

# 2018'DE SİYASET

NEBİ MİŞ • HAZAL DURAN • SERENCAN ERCİYAS • S. HÜSEYİN ÖZTÜRK  
BAKİ LALEOĞLU • AHMET BAYKAL



# GİRİŞ

Bu bölümde Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Halkların Demokratik Partisi'nin (HDP) iç ve dış siyasete yönelik gündemleri, 24 Haziran parlamento ve Cumhurbaşkanlığı seçim süreçlerindeki pozisyonları, FETÖ ve PKK ile mücadeleye yaklaşımları ve partilerin kendi iç gündemleri ele alındı. Bununla birlikte 24 Haziran parlamento ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrasında yeni sisteme fiilen geçiş ile birlikte Türkiye siyasetindeki dönüşümün temel dinamikleri incelenerek partilerin bu süreçteki pozisyonları değerlendirildi. Ayrıca söz konusu dönüşüm sürecinin en önemli kurumu olan Cumhurbaşkanlığının 2018'de iç ve dış siyasetteki etkinliğine ve süreçteki rolüne özel olarak değinildi.

AK Parti 2018'i iç ve dış meselelere yoğun bir mesai harcayarak tamamladı. AK Parti'nin gündemini oluşturan meselelerin başında ise 2019'da gerçekleştirilmesi planlanan Cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimlerinin 24 Haziran 2018 tarihine alınması ve Türkiye'nin erken seçime gitmesi geliyordu. Bu seçimlerde AK Parti'nin 15 Temmuz darbe girişiminden itibaren yerlilik ve millilik ekseninde milletin bekasını korumak misyonuyla iş birliği yaptığı MHP ile kurduğu Cumhuriyet İttifakı seçimlerde önemli bir başarı elde ederek seçimin galibi oldu. AK Parti Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı Erdoğan yeni sistemin ilk başkanı olarak göreve başladı. Bu sürecin akabinde bürokrasinin ve siyasetin yeni sistemle uyumlu hale getirilmesi amacıyla AK Parti hükümeti öncülüğünde pek çok düzenleme yapıldı. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ilk Cumhurbaşkanlığı Kabinesi'ni kurmasının akabinde AK Parti 6. Olağan Kongresi yapıldı ve parti yapısı ve teşkilatlarında önemli yenilikler gerçekleştirildi.

AK Parti'nin 2018'deki bir diğer gündem maddesini ise 2019'da gerçekleştirecek yerel seçimlere yönelik ittifak arayışları ve aday belirleme süreci oluşturdu. AK Parti ve MHP'nin yerel seçimlerde iş birliği yapacağı kesinleşirken AK Parti aday belirleme ve seçim stratejisi oluşturma çalışmalarına yoğunlaştı.

2018 CHP adına seçim ittifakı ve ortak aday arayışları ile başladı. Kılıçdaroğlu ve kurmayları muhalefet partileri ile bu doğrultuda görüşmeler gerçekleştirdi. Bunun yanı sıra 2018'in ilk aylarında CHP parti içi krizleri de yönetmek zorunda kaldı. 36. Olağan Kurultay sürecinde parti yönetimini elinde tutmayı başaran Kılıçdaroğlu ve ekibi için seçimlerin erkene alınması zor bir sınavdı. CHP bir yandan Cumhurbaşkanlığı seçimi için Erdoğan karşısında geniş seçmen kitlesine seslenecek bir aday arayışına girerken diğer yandan parlamento seçimlerinde AK Parti-MHP ittifakı-

nı yenilgiye uğratacak bir formül bulmaya çalıştı. Ortak aday arayışları sonuçsuz kalan parti cumhurbaşkanı adayı olarak Muharrem İnce'yi gösterirken parlamento seçimlerine Millet İttifakı çatısı altında girdi. CHP seçimlerde istediği başarıyı elde edemezken cumhurbaşkanı adayı olarak gösterdiği İnce'nin gerisinde kaldı. Bu başarısızlık parti içi muhalefeti tekrar hareketlendirdi. Fakat parti içi muhalefet yaklaşan yerel seçimler nedeniyle faaliyetlerine ara verdi. CHP 2018'in son aylarını ise yerel seçim stratejilerini belirlemek üzere yapılan görüşmeler ve daha fazla belediye elde etmek amacıyla çeşitli formüller ve aday arayışları ile geçirdi.

2018 MHP'nin siyasetteki ağırlığını artırdığı bir yıldır. 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında AK Parti ile kurulan iş birliği yılın başında Cumhur İttifakı olarak vücut buldu. Söz konusu iş birliğine geçici gözle bakanlar olmasına rağmen Cumhur İttifakı her iki partinin devlet ve milletin bekasını her türlü siyasi çıkar ve amacın üzerinde tuttuğunu gösterdi. Cumhur İttifakı ilk başarısını 24 Haziran seçimlerinde elde etti. MHP bu seçimlerde ittifakın ortak adayı olarak Recep Tayyip Erdoğan'ı destekledi. Parlamento seçimlerinde ise yüzde 11 ile beklenenin üzerinde oy oranı elde ederek Meclisteki ağırlığını güçlendirdi. Seçimlerden sonraki dönemde affa yönelik yasa tasarısını gündeme getiren MHP yıl sonuna doğru ise yerel seçimlerde AK Parti ile kurulacak olası iş birliği üzerine yoğunlaştı. İki parti de yerel seçimlerde iş birliği yapmak üzere Kasım ayında uzlaşmaya vardı. Özetle 2018 MHP açısından siyasi kazanım yılı oldu.

HDP geçtiğimiz senelerde olduğu gibi 2018'de de PKK güdümünde bir siyaset yürüttü. Terör örgütünü destekleyici propaganda faaliyetlerinin devam etmesi sonucunda parti mensubu birçok milletvekili tutuklandı ve vekillikleri düşürüldü. Bu gelişmelere bağlı olarak HDP 24 Haziran Cumhurbaşkanlığı ve milletvekili genel seçimlerine yönelik etkin bir siyaset yürütemedi. Bu açığı kapamanın yolunu gayriresmi olarak Millet İttifakı'na dahil olmakta bulan HDP amacına ulaştı ve Doğu ve Güneydoğu'daki oy kaybına rağmen parlamentoya girdi. Partinin bu bölgelerdeki başarısızlığı "tatil havasında olduğu", "yeterince mücadele etmediği", "sahadan uzaklaştığı" ve "ideolojik müphemliğe mahkum olduğu" eleştirilerine yol açtı. Bu tartışmalar devam ederken yaklaşan yerel seçimleri kendisi için mücadele alanı olarak gören HDP yeni ittifak arayışlarına girerek CHP ile görüşmeye başladı.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan 2018'de de Türkiye siyasetinin merkezinde yer aldı. Gerek Erdoğan gerekse Cumhurbaşkanlığı makamı için oldukça yoğun geçen yılda iç ve dış siyaset, terörle mücadele ve Cumhurbaşkanlığı teşkilatının yenilenmesi konuları ön plana çıktı. 24 Haziran seçimleri, ekonomide yaşanan sıkıntılar ve döviz kurundaki dalgalanma iç siyaset alanında Erdoğan'ın ana gündem maddelerini oluşturdu. Ayrıca 24 Haziran sonrası Cumhurbaşkanlığı makamı ve teşkilatı yeni sisteme uygun olarak tekrar dizayn edildi. Dış politikada ise Erdoğan liderliğinde aktif ve girişimci bir siyaset anlayışı sürdürüldü. Buna ek olarak Erdoğan özellikle Suriye ve Kudüs meselelerinde inisiyatif kullanarak somut adımlar atılmasını sağladı. Kısaca Erdoğan Türkiye siyasetinin tüm konularında üstlendiği başat rolü 2018 içinde de sürdürdü.

# 2018'DE ADALET VE KALKINMA PARTİSİ (AK PARTİ)

2018'de hem AK Parti hem de Türkiye siyasal hayatı açısından kritik gelişmeler oldu. Bu gelişmelerin en önemlisi 2019 yılında gerçekleştirilmesi planlanan Cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimlerinin 24 Haziran 2018 tarihine alınması ve Türkiye'nin erken seçime gitmesiydi. AK Parti 24 Haziran seçimlerine 15 Temmuz darbe girişiminden itibaren Yenikapı ruhu ile yerlilik ve millilik ekseninde iş birliği yaptığı MHP ile Cumhur İttifakı çatısında girdi. Bu seçimler sonucunda Cumhurbaşkanı Erdoğan ve AK Parti genel, Cumhurbaşkanlığı ve referandum seçimleri olmak üzere üst üste toplam 14. zaferini kazandı.

24 Haziran seçimleri sonrasında ise 16 Nisan 2017'deki referandumda kabul edilen Cumhurbaşkanlığı sistemine fiilen geçilmiş oldu. AK Parti Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı Erdoğan yeni sistemin ilk başkanı olarak göreve başladı. Bu süreçte bürokrasinin ve siyasetin temel dinamiklerinin yeni sistemle uyumlu hale getirilmesi amacıyla AK Parti hükümeti öncülüğünde pek çok düzenleme yapıldı. Cumhurbaşkanı Erdoğan yeni sistemin gerekliliklerinin bir parçası olarak bürokratlar, iş insanları ve akademisyenlerden oluşan ilk Cumhurbaşkanlığı Kabinesi'ni kurdu. Bunun akabinde AK Parti 6. Olağan Kongresi ile birlikte parti teşkilatlarıyla MYK-MKYK'da önemli revizyonlar gerçekleştirerek partiyi yeni sistemde daha güçlü ve dinamik bir yapıya kavuşturdu.

2018'in son aylarında ise AK Parti'nin ana gündemini 31 Mart 2019'da gerçekleştirilecek yerel seçimler oluşturdu. Seçim hazırlıklarına ivedilikle başlayan AK Parti, MHP ile seçim ittifakına yönelik bazı ön görüşmeler gerçekleştirdi. Öğrenci andı ve genel af konusunda yaşanan görüş ayrılıkları nedeniyle iki parti ilk etapta ittifak yapmayacaklarını duyurdu. Fakat CHP-İYİ Parti-HDP-Saadet Partisi (SP) arasında gerçekleştirilen görüşmeler ve özellikle CHP ve İYİ Parti'nin Ankara, İstanbul ve İzmir'de ittifak kurma yönünde adımlar atması AK Parti ve MHP'nin Cumhurbaşkanlığı sisteminin kazanımlarının korunması ve milletin bekası ekseninde yeniden bir araya gelmelerini sağladı.

Cumhur İttifakı'nın yerel seçimlerde iş birliği yapacağını kesinleşmesiyle beraber aday belirleme süreci de hız kazandı. AK Parti bu kapsamda büyükşehir ve il adaylarının büyük bölümünü Kasım sonunda açıkladı. MHP'nin Ankara, İstanbul ve İzmir'de aday çıkarmayacağını ve AK Parti'nin adayını destekleyeceğini ilan etmesiyle Cumhuriyet İttifakı'nın bu şehirlerde iş birliği yapacağı kesinleşti. Dolayısıyla 2018'in AK Parti açısından son gündemi yerel seçimlere yönelik kampanya süreci ve adayların belirlenmesi oldu.

## SEÇİM İTTİFAKLARI VE AK PARTİ

16 Nisan 2017 Anayasa değişikliği referandumunu sonrasında Cumhurbaşkanlığı sistemine geçilmesi Türkiye siyasal sistemine etki edecek birçok farklı dinamiği beraberinde getirmişti. Bu dinamiklerden biri yeni sistemde yürütme gücünü temsil eden cumhurbaşkanının ilk turda seçilmesi için oyların en az yüzde 50'sinden bir fazlasını alma gerekliliği idi. Ayrıca sistemin istikrarı açısından yürütme ile yasama arasındaki uyumun sağlanması için parlamentoda partilerin iş birliği yapması elzemdi.<sup>1</sup> Bu sebeple 2018'in ilk aylarında partilerin yasal olarak ittifak kurmasına olanak sağlayan düzenlemelerin gerçekleştirilmesi gündeme geldi.

Seçim ittifakı düzenlemesi parlamento seçimlerine yönelik ittifaklarla sınırlıydı. Zira Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde partiler adaylar üzerinden iş birliği gerçekleştirebilirken parlamentoda partilerin yasal olarak ittifak yapması Seçim Kanunu ve Siyasal Partiler Kanunu'ndaki bazı hususlardan ötürü imkansızdı.<sup>2</sup> Bu bağlamda henüz erken seçim kararı gündemde değilken MHP lideri Devlet Bahçeli "Yenikapı ruhunun gereği olarak" Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Recep Tayyip Erdoğan'ı destekleyeceklerini duyurdu.<sup>3</sup>

AK Parti ve MHP parlamento seçimlerinde ittifak kurulmasına yönelik yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi için Ocak ayında görüşmelere başladı. Cumhurbaşkanı Erdoğan görüşmelerde her iki partinin genel ilkeler üzerinde konsensüse vardığını, seçim ittifakı yasal düzenlemesinin siyasi istikrarın sağlanması için de elzem olduğunu belirtti. AK Parti ve MHP'nin katkıda bulunduğu Milli Mutabakat Komisyonu yasa teklifi üzerindeki çalışmasını tamamlayarak seçim ittifaklarını mümkün hale getiren yasa teklifini iki partinin imzasıyla 21 Şubat 2018'de TBMM'ye sundu. Kamuoyuna açıklanan düzenlemelerle Türkiye'de uzun yıllar boyunca gayriresmi olarak gerçekleştirilen seçim ittifaklarının yasal arka planı oluşturuldu. Teklif TBMM'de kabul edildikten sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından onaylanarak 16 Mart 2018 itibarıyla yürürlüğe girdi. Yapılan düzenlemelerle siyasi partilerin parlamento seçimlerinde yasal olarak ittifak kurabilmesinin önündeki engeller kaldırıldı ve ittifakların kapsamı netleştirildi. Öncelikle ittifakın geçerli toplam oyu yüzde 10'u

1. Nebi Miş ve Hazal Duran, "Seçim İttifakları", *SETA Analiz*, Sayı: 232, (Şubat 2018), s. 8.

2. Nebi Miş, "Yaklaşan Seçimlerle İlgili Yeni Düzenlemeler", *Türkiye*, 22 Şubat 2018.

3. "Siyasi Akıl Erdoğan'ı Desteklemeyi Gerekliyor", *Sabah*, 11 Şubat 2018.

geçtiği takdirde müttefik partilerin her birinin tek başlarına yüzde 10'luk oy oranına ulaşamaları da barajı geçebilmeleri mümkün kılındı. Dolayısıyla yüzde 10 barajının mahiyeti ittifaka dahil olan partiler için önemsiz hale geldi. Ayrıca müttefik partilerin oylarının hesaplanmasında ve milletvekilliklerinin dağılımında da Seçim Kanunu ve Siyasal Partiler Kanunu'nda köklü değişiklikler yapıldı.<sup>4</sup>

Seçim ittifakları düzenlemesi 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında yaşanan sürecin bir yansımasıydı. Söz konusu süreçte AK Parti ve MHP darbe girişimine ve darbenin faili FETÖ'ye net biçimde tepki gösterdi. Darbe girişimi sonrasında oluşan Yenikapı ruhuna uygun hareket ederek ülkenin asli menfaatlerini önceleyen bu iki parti hükümet sistemi değişikliği başta olmak üzere pek çok kritik konuda birlikte hareket etti.<sup>5</sup> Seçim ittifakları düzenlemesi de iki partinin 2019'da gerçekleştirilmesi planlanan seçimlere yönelik iş birliği yaptığı bir husus oldu.

## ERKEN SEÇİM KARARI VE CUMHUR İTTİFAKI

2018'in ilk yarısında Türkiye siyasetinde sık sık erken seçim tartışmaları gündeme geldi. CHP, İYİ Parti ve HDP, AK Parti'nin halkın desteğini kaybettiğini ve seçimlerde büyük bir güç kaybına uğrayacağını iddia ederek erken seçim çağrısında bulundu.<sup>6</sup> Buna karşın Cumhurbaşkanı Erdoğan seçimlerin 2019 yılında ve zamanında yapılacağını altını çizdi ve partisinin her zaman seçimlerin zamanında gerçekleştirmesi konusunda büyük bir hassasiyet gösterdiğini vurguladı.

Her ne kadar AK Parti ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın seçimlerin zamanında yapılması noktasındaki hassasiyeti vaki olsa da Türkiye'nin içerisinde bulunduğu siyasi ve ekonomik belirsizlikler erken seçim kararı alınması gerektiğini gösterdi. Zira 16 Nisan 2017'de halk tarafından kabul edilen ve ilk Cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimleri sonrasında yürürlüğe girecek olan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi mevcut problemlerin çözümü için bir ihtiyaçtan ziyade bir zorunluluk halini almıştı. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın da her fırsatta ifade ettiği gibi Türk tipi parlamentarizmin ortaya çıkardığı krizler yeni sisteme geçişe kadar devam edecekti.<sup>7</sup> Ayrıca Suriye ve Irak'taki belirsizlikler ve mevcut ekonomik problemler de yeni sistemin bir an önce güçlü bir şekilde tesis edilmesi ihtiyacını doğurdu.<sup>8</sup>

MHP lideri Devlet Bahçeli 17 Nisan'da Türkiye'nin yüz yüze kaldığı problemlerin çözümü için erken seçime gidilmesi gerektiğini belirterek erken seçim tartışmalarında yeni bir süreci başlattı. AK Parti Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı Erdoğan ile MHP lideri Devlet Bahçeli 18 Nisan'da erken seçim konusunda bir görüşme gerçekleştirdi. Cumhurbaşkanı Erdoğan görüşme sonrasında bir basın açıklaması yaparak "Ciddi bir

4. Mehmed Zahid Sobacı, "İttifak Düzenlemesi Türkiye Siyasetini Nasıl Etkileyecek?", *Sabah Perspektif*, 24 Şubat 2018.

5. Hazal Duran, "2019 Seçimlerine Doğru İttifak Tartışmaları", *Sabah Perspektif*, 13 Ocak 2018.

6. Abdulkadir Selvi, "Erken Seçim Olacak mı?", *Hürriyet*, 1 Mart 2018.

7. Serdar Güler, "AK Parti Neden 'Erken Seçim' Dedi?", *Sabah Perspektif*, 21 Nisan 2018.

8. Burhanettin Duran, "Bu Defa, Türbülans Olmadan Seçim", *Sabah*, 20 Nisan 2018.

sorun yaşanmıyor gibi görünse de eski sistemin hastalıkları atılan her adımda karşımıza çıkıyor. Suriye’de yürütülen sınır ötesi operasyonlar ve bölgede yaşanan tarihi önemdeki hadiseler belirsizlikleri aşmayı zorunlu hale getirmiştir. Kararların daha güçlü şekilde uygulanabilmesi için yeni yönetim sistemine geçiş aciliyet olmuştur. Seçimlerin 24 Haziran 2018 Pazar günü yapılmasına karar verdik” açıklamasıyla erken seçim kararı alındığını kamuoyuna duyurdu ve Türkiye seçim sürecine girdi.<sup>9</sup>

Türkiye’nin seçim sürecine girmesiyle beraber partiler ivedilikle adaylar ve seçim ittifakı formülleri üzerinde çalışmaya başladı. Seçim sürecinde kesinleşen ilk ittifak AK Parti ve MHP arasında gayriresmi şekilde var olan ve seçim kararının ardından Büyük Birlik Partisi’nin (BBP) de destek verdiği Cumhur İttifakı oldu. Cumhur İttifakı 4 Mayıs 2018’de bir protokol metni ile YSK’ya başvurdu. AK Parti İstanbul Milletvekili Mustafa Şentop ve MHP Genel Başkan Yardımcısı Mustafa Kalaycı tarafından teslim edilen protokol metninde ittifakın temel amacı “Türkiye’nin istiklalini ve istikbalini her şeyin üstünde tutan bir anlayışla, güçlü ve istikrarlı bir parlamento yapısının oluşturulması ve gelecek beş yıl içinde Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nin bütün kurum ve kurallarıyla yerleşmesi” olarak belirtildi.<sup>10</sup> Cumhurbaşkanı Erdoğan ise ittifakın cumhurbaşkanı adayı oldu.

15 Temmuz darbe girişimi sonrasında Türkiye’nin maruz kaldığı saldırılara karşı yerlilik ve millilik eksenli bir hareket olan Cumhur İttifakı’nın temel motivasyonu milletin bekası için beraber hareket etmek ve ülkenin çıkarlarını önelemekti.<sup>11</sup> Dolayısıyla AK Parti ve MHP Türkiye’nin içinden geçtiği siyasal ve sosyal sürecin gerekliliği olarak bir araya geldi.

Cumhur İttifakı siyasal ve sosyal alandaki gelişmelerin doğal bir sonucu olsa da CHP-İYİ Parti-HDP-SP’nin oluşturduğu karşı cephe de çeşitli ittifak formülleri üzerinde çalıştı. Özellikle CHP, Cumhur İttifakı’na karşı tüm partilerin birleşmesine dayalı “sıfır barajlı ittifak” konusunda diğer partileri de ikna etmeye çalıştı. Ayrıca CHP ve SP Abdullah Gül’ün cumhurbaşkanı adayı olarak gösterilmesine yönelik görüşmeler de gerçekleştirdi. Bu cephedeki ittifak görüşmeleri sonucunda tek bir ismin adaylığı üzerinde mutabakata varamayan partiler parlamento seçimlerinde CHP, İYİ Parti, SP ve DP’yi kapsayan “Millet İttifakı”nı kurdu.

## 24 HAZİRAN SEÇİMLERİ VE AK PARTİ

### AK Parti’nin Seçim Kampanyası

Cumhur İttifakı’nın kurulmasından sonra AK Parti seçim kampanyasına hızlı bir şekilde başladı. AK Parti’nin 24 Haziran seçimleri kampanya sürecini oluşturan dört ayağın ilki partinin yeni dönemde izleyeceği yol haritasını da ortaya koyan manifes-

9. “Cumhurbaşkanı Erdoğan Erken Seçim Tarihini Açıkladı”, A Haber, 19 Nisan 2018.

10. “Cumhur İttifakı Protokolü YSK’ya Sunuldu”, *Habertürk*, 4 Mayıs 2018.

11. Nebi Miş ve Baki Laleoğlu, “24 Haziran Seçimlerinde AK Parti”, *SETA Analiz*, Sayı: 242, (Haziran 2018), s. 20.

toydu. AK Parti'nin 24 Haziran seçimleri manifestosu 6 Mayıs'ta gerçekleştirilen AK Parti İstanbul 6. Olağan İl Kongresi'nde Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından açıklandı. Manifesto her ne kadar seçimler ve sonrasına ilişkin önemli hususlara değinse de aslında kuruluşundan itibaren AK Parti hareketinin siyasal anlayışını özetliyordu. Bu bağlamda metin, partinin geçmişten günümüze siyasal anlayışını ortaya koyma- nın yanı sıra AK Parti geleneğinin kurucu referanslarını da içermekte ve “kurucu ülke Türkiye” vurgusuyla geleceğe ilişkin önemli bir yol haritası çizmekteydi.<sup>12</sup> Manifesto- da 1923-2002 arası “kuruluş”, 3 Kasım 2002 sonrasındaki AK Partili yıllar “diriliş” ve 24 Haziran sonrasındaki süreç ise “şahlanış” dönemi olarak adlandırıldı.

Manifestonun giriş kısmında tarihsel referanslarla birlikte AK Parti geleneği- nin üzerine inşa edildiği tarihsel-sosyolojik arka plan anlatılırken Okçular Tepesi ve 15 Temmuz vurgularıyla geçmişten günümüze süregelen milli mücadele vur- gulandı. Manifestonun ikinci bölümünde ise AK Parti döneminde Türkiye'nin geçirdiği dönüşüm sürecine odaklanılarak partinin “Devlet millet içindir” anla- yışıyla hareket ederek Türkiye'deki temel sorun alanlarına getirdiği çözümler et- raflıca ele alındı. Üçüncü bölümde ise 24 Haziran sonrasına dair bir yol haritası çizilerek daha güçlü bir yönetim sistemi, daha güçlü bir ekonomi ve daha çok kalkınma vurgusu yapıldı. Türkiye'nin 2023, 2053 ve 2071 hedeflerine emin bir şekilde ilerlemesi için pek çok adım atılması gerektiği ifade edilirken yeni siyasal sistemde istikrarın sağlanması ile ekonomik kalkınma için daha etkin bir politika yürütüleceği belirtildi. Atılacak adımlar arasında dar gelirli vatandaşların hayat standartlarının yükseltilmesi, ihracattaki yükselişin yenilikçi politikalarla devam ettirilmesi, dışa bağımlılığın azaltılması, yerli ekonomi anlayışının ivedilikle haya- ta geçirilmesi, vergilerin düşürülmesi, kamuya olan borçların yapılandırılması, iş- sizliğin azaltılması, savunma sanayiinin güçlendirilmesi, teknolojik gelişme odaklı yeni politikalar oluşturulması ve adaletin kurumsal yapısının güçlendirilmesi baş- ta olmak üzere pek çok yenilik bulunuyordu.<sup>13</sup>

AK Parti'nin seçim kampanyasının ikinci ayağını ise seçim beyannamesi oluş- turdu. “Güçlü Meclis, Güçlü Hükümet, Güçlü Türkiye” başlığıyla hazırlanan beyan- namede kalkınmacı, yenilikçi ve icraatçı bir anlayış ortaya kondu. Beyannamede 24 Haziran sonrasında yeni yönetim sistemiyle birlikte Türkiye'de siyasi istikrarı kalıcı hale getirmek ve ekonomiyi daha da güçlendirmek için hızlı ve etkili bir yönetim anlayışının hayata geçirileceği vurgulandı.<sup>14</sup> Bu bağlamda Türkiye'nin eğitim, sağlık, bilgi ve iletişim, enerji, savunma sanayii, ulaştırma, lojistik ve ticarete izleyeceği yenilikçi politikalarla yerli ve milli üretimle dünyada söz sahibi olan bir ülke haline dönüştürüleceği vaat edildi. Ayrıca yeni dönemde FETÖ, PKK ve diğer terör örgüt- leriyle mücadele konusunda izlenecek stratejinin altı çizildi.

12. Hazal Duran, “AK Parti Seçim Manifestosunun Kodları”, *Kriter*, Sayı: 25, (Haziran 2018).

13. Burhanettin Duran, “Erdoğan'ın Manifestosunun Kodları”, *Sabah*, 8 Mayıs 2018.

14. Talha Köse, “Seçim Beyannamelerindeki Türkiye”, *Star Açık Görüş*, 2 Haziran 2018.

Beyannamenin esas odağı ise kalkınma ve ekonomik büyüme idi. Yeni dönemde yüksek ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanacağı ve dünya ekonomisinden alınan payın yüzde 1,5'lere taşınacağı vadedildi. Korumacılık eğiliminin küresel düzeyde yükseldiği bir ortamda geçici rüzgarlara kapılmayıp dışa açık, rekabetçi ve serbest piyasayı esas alan ekonomik yapının güçlendirilerek devam edeceği belirtildi. Bunun yanı sıra küresel gelişmeler ışığında dijitalleşme, yerli yatırımlarla teknolojik gelişmişliği yakalama ve özellikle gençlere yatırım ve kadınları iş hayatına kazandırma hususlarına dayalı bir yol haritası çizildi.<sup>15</sup> Beyannamede sıkça geçen “dijitalleşme, gençlik, bilgi, yenilikçilik, hız, yalın yönetim, girişimcilik, adil paylaşım ve küresel güç” gibi ifadeler yeni dönemin şifreleri olarak görüldü.<sup>16</sup>

Seçim kampanyasının üçüncü ayağı ise aday belirleme süreciydi. 24 Nisan-3 Mayıs tarihleri arasında toplam 7 bin 329 adaylık müracaatı alan AK Parti bu konuda diğer partileri geride bıraktı. Başvuranların 5 bin 997'si erkek, 1.332'si ise kadındı. Partiye 18-25 yaş arasında 468 gencin başvurması AK Parti'nin gençlere verdiği önemin de somut bir göstergesi oldu.

AK Parti aday listelerinin son hali ise 21 Mayıs'ta YSK'ya teslim edilerek kamuoyuna açıklandı. Halihazırda milletvekili olan 167 kişi tekrar aday gösterilirken 149 kişi listelerde kendisine yer bulamadı. 600 aday arasında 126 kadın ve 57 de 25 yaş altı aday bulunuyordu.<sup>17</sup> AK Parti aday listesindeki köklü değişiklikler ve ağırlıkla yeni isimlere yer verilmesi partinin siyasetin yeni dinamiklerine göre şekillenme çabası içerisinde olduğunu gösterdi.

AK Parti'nin 24 Haziran seçim kampanyasının dördüncü ayağı ise seçim stratejisi oldu. Cumhurbaşkanı Erdoğan ile özdeşleşen yüz yüze iletişim stratejisi kampanyanın ana odağını oluşturdu. “Bizim görevimiz ulaşılmadık tek bir seçmen, kapısı çalınmadık tek bir hane bırakmadan koşmak, koşturmaktır” anlayışının bir yansıması olarak AK Parti teşkilatları halkla daha yakın iletişim kurmak için ev ve esnaf ziyaretlerinde bulundu. Ayrıca mahallelerden il merkezlerine kadar Türkiye'nin pek çok noktasında kurulan seçim ofisleriyle yüz yüze iletişim stratejisi uygulandı.

Söz konusu iletişim stratejinin en önemli parçasını ise mitingler oluşturdu. Cumhurbaşkanı Erdoğan seçim kampanyası kapsamında 34 il ve 10 ilçe olmak üzere toplam 44 mitinge katıldı. Katıldığı mitinglerde AK Parti'nin 24 Haziran sonrasına yönelik vaatlerini etraflıca anlatan Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın üzerinde durduğu önemli bir husus ise Türkiye'nin iç ve dış güçlerin hedefinde olduğu ve bu yüzden safların sıklaştırılması gerektiği idi. 24 Haziran seçim sonuçlarının Türkiye'nin uluslararası arenada verdiği mücadele için önemli bir mihenk taşı olacağını vurgulayan Erdoğan halkın desteğiyle Türkiye'nin maruz bırakıldığı tehlikeleri bertaraf edece-

15. Nebi Miş ve Baki Laleoğlu, “24 Haziran Seçimlerinde AK Parti”, *SETA Analiz*, Sayı: 242, (Haziran 2018).

16. Yusuf Özkır, “AK Parti'nin Kampanya Stratejisi”, *Kriter*, Sayı: 25, (Haziran 2018).

17. “AK Parti Milletvekili Aday Listesi Belli Oldu”, *Sabah*, 21 Mayıs 2018.

ğini vurguladı.<sup>18</sup> Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın katıldığı mitinglere halkın gösterdiği teveccüh partinin seçim başarısının bir işareti oldu.

Bunun yanı sıra AK Parti'li yönetici ve adaylar Türkiye'nin her il ve ilçesinde mitingler gerçekleştirdi. Bu sayede AK Parti Türkiye'nin tüm il ve ilçe merkezlerinde seçim mitingleri düzenledi. Geleneksel iletişim araçlarının yanı sıra seçmen sosyal medya araçlarıyla da mobilize edildi. Özellikle kararsız seçmenler bu yolla AK Parti'ye kazandırılmaya çalışıldı.

## AK Parti Açısından 24 Haziran Seçim Sonuçları

24 Haziran seçimleri sonucunda Cumhurbaşkanı Erdoğan ve AK Parti genel, Cumhurbaşkanlığı ve referandum seçimleri olmak üzere üst üste toplam 14. zaferini kazandı. Recep Tayyip Erdoğan elde ettiği yüzde 52,59 oranındaki oy ile Cumhurbaşkanlığı sisteminin ilk cumhurbaşkanı oldu. AK Parti ve MHP'nin oluşturduğu Cumhur İttifakı ise yüzde 53,66 oy oranıyla parlamentoda çoğunluğu kazandı. AK Parti 42,56 oy oranıyla parlamentoda 295 milletvekili elde ederken Cumhur İttifakı MHP'nin kazandığı 49 vekille birlikte parlamentoda toplam 344 sandalyeyle çoğunluğu aldı. Buna ek olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan 63 ilde, AK Parti ise 64 ilde sandıktan birinci çıktı. Bu da AK Parti'nin siyasetteki tek "Türkiye partisi" kimliğini taşıyan aktör olduğunu bir kere daha ortaya koydu.<sup>19</sup>

Bu verilerin ötesinde seçim sonuçlarının bir kere daha teyit ettiği en önemli husus Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Türkiye siyasetinde kitleleri konsolide etmeyi başarabilen tek siyasi lider olduğuydu. Sonuçlar seçmenin Türkiye'nin sorunlarını çözebilecek tek lider olarak Erdoğan'ı gördüğünü kanıtlarken rakiplerinin seçmen desteğini almada onun çok gerisinde kaldığı bir kez daha onaylandı.<sup>20</sup> Yine Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın seçimlerde aldığı oy oranının AK Parti'nin parlamentoda elde ettiği oy oranından çok daha yüksek olması Erdoğan'ın siyasi liderliğinin diğer partilerin seçmenleri tarafından da takdir edildiğini ortaya koydu.<sup>21</sup>

24 Haziran 2018'de gerçekleşen parlamento ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri yalnızca Türkiye siyaseti açısından değil AK Parti'nin siyasal gündemi açısından da çok önemliydi. 16 Nisan referandumu ile kabul edilen Cumhurbaşkanlığı sistemine 24 Haziran seçimleri ile fiilen geçilmesi bu seçimleri Türkiye'de siyasal sistemin dönüşümü açısından önemli bir noktaya taşıyordu. Ayrıca partilerin yasal bir zeminde ittifak kurabilmelerini sağlayan seçim ittifakı düzenlemesinin ilk kez tecrübe edilmesi 24 Haziran'ı diğer seçimlerden farklı kıldı.

18. Burhanettin Duran, "Erdoğan'ı Sahiplenmek", *Sabah*, 23 Haziran 2018.

19. Nebi Miş ve Hazal Duran, "24 Haziran Seçim Sonuçları Analizi", *SETA Analiz*, Sayı: 250, (Temmuz 2018).

20. Fahrettin Altun, "24 Haziran Seçimlerinden Neler Öğrendik?", *Sabah*, 25 Haziran 2018.

21. Burhanettin Duran, "Seçimden Stratejik Dersler", *Sabah*, 26 Haziran 2018.

**TABLO 1. CUMHURBAŞKANI ERDOĞAN VE AK PARTİ'NİN EN YÜKSEK VE DÜŞÜK OY ALDIĞI İLLER (YÜZDE)**

| Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın En Yüksek Oy Aldığı İller |      | AK Parti'nin En Yüksek Oy Aldığı İller |      |
|----------------------------------------------------|------|----------------------------------------|------|
| Bayburt                                            | 82,1 | Rize                                   | 64,8 |
| Gümüşhane                                          | 77,1 | Konya                                  | 59,4 |
| Rize                                               | 76,9 | Kahramanmaraş                          | 58,5 |
| Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın En Düşük Oy Aldığı İller  |      | AK Parti'nin En Düşük Oy Aldığı İller  |      |
| Tunceli                                            | 18,7 | Tunceli                                | 14,7 |
| Şırnak                                             | 21,2 | Şırnak                                 | 18,2 |
| Hakkari                                            | 22,8 | Hakkari                                | 20,1 |

## CUMHURBAŞKANLIĞI SİSTEMİNE FİİLEN GEÇİŞ

Türkiye'de siyasal sistemin dönüşümü üzerinde uzun yıllardır süren tartışmalar ve ideal sistem arayışları 16 Nisan referandumunda Cumhurbaşkanlığı sistemine geçiş ile beraber nihayet bulmuştu. Geçmişte yaşanan siyasal krizlerin tekrarlanmaması için dizayn edilen bu sistem yasama, yürütme ve yargı ilişkilerinin düzenlenmesi bakımından “başkanlı” hükümet modeline göre hazırlanmıştı.<sup>22</sup> Her ne kadar söz konusu sistem 16 Nisan'da halk tarafından onaylansa da 24 Haziran seçim kampanyası boyunca CHP, İYİ Parti, SP ve HDP seçim vaatlerini parlamenter sisteme geri dönüş üzerine kurdu. Bu partiler 24 Haziran'dan sonra iyileştirilmiş bir parlamenter sisteme geçileceği vaadinde bulunurken bu şekildeki bir dönüşün eski yönetim krizlerini geri getirmeyeceğini iddia ediyordu.<sup>23</sup> Tüm bu sebeplerden ötürü 24 Haziran seçimleri aynı zamanda halkın Cumhurbaşkanlığı sistemine desteğini bir kere daha gösterdi.<sup>24</sup>

24 Haziran seçimlerinin akabinde söz konusu düzenlemelerin yürürlüğe girmesi ve parlamenter sistemin Cumhurbaşkanlığı sistemine dönüştürülmesi amacıyla pek çok değişiklik hayata geçirildi. Bu değişiklikler Türkiye'de bürokrasi ve siyasal kurumların yeni sisteme entegre edilmesi ve sistemle uyumlu bir şekilde çalışmasına yönelikti.<sup>25</sup> Yapılan değişikliklerde Cumhurbaşkanlığı kurumunun kamu politikası oluşturma, uygulama ve değerlendirme kapasitesi kurum bünyesinde hayata geçirilen yeni kurullar, ofisler ve başkanlıklarla güçlendirildi. Böylece Türkiye bürokrasisinde her daim atıl kalan Cumhurbaşkanlığı kurumu yeni siyasal sistemde idarenin merkezi oldu.<sup>26</sup>

Bu motivasyonlarla yapılan düzenlemelere detaylıca bakıldığında Türkiye'de siyasal kurumların yapısında önemli değişiklikler gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu kapsamda ilk olarak bakanlık sayısı 26'dan 16'ya düşürüldü ve bazılarının isim-

22. Serdar Gülener ve Nebi Miş, “Cumhurbaşkanlığı Sistemi”, *SETA Analiz*, Sayı: 190, (Şubat 2017), s. 7.

23. M. Erkut Ayvaz, “24 Haziran Seçimlerinde CHP”, *SETA Analiz*, Sayı: 243, (Haziran 2018), s. 25.

24. Ali Aslan, “24 Haziran ve Milli İradenin Zaferi”, *Sabah Perspektif*, 30 Haziran 2018.

25. Hazal Duran, “How Turkey's Bureaucracy Accords to the Presidential System”, *The New Turkey*, 23 Temmuz 2018.

26. Hazal Duran, “Turkey's New Cabinet and the Transformation of Bureaucratic Rule”, *Daily Sabah*, 12 Temmuz 2018.

leri değiştirildi. Örneğin Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı "Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı" adıyla bir çatı altında toplandı.

Yeni sistemde ekonomiyle ilgili altı bakanlık üçe indirildi. Böylece on altı yılda üç kattan fazla artan milli geliri vizyon projelerle ve toplumsal fayda üreterek daha da artırma hedefiyle oluşturulan sistemde ekonomi yönetimi sadeleştirildi. Bunun yanı sıra Türkiye'de daha önce olmayan kurullar Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile ilk defa oluşturuldu. Dokuz kurulun politika önerileri yaparak bilimden sağlık ve gıda politikalarına kadar stratejik ve uzun vadeli planlar ve vizyon geliştirmesi hedeflendi. Bu yapılanma ile sivil toplum kuruluşları, akademi ve sektör temsilcileri politika yapım sürecine doğrudan dahil edilerek ortak aklın kurumsallaştırılması amaçlandı. Politika önerisi geliştirecek kurulların icra faaliyetlerini izleyerek ilerleme raporları hazırlayacağı belirtildi.<sup>27</sup>

## AK PARTİ'DE DÖNÜŞÜM: YENİ KABİNE VE AK PARTİ 6. OLAĞAN KONGRESİ

24 Haziran seçimlerinin akabinde başkanlı siyasal sisteme geçilmesi kabinenin de sisteme uygun olarak dönüştürülmesini gerektiriyordu. On altı yıldır iktidarda olan AK Parti sekiz kere hükümet kurmuştu. Yeni sistemde ise yürütme gücünü elinde bulunduran cumhurbaşkanı kabineyi bizzat kendisi oluşturuyordu. Cumhurbaşkanlığı Kabinesi'nde yer alacak bakanlar geçmişte olduğu gibi aynı zamanda milletvekilliği yapamıyordu. Bu sebeple 24 Haziran sonrasında oluşturulan ilk Cumhurbaşkanlığı Kabinesi ağırlıklı olarak bürokrasiden, iş dünyasından ve akademiden gelen isimlerden oluştu. 10 Temmuz 2018'de açıklanan Cumhurbaşkanlığı Kabinesi'nde halihazırda milletvekili olan sadece dört isim yer aldı. Bu isimler Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak, Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, İçişleri Bakanı Süleyman Soylu ve Adalet Bakanı Abdulhamit Gül oldu. Bunun dışındaki on iki bakanlığa ise iş dünyası, bürokrasi ve akademiden isimler atandı. Dolayısıyla yeni kabinde uzmanlığı bürokratik aktörler, dinamizmi sektör temsilcileri, siyasi hafızayı da siyasal aktörler sağlayarak bu üç unsurun yeni sistemdeki etkin ve icracı anlayışı harekete geçirmesi sağlandı.<sup>28</sup>

AK Parti'de dönüşümü sağlayan bir diğer husus ise 18 Ağustos'ta gerçekleştirilen AK Parti 6. Olağan Kongresi oldu. Türk siyasal hayatının en yenilikçi partisi AK Parti'de düzenlenen Kongre ile birlikte yeni bir dönem başladı. Bu doğrultuda Kongre'nin ana gündemini parti üst düzey yönetiminin şekillenmesi ve yeni dönemdeki temel politikaların belirlenmesi oluşturuyordu. Bu sebeplerden ötürü Kongre AK

27. Mehmet Zahid Sobacı, Nebi Miş vd., "Türkiye'nin Yeni Yönetim Modeli ve Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı", *SETA Perspektif*, Sayı: 206, (Haziran 2018).

28. "Zahid Sobacı: Seçim Gecesi Hükümet Kuruldu, Daha Ne Olsun!", *Akşam*, 23 Temmuz 2018.

Parti'nin 2019'daki yerel seçimlere yönelik politikalarının belirlenmesinde ve önümüzdeki döneme dair yol haritasının şekillenmesinde önemli bir rol oynadı.

Kongre'nin en önemli işlevlerinden biri AK Parti'de değişim ve yenilenmenin bir kere daha sağlanmasıydı. AK Parti değişime direnen ve tabandaki yenilenme taleplerine kulak tıkayan rakip siyasi partilere kıyasla değişimi her zaman kendi içerisinde sorunsuz bir şekilde yönetiyordu. 6. Olağan Kongre'de gerçekleştirilen önemli değişiklikler partinin yeni döneme daha hazırlıklı olmasını da sağladı.

Türkiye siyasi tarihindeki çok partili serüvende en uzun süre iktidarda kalma başarısı gösteren AK Parti yönetim tecrübesiyle aktif ve istekli enerjisini birleştirerek iktidarını güçlü kılma amacıyla önemli değişiklikler gerçekleştirdi.<sup>29</sup> Bu doğrultuda oluşturulan AK Parti'nin yeni MKYK'sı 27. dönemden 42 milletvekili, sekiz milletvekili olmayan üye ve 29 yeni üyeden oluştu. AK Parti gençlere ve kadınlara verdiği önemi MKYK'da da ortaya koydu. Yeni MYK ve MKYK aynı zamanda Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "süreklilik ve yenilenme" arasında kurduğu sentezin bir yansımasıydı. Kongre'de yaptığı konuşmada Cumhurbaşkanı Erdoğan bir yandan AK Parti'nin eğitim, sağlık, adalet ve ekonomi alanlarındaki hizmetlerine değinirken diğer yandan kendisini yenilemesi ve siyasetin yeni dinamiklerine uygun bir politika oluşturmalarının elzem olduğu belirtti. Dolayısıyla Türkiye'nin yeni siyasal sistemine ve kültürüne uygun bir yapılanma ihtiyacı partideki köklü yenilenmenin de temel motivasyonu oldu.<sup>30</sup>

## 2019 YEREL SEÇİMLERİNE DOĞRU AK PARTİ

24 Haziran seçimlerinden ve Cumhurbaşkanlığı sistemine geçişten sonra siyasetin yeni gündemi 31 Mart 2019'da gerçekleştirilecek seçimlerdi. Bu süreçte AK Parti'nin gündemine gelen bir husus da yerel seçimlerde MHP ile ittifak yapılıp yapılmayacağıydı. Şubat ayında kabul edilen seçim ittifakı düzenlemesi yalnızca parlamento seçimleri ile ilgili bir tasarrufta bulunurken Cumhurbaşkanlığı ile yerel seçimleri kapsamıyordu. Dolayısıyla AK Parti ve MHP arasındaki olası ittifakın sınırları, Ankara, İstanbul ve İzmir başta olmak üzere büyük şehirlerin durumu, ittifakın bir protokol dahilinde mi yoksa sözlü mutabakatla mı gerçekleştirileceği meselesi merak konusuydu. Üstelik söz konusu seçimlerde siyasi liderlerden ve partilerden çok yerel dinamiklerin, aday profillerinin ve akrabalık bağlarının ön plana çıkması olası ittifakların sınırlarını daraltan bir etkendi.<sup>31</sup> Yine de AK Parti ve MHP karşılıklı olarak yerel seçimlerde ittifaka sıcak baktıklarını belirten açıklamalar yaptı.

Tam bu esnada AK Parti ve MHP arasında fikir ayrılığı yaratan birkaç husus gündeme geldi. Bunlardan birincisi MHP'nin seçim vaatleri arasında da yer alan ve 163 bin tutuklu ve hükümlünün faydalanacağı öngörülen bir af teklifini TBMM'ye

29. Burhanettin Duran, "AK Parti Kongresi ve Krizleri Yönetmek", *Sabah*, 17 Ağustos 2018.

30. Nebi Miş, "AK Parti ve Siyasal Değişimi Yönetmek", *Kriter*, Sayı: 28, Eylül 2018.

31. Hazal Duran, "Seçim İttifaklarında Hassas Denge", *Kriter*, Sayı: 28, (Eylül 2018).

sunmasıydı. MHP'nin bu teklifine AK Parti çeşitli gerekçelerle sıcak bakmadığını belirtti. Bu gerekçelerin başında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "Geçmişte çok af çıkarıldı. Geçmişte siyasiler 'Bu affı çıkarır da bundan ne kadar siyasi rant elde ederiz' diye af çıkardılar. Biz böyle düşünemeyiz" açıklamasında da belirttiği gibi genel affın adalete güveni geri dönülmez şekilde zedeleyecekti.<sup>32</sup> Ayrıca yine Cumhurbaşkanı Erdoğan devlet olarak devlete karşı işlenen suçları affedebileceklerini fakat şahıslara karşı işlenen suçları devletin af yetkisinin olmadığını belirterek hassas bir noktayı vurguluyordu. Dolayısıyla af meselesi AK Parti ve MHP arasındaki ilişkilerin seyrini etkileyen önemli bir husus oldu.

AK Parti ve MHP arasındaki ilişkileri etkileyen ikinci olay ise Danıştayın 2013 tarihli ilköğretimde öğrenci andını kaldıran yönetmelik hükmünü iptal etmesinin ardından yaşanan süreç oldu. AK Parti'den Meclis Anayasa Komisyonu Başkanı Bekir Bozdağ kararı eleştirerek "Öğrenci Andı kararı ile Danıştay 8. Dairesi; hukuka uygunluk denetiminin sınırlarını aşmış, kendisini yürütmenin yerine koymuş, yürütmenin takdir hakkını yok saymış dahası yürütmenin takdir yetkisini bizzat kullanmıştır. Kısaca; anayasa ve yasayı alenen çiğnemiştir" açıklamasını yaptı.

Bozdağ'ın ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan da tartışmalara dahil oldu ve Danıştayın yetkisini aştığını vurgulayarak "Metne baktığın zaman, bu metin içerik itibarıyla bu milletin kendisini, bu milletin kültür, medeniyet anlayışını ortaya koyan bir metin değil. Bizim andımız İstiklal Marşımızdır ve İstiklal Marşımızla beraber yolumuza devam ediyoruz." ifadelerini kullandı. MHP ise Danıştayın öğrenci andı kararının yerinde olduğunu belirterek karara karşı çıkanları eleştirdi.<sup>33</sup> Bu mesele AK Parti ile MHP arasındaki ilişkileri zedeleyen bir diğer gelişmeydi.

AK Parti ile MHP arasındaki ilişkilerin bu iki olay sebebiyle yara alması MHP lideri Devlet Bahçeli'nin 23 Ekim'de bu hadiseler üzerinden AK Parti'li bazı siyasetçileri eleştirerek "Kendi yolumuzu çizeceğiz. Artık hiçbir ittifak arayışında değiliz" açıklamasıyla somutlaştı. Bu açıklamaya karşılık Cumhurbaşkanı Erdoğan "Gördük ki MHP kendisi için çok farklı bir tercih yaptı, saygı duyarız. Söyleyeceğimiz tek şey yerel seçimlerde madem 'biz yolumuza' diyorlar biz de herkes kendi yoluna deriz" cevabını verdi ve yerel seçimlerde AK Parti ve MHP'nin ittifak yapmayacağını altını çizdi.

Fakat bu sürecin ardından özellikle muhalefet cephesinde yaşananlar AK Parti ve MHP'nin yerel seçimlerde ittifaka dair tutumlarını değiştirdi. CHP-İYİ Parti-HDP arasındaki ittifak arayışları ve yakınlaşma Cumhur İttifakı'nda da safların sıklaşmasını sağladı. Özellikle CHP ve İYİ Parti'nin ilkeler bazında ve dokuz il üzerinde uzlaşmaya varması ve HDP'nin de içerisinde olduğu çeşitli senaryolar üretilmesi tek başlarına girdikleri takdirde AK Parti ve MHP'nin seçimlerde güç kaybına uğraması ihtimalini artırdı.<sup>34</sup>

32. Mert Hüseyin Akgün, "'Af' Teklifi Meclis Gündeminde: Kime ve Neden 'Af'?", SETA 5 Soru, 25 Ekim 2018.

33. "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Bizim Andımız İstiklal Marşı", *Habertürk*, 5 Kasım 2018.

34. Burhanettin Duran, "İttifaklarda Son Durum", *Sabah*, 23 Kasım 2018.

AK Parti lideri Cumhurbaşkanı Erdoğan ve MHP lideri Bahçeli 21 Kasım'da yerel seçimde ittifakları yeniden ele almak için bir araya geldi. Bu gelişme sonrasında her iki partinin ittifaklar meselesini heyetler aracılığıyla ele alacağı ve bir formül üzerinde uzlaşmaya varacağı duyuruldu. Bu görüşmenin üzerinden çok zaman geçmeden 24 Kasım'da MHP lideri Bahçeli partisinin İstanbul, Ankara ve İzmir'de AK Parti'nin adaylarını destekleyeceğini duyurdu.

AK Parti ve MHP'nin seçimlerde iş birliği yapacağının kesinleşmesinin ardından siyasetin odağı aday belirleme süreciydi. Yerel seçimlerin AK Parti ve yeni siyasal sistemin devamı için hayati önem arz etmesi sebebiyle adayların nasıl belirleneceği merak konusuydu. Recep Tayyip Erdoğan'ın üç dönem kuralı adını verdiği ve siyasal arenada metal yorgunluğunun bertaraf edilerek seçmenin karşısına yenilenmiş bir şekilde çıkma stratejisi 31 Mart 2019'da yapılacak yerel seçimlerde de uygulandı. Buna ek olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan "Sadece partinin karşılığına sığınarak adaylık değil. Adayın da bir karşılığı olacak. Kimse 'Bu benim yakınım, buyum, şuyum' diye bize aday teklifi ile gelmesin. FETÖ ve PKK gibi terör örgütlerine bulaşmamış olması, milletimizin değerleri ile çatışmaması, birikimi ve projeleri ile hizmet etmeye uygunluk arz etmesi şartıyla AK Parti'nin kapıları herkese açık" açıklamaları ile adayların seçim bölgelerinde tanınan profili yüksek isimlerden oluşacağını vurguladı.

AK Parti 24 Kasım 2018'de İstanbul Haliç Kongre Merkezi'ndeki toplantıda kırk ildeki belediye başkan adayını açıkladı. Açıklanan adayların bir kısmı halihazırda belediye başkanı olan isimlerden oluşurken bazı illerde yeni isimler, birkaç ilde ise mülki idare amirleri belediye başkan adayı oldu. AK Parti'de bakanlık yapmış üç isim de belediye başkan adayı olarak gösterildi. Eski Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanı Faruk Özlü Düzce adayı, eski Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hilmi Güler Ordu adayı ve eski Bayındırlık Bakanı Mustafa Demir Samsun adayı oldu. Ayrıca üç dönem kuralına takılan bir il, 63 ilçe ve 27 belde belediye başkanı tekrar aday gösterilmedi.

AK Parti adaylarının bir diğer bölümünü de 27 Kasım'da kamuoyuna açıkladı. Açıklanan yirmi belediye başkan adayı arasında Ankara ve İzmir adaylarının da bulunması büyük dikkat çekti. Ankara'da AK Parti Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Özhasseki, İzmir'de ise eski Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekci aday gösterildi. Cumhurbaşkanı Erdoğan bu toplantıda yaptığı konuşmada seçim manifestosu ve beyannamesinin ilerleyen günlerde ilan edileceğini duyurdu.

Sonuç olarak 2018 hem AK Parti'nin iç gündemi hem de Türkiye siyaseti açısından yoğun bir yıl oldu. Seçim ittifakları düzenlemesi, Cumhurbaşkanlığı'nın kurulması, 24 Haziran parlamento ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri, Cumhurbaşkanlığı sistemine fiilen geçilmesi ve yerel seçimlere doğru ittifak arayışları AK Parti'nin öncelikli iç siyaset gündemini oluşturdu. 2019'da da partinin iç siyaset gündeminin yoğun olması beklenmekte, özellikle yerel seçimler ve Cumhurbaşkanlığı sisteminin konsolidasyonu meselelerine yoğunlaşılacağı düşünülmektedir.

| KRONOLOJİ: 2018'DE AK PARTİ |                                                                                                                                                                                                                                                                                                    |
|-----------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 21 Şubat                    | AK Parti ve MHP'nin imzasıyla parlamento seçimlerinde yasal olarak ittifak yapılmasını sağlayan yasa teklifi TBMM'ye sunuldu.                                                                                                                                                                      |
| 18 Nisan                    | Cumhurbaşkanı Erdoğan 24 Haziran 2018'de parlamento ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yapılacağını duyurdu.                                                                                                                                                                                         |
| 4 Mayıs                     | AK Parti ve MHP YSK'ya Cumhurbaşkanlığı'nın protokol metnini teslim etti. Metinde ittifakın "güçlü ve istikrarlı bir parlamento yapısının oluşturulması ve gelecek beş yıl içinde Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin bütün kurum ve kurallarıyla yerleşmesi" amacıyla kurulduğunun altı çizildi. |
| 6 Mayıs                     | 24 Haziran sonrası dönemin yol haritasını çizen AK Parti seçim manifestosu kamuoyuyla paylaşıldı.                                                                                                                                                                                                  |
| 21 Mayıs                    | AK Parti'nin milletvekili aday listesi YSK'ya teslim edildi ve kamuoyuna açıklandı.                                                                                                                                                                                                                |
| 24 Haziran                  | 24 Haziran seçimleri sonucunda Cumhurbaşkanı Erdoğan ilk turda cumhurbaşkanı seçilirken AK Parti parlamentoda birinci parti oldu.                                                                                                                                                                  |
| 9 Temmuz                    | Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan TBMM'de yemin ederek görevine başladı ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne resmen geçildi.                                                                                                                                                                    |
| 10 Temmuz                   | Cumhurbaşkanlığı Kabinesi açıklandı. Kabine'de halihazırda milletvekili olan Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak, Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, İçişleri Bakanı Süleyman Soylu ve Adalet Bakanı Abdulhamit Gül yer aldı.                                                                   |
| 18 Ağustos                  | AK Parti 6. Olağan Kongresi'nde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan oyların tamamını alarak yeniden genel başkan seçilirken partinin yeni MYK ve MKYK'sı da oluşturuldu.                                                                                                                            |
| 21 Kasım                    | AK Parti lideri Cumhurbaşkanı Erdoğan ve MHP lideri Bahçeli yerel seçimde ittifakları yeniden ele almak için bir araya geldi. Daha önce öğrenci andı ve genel af meselelerindeki görüş ayrılıklarından ötürü bozulan ittifakın yeniden kurulması için adım atıldı.                                 |
| 24 Kasım                    | AK Parti kırk ildeki belediye başkan adayını İstanbul Haliç Kongre Merkezi'ndeki toplantıda açıkladı.                                                                                                                                                                                              |
| 27 Kasım                    | Aralarında Ankara ve İzmir adaylarının da olduğu yirmi belediye başkan adayı daha AK Parti Grup Toplantısı'nda açıklandı.                                                                                                                                                                          |

# 2018'DE CUMHURİYET HALK PARTİSİ (CHP)

16 Nisan referandumunun ardından siyasi partiler 2019'daki yerel seçimler için hazırlıklara başladı. Muhalefet partileri yüzde 48 oranındaki “hayır” oyunun verdiği motivasyonla AK Parti karşıtlığı üzerinden seçim ittifakı-iş birliği arayışına girdi. Bu ittifak arayışı ilk olarak referandum öncesi filizlenen “hayır cephesi”ni bir araya getirme misyonu gütmektedir. Süreci “hayır cephesi”nin de öncülüğünü yapan CHP üstlendi. Seçimin hemen ardından CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu muhalefetteki partiler ve isimlerle ittifak-iş birliğinin ön görüşmelerini gerçekleştirdi. Dolayısıyla 2018'in ilk ayları CHP adına bu ittifak arayışları ile geçti.

CHP yılın ilk aylarında ittifak arayışlarının yanı sıra parti içi krizleri de yönetmek zorundaydı. 36. Olağan Kurultay öncesinde parti içinde farklı hizipler arasında sert tartışmalar yaşandı. Kurultay sürecinde parti yönetimini elinde tutmayı başaran Kılıçdaroğlu ve ekibi için seçimlerin erkene alınması zor bir sınavdı. Cumhurbaşkanı seçimi için Erdoğan karşısında geniş bir seçmen kitlesine seslenecek aday arayışında olan parti parlamento seçiminde ise AK Parti-MHP ittifakını geçebilecek bir ittifak formülü bulmaya çalıştı. Cumhurbaşkanlığı seçimlerine yönelik ortak aday arayışı başarısız olan CHP Muharrem İnce'yi aday gösterirken parlamento seçimlerine Millet İttifakı çatısı altında İYİ Parti ve SP ile beraber girdi. Fakat her iki seçimde de istediği başarıyı elde edemedi.

Seçim sonuçlarındaki başarısızlık CHP içindeki krizleri tekrar gün yüzüne çıkarırken Kılıçdaroğlu ve ekibi ile muhalif kanat arasında bir mücadele başladı. Kılıçdaroğlu ve ekibi artan değişim taleplerini çeşitli yöntemlerle pasifize ederek yerel seçim hazırlıklarına daha rahat bir ortamda girmeyi amaçladı. Yerel seçimlerin gündemde daha fazla yer edinmeye başlaması da muhaliflere karşı CHP yönetiminin elini güçlendirdi. Muhalifler ise yerel seçimler öncesinde kamuoyu önünde partinin yıpratılmaması gerekçesiyle parti içi tartışmaları seçim sonrasına erteledi. CHP 2018'in

son aylarını yerel seçim stratejilerini belirlemek üzere yapılan görüşmeler ve parti toplantılarıyla geçirdi. Millet İttifakı'nın yerel seçimlerde de devam etmesi için çeşitli formül ve aday arayışları CHP'nin ilk gündemiydi.

## CHP'DE PARTİ İÇİ MUHALEFETİN YÜKSELİŞİ

16 Nisan referandumunun hemen ertesinde CHP'de il ve ilçe kongreleri süreci başlasa da muhalif isimlerin referandum sonuçları üzerinden olağanüstü kurultay istekleri karşısında genel merkez olağan kurultay takvimini işleteceklerini belirtmiş,<sup>35</sup> sürecin kendi kontrolleri altında devam etmesini sağlamıştı. Ancak genel merkezin kontrollü bir şekilde yönetmeye çalıştığı kongrelerde sıklıkla gerginlik ve kavgalar yaşandı. İstanbul, Ankara ve İzmir kongreleri yaklaştıkça tansiyon yükseldi, genel merkez İstanbul'da kongrelere ara vermek durumunda kaldı. Ortaya atılan hayali delege iddialarından dolayı durdurulan İstanbul kongre süreci yaşanan rekabetin bir yansımasıydı.<sup>36</sup>

2018'in ilk günlerinde gerçekleştirilen CHP il kongrelerinde de gerilim ve kavgalar devam etti. İstanbul il kongresinde ise bu gerginlik zirveye ulaştı. Kongre oylaması sonunda parti meclisi üyesi Canan Kaftancıoğlu mevcut il başkanının aldığı 318 oya karşı, 325 oy alarak yeni il başkanı seçildi.<sup>37</sup> Kaftancıoğlu'nun il başkanı olmadan önce attığı tweetler birçok kesim tarafından skandal olarak nitelendirildi.<sup>38</sup> CHP'nin ulusalcı-Kemalist kanadın tepkisini çekecek HDP çizgisine yakın bir ismi İstanbul'da il başkanı seçmesi şüphesiz kurultayda Kılıçdaroğlu'nun elini güçlendirmek içindi. İstanbul delegelerinin kurultaydaki ağırlığı düşünüldüğünde Kaftancıoğlu'nun seçilmesi Kılıçdaroğlu'nu kurultayda rahatlatacaktı. Ayrıca İstanbul'da seçimlerde kurulacak CHP-HDP iş birliklerinin önünün açılması için de bu seçim önemliydi.<sup>39</sup>

İstanbul il kongresinin ardından gözler 36. Olağan Kurultay'a çevrildi. Kurultay süreci CHP adına her zamanki gibi sancılı geçti. Seçilecek genel başkan ve üst yönetimin partiyi peş peşe gerçekleştirilecek yerel, genel ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerine götüreceği olması kurultayın önemini daha da artırdı. Parti içi elitlerin sıkı rekabete girdiği süreçte birçok kriz gün yüzüne çıktı.

Genel başkanlık için adaylığını koyacağını açıklayan ilk isim Ümit Kocasakal'dı. Kocasakal'ın ardından Muharrem İnce, eski CHP İstanbul Ümraniye İlçe Başkanı Alparslan Çabuk ve eski YARSAV Başkanı Ömer Faruk Eminağaoğlu da adaylıklarını açıkladı. Adaylıklarını koymasalar da CHP İstanbul Milletvekili İlhan Cihaner ve İzmir Milletvekili Selin Sayek Böke CHP'nin 36. kurultayına bir hafta kala "Kurultay ve Gelecek için Çağrı" başlığıyla bir manifesto yayınladı. Manifestoda özetle CHP'nin daha sol, sosyal demokrat çizgide konumlanması gerektiği vurgulandı.<sup>40</sup>

35. "CHP'de Olağan Kongre Süreci Başladı", NTV, 3 Mayıs 2017.

36. "Son Dakika: CHP'nin İstanbul'daki Kongreleri Durduruldu", *Sabah*, 2 Aralık 2017.

37. "CHP İstanbul İl Başkanlığı'na Canan Kaftancıoğlu seçildi", NTV, 14 Ocak 2018.

38. "İşte CHP İstanbul İl Başkanı Canan Kaftancıoğlu'nun Skandal Tweetleri!", *Sabah*, 16 Ocak 2018.

39. Nebi Miş, "CHP Nereye Gidiyor?", *Türkiye*, 16 Ocak 2018.

40. "Kurultay Öncesi Sol Manifesto", *Hürriyet*, 27 Ocak 2018.

3 Şubat 2018'de Ankara Spor Salonu'nda gerçekleştirilen kurultaya imza krizi damgasını vurdu. Divan Başkanı Yılmaz Büyükerşen'in, İnce'nin aday olabilmek için 127 imzaya ulaşamadığını duyurmasıyla kriz tırmandı. Kılıçdaroğlu'nun bir dilekçe vererek mükerrer oyların İnce lehine sayılması teklifi ise İnce tarafından sert bir dille eleştirildi.<sup>41</sup> İmza krizi sonrası geçilen oylamada Kılıçdaroğlu yeniden genel başkan seçildi. Seçimde kayıtlı 1.266 delegenin 1.253'ü oy kullanırken geçerli sayılan 1.237 oyun 790'ını Kılıçdaroğlu, 447'sini ise İnce aldı.<sup>42</sup>

Aday gösterilmek için yeterli delege imzasına ulaşamadığı iddia edilen İnce'nin 447 delegenin oyunu alması parti içindeki krizin daha derin olduğunu gösterdi. Kurultayın ikinci gününde parti yönetimine yüklenen İnce "Bu insanlara baskı kuruyor. CHP Genel Başkanı imza alıp oy alamıyorsa o partide sıkıntı var demektir. 300 eksik oy almışsa baskıyla alınmıştır. Benim partimin Genel Başkanı'nın kendisini sorgulaması lazım. Korku düzenini yok edeceğiz diyenler CHP'de korku düzeni kurdular" şeklinde çok sert bir açıklama yaptı.<sup>43</sup>

Olağan kurultayın hemen ardından 10 Mart'ta CHP 19. Olağanüstü Tüzük Kurultayı'nı gerçekleştirdi. Tüzük kurultayı öncesinde Muharrem İnce, İlhan Cihaner ve Selin Sayek Böke'nin de aralarında bulunduğu 48 milletvekili tüzük taslağının antidemokratik olduğunu belirterek ortak bildiri yayımladı. "Demokratik Tüzük, Demokratik CHP, Demokratik Türkiye" başlıklı bildiride partinin asıl sahibinin üyeleri olduğu gerekçesinden hareketle tüzüğün ayrım yapmaksızın tüm üyelerin hak ve hukukunu koruması ve üyelerin partinin her düzeyde adaylarını belirleme konusunda söz sahibi kılınması gerektiği ifade edildi.<sup>44</sup> Tüzük kurultayı ise çok sert kavgaların yaşandığı bir ortamda gerçekleştirildi. Kurultayda özellikle ön seçimle ilgili madde konusunda tartışmalar yaşandı. Bir grup milletvekili ve delege, milletvekili adaylarının tamamının ön seçim yoluyla belirlenmesini isteyerek önerge verdi. Önerge yeterli oyu alamayınca madde taslaktaki şekliyle kabul edilerek ön seçim kotası yüzde 85, genel başkan kontenjan hakkı yüzde 15 olarak kaldı.<sup>45</sup>

Kurultay ve kongreler sürecinde CHP içindeki pozisyonunu koruyan Kılıçdaroğlu ve ekibi partiyi daha da marjinalleştirmeye başladı. Kılıçdaroğlu 2018'in ilk aylarında da Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın akrabalarının yurt dışına para kaçırdığı iddialarını gündeme getirmeye devam etti. Bu iddialar 2017'nin sonlarında ilk kez ortaya atıldığında AK Parti ve Cumhurbaşkanı Erdoğan bu iddiaları kesin bir dille yalanlarken Kılıçdaroğlu'nun bu iddiaları ispat etmekle yükümlü olduğunu söylemişti. Ancak belgelerin basınla paylaşılacağı açıklanmasına rağmen günlerce CHP Genel Merkezi'nden hiçbir ses çıkmadı. Parti Sözcüsü Bülent Tezcan konuyla

41. "Kılıçdaroğlu'ndan Mükerrer Oy Dilekçesi", Anadolu Ajansı, 3 Şubat 2018.

42. "Kılıçdaroğlu Yeniden CHP Genel Başkanı Seçildi", Anadolu Ajansı, 3 Şubat 2018.

43. "Muharrem İnce: 'Korku Düzenini Yok Edeceğiz Diyenler, CHP'de Korku Düzeni Kurdular'", *Milliyet*, 4 Şubat 2018.

44. "CHP'de 'Tüzük' İsyanı", *Sabah*, 7 Mart 2018.

45. "CHP 19. Olağanüstü Kurultayı Tamamlandı", NTV, 10 Mart 2018.

ilgili yaptığı basın toplantısında aslında kimseyi suçlamadıklarını, Kılıçdaroğlu'nun belgelerle ilgili "suçtur ya da değildir" demediğini iddia etti.<sup>46</sup>

Kılıçdaroğlu'nun bu iddialarına ilk andan itibaren sert bir şekilde karşılık veren Cumhurbaşkanı Erdoğan bu iftiralarla ilgili Kılıçdaroğlu aleyhine manevi tazminat davası açtı. Aynı şekilde Kılıçdaroğlu'nun iddialarında ismi geçen isimler de hukuki yollara başvurdu. Kasım 2018'de sonuçlanan davalarda Kılıçdaroğlu dört farklı tazminat davasında 828 bin lira tazminat ödemeye mahkum edildi.<sup>47</sup>

CHP'nin hükümete sert bir şekilde muhalefet ettiği bir diğer konu Ocak ve Şubat 2018'de gerçekleştirilen Zeytin Dalı Harekatı'ydı. CHP'den operasyonla alakalı ilk açıklama Bülent Tezcan'dan geldi ve operasyona tam destek verdiklerini ifade etti. Ancak ilerleyen süreçte partiden dolayı olarak operasyona gölge düşürecek açıklamalar gelmeye başladı. CHP Milletvekili Öztürk Yılmaz Özgür Suriye Ordusu'nu (ÖSO) itibarsızlaştırmaya çalışırken Parti Sözcüsü Bülent Tezcan da yüz binlerce insanın ölümünün müsebbibi Esed rejimiyle görüşülmesi gerektiğini ifade etti.<sup>48</sup> CHP Genel Başkanı Kılıçdaroğlu da ÖSO'nun itibarsızlaştırılması çabalarına partisinin grup toplantısında yaptığı sert açıklamalarla katıldı.<sup>49</sup> CHP muhalefet zeminini genişletme amacıyla böyle bir strateji izlerken gittikçe daha marjinal bir söyleme sivrildi.<sup>50</sup> 2019 seçimleri için HDP tabanına bir mesaj verme amacı da güden bu strateji CHP'nin siyaset çizgisinde ciddi kırılmalara yol açtı.<sup>51</sup>

## 24 HAZİRAN SEÇİMLERİNE DOĞRU CHP'DE İTTİFAK ARAYIŞLARI

CHP 2019'da gerçekleştirilmesi planlanan seçimler için 16 Nisan referandumunun hemen ertesinde çalışmalara başladı. Bu amaçla ilk olarak referandum oylamasında "hayır" oyu verenleri kapsayacak bir ittifak arayışı içine girildi. Kılıçdaroğlu çeşitli bahanelerle muhalif isimlerle görüşerek ittifak için bir ön adım atmıştı. Ayrıca cumhurbaşkanı aday profili üzerinden çeşitli açıklamalarla süreci sıcak tuttu.<sup>52</sup> Devlet Bahçeli'nin 16 Nisan referandumu oylamasında oluşan blokların seçime yansımaları ihtimalini gözeterek ittifakların yasal zemine kavuşturulması gerektiğini açıklaması ve AK Parti ile kurulacak olası ittifakı "Cumhur İttifakı" olarak adlandırmasıyla birlikte gözler muhalefete çevrilmişti.<sup>53</sup> Bu süreçte Kılıçdaroğlu gazetecilerin sorularına ısrarla ittifak arayışı içinde olmadıkları şeklinde cevap veriyordu.<sup>54</sup>

46. "CHP'den O Belgelerle İlgili Yeni Açıklama: 'Suçtur' Demedik", *Milliyet*, 29 Kasım 2017.

47. "Kılıçdaroğlu 'Man Adası İddiaları' İçin Tazminat Ödeyecek", *Anadolu Ajansı*, 13 Kasım 2018.

48. "Kalıcı Barış için Suriye ile Görüşülsün", *Milliyet*, 29 Ocak 2018.

49. "Kılıçdaroğlu: Afrin'i Neredeyse ÖSO'nun Kahramanlığına Bağlayacağız", *Habertürk*, 30 Ocak 2018.

50. Burhanettin Duran, "CHP'nin Marjinalleşmesi Kimi İlgilendirir?", *Sabah*, 3 Şubat 2018.

51. Nebi Miş, "CHP'nin ÖSO'ya Karşı Çıkmasının Altında Yatan Nedenler", *Türkiye*, 1 Şubat 2018.

52. *2017'de Türkiye*, (SETA, İstanbul: 2018), s. 32-33

53. "Bahçeli'den Seçim İttifakı Formülü", *Haber7*, 30 Kasım 2017.

54. "İlk Turda İttifak Yok", *Milliyet*, 22 Aralık 2017.

CHP'den her ne kadar ittifak arayışı içinde olmadıkları açıklamaları gelse de parti kurmayları çeşitli bahanelerle “hayır bloku” içerisinde yer alan bileşenlerle görüşmelere 2018 yılı içerisinde yoğun bir şekilde devam etti. Görüşmeler sonucunda çeşitli “ilkeler ve değerler” üzerinde uzlaşıldığı ancak bunun bir “ittifak” olmayacağı açıklamaları yapıldı. Bu ortak hareket stratejisi “ilkeler platformu” olarak adlandırılıyordu.<sup>55</sup> İlkeler etrafında ortak hareket etmeye sıcak bakan Kılıçdaroğlu'nun SP tarafından düzenlenen Necmettin Erbakan'ı Anma Programı'na katılması ve burada bir konuşma gerçekleştirmesi önemli bir adım olarak görüldü.

Parlamento seçimlerinde ittifak kurmanın önünü açan yasal düzenlemenin Mecliste görüşmeye açılmasıyla birlikte CHP ittifak çabalarına hız verdi. Mart ayının başında CHP seçim güvenliğine yönelik düzenlemeleri bahane ederek bir komisyon kurdu. Komisyonunda Bülent Tezcan, Muharrem Erkek, Lale Karabıyık, Özgür Özel ve Mehmet Bekaroğlu yer aldı. AK Parti dışında seçime girme yeterliliği olan bütün siyasi partilerle “ilkeler” çerçevesinde görüşüleceği açıklandı.<sup>56</sup> Heyet İYİ Parti, DP, BBP, DSP, BTP, SP, Vatan Partisi ve HDP'yi ziyaret ederek görüşmeler gerçekleştirdi. Görüşmelerin “seçim güvenliği” ekseninde yürütüleceği açıklansa da ittifakların konuşulacağı ve komisyonun amacının ittifak görüşmeleri olacağı gündeme geldi. CHP'nin en küçüğünden en büyüğüne kadar muhalefeti temsil eden bütün partilerin oylarının kendileri açısından zayıf olmayacağını düşündüğü bir ittifak arayışı içine girdiği yorumları yapıldı.<sup>57</sup> İttifak arayışı yorumları karşısında CHP'den komisyonun “seçim ittifakı komisyonu” olmadığı ve “tek aday” için görüşmeler gerçekleştirilmediği açıklaması yapılmak zorunda kalındı.

İttifak arayışlarını sürdüren CHP Mart ayı sonu itibarıyla ittifak görüşmelerini hızlandırdı. Parti Meclis üyesi Zeki Kılıçaslan verdiği bir mülakatta ittifak görüşmelerinin parti kurmayları tarafından sürdürüldüğünü açıkladı. Kılıçaslan açıklamasında “Dün bir toplantı yapıldı. Belki haberiniz olmadı. CHP Milletvekili Mehmet Bekaroğlu, Ayhan Bilgen, İYİ Parti, SP, hepsinin olduğu toplantı mesela. Eğer gerekiyorsa, halkın çıkarınyorsa, milletin çıkarınyorsa HDP ile de ittifak yapılır” sözleriyle HDP ile ittifakın da muhtemel olduğunu duyurdu.<sup>58</sup> CHP'li Öztürk Yılmaz'ın Selahattin Demirtaş'ı ziyareti de ittifak arayışlarının bir göstergesi olarak okundu. Bu esnada SP'den de “ilkeler bazında” DP ve İYİ Parti ile ittifak kurulduğu açıklaması geldi.<sup>59</sup> Açıklamanın hemen ardından Kılıçdaroğlu ve Akşener görüşmesi gerçekleşti. Akşener görüşmede ittifakın gündeme gelmediğini iddia etse de açıklama pek de inandırıcı bulunmadı.

55. Muharrem Sarıkaya, “AK Parti-MHP İttifakına Karşı İlke Platformu”, *Habertürk*, 15 Şubat 2018.

56. “CHP'den ‘Seçim Güvenliği’ Komisyonu”, *Habertürk*, 1 Mart 2018.

57. Nebi Miş, “CHP'nin ‘Kağıt Üzerinde İttifak’ Senaryosu”, *Türkiye*, 8 Mart 2018.

58. “CHP PM Üyesi Kılıçaslan'dan İttifak Açıklaması: Dün Bir Toplantı Yapıldı, Belki Haberiniz Olmadı”, *Habertürk*, 30 Mart 2018.

59. “İlkeler Bazında Bir İttifak Var”, *Hürriyet*, 10 Nisan 2018.

Nisan ayı ortasında Devlet Bahçeli'nin erken seçim çağrısının Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından olumlu karşılanarak 2019'daki parlamento ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin 24 Haziran 2018 tarihine alınmasının ardından gözler CHP'ye çevildi. Seçime hazır olduğunu açıklayan CHP'de MYK toplantısı sonrası açıklama yapan Bülent Tezcan cumhurbaşkanı adaylarının kısa süre içerisinde netleşeceğini açıkladı. CHP'nin cumhurbaşkanı adayına yönelik çalışmaları 16 Nisan referandumunun hemen ardından başlamıştı. Birçok önemli isim partinin kendi içinden aday çıkarması gerektiğini ifade etmiş, Deniz Baykal ve Muharrem İnce gibi isimler CHP genel başkanının doğal olarak cumhurbaşkanı adayı olması gerektiğini söylemişti. İdeal aday açıklamalarının yapıldığı tarihlerde Kılıçdaroğlu'nun Abdullah Gül ile görüştüğü ortaya çıkmış, Kılıçdaroğlu görüşmede sadece ülke gündemine dair konuştuklarını iddia etmişti.<sup>60</sup>

Seçim tarihinin netleşmesiyle hızlanan aday belirleme sürecinde CHP içerisinde çeşitli krizler patlak verdi. Abdullah Gül isminin "ortak aday" olarak zikredilmesine parti içerisinde birçok itiraz geldi. Muharrem İnce, Gül'ün aday olması durumunda Erdoğan'a oy vereceğini açıklayarak dikkat çeken bir açıklama yaptı.<sup>61</sup> Aday belirleme süreci geciktikçe parti içinde ağırlığı bulunmayan isimlerden dahi cumhurbaşkanı adayı olacakları açıklaması geldi.<sup>62</sup>

Abdullah Gül ismi etrafında "ortak aday" arayışları için muhalefette yoğun bir görüşme trafiği yaşandı. Ancak Akşener'in cumhurbaşkanı adayı olma konusunda ısrar etmesi ve parti içinden gelen tepkiler nedeniyle CHP ortak aday ısrarından vazgeçti. Ortak aday belirlemede başarısız olan muhalefet partileri parlamento seçimleri için seçim ittifakı kurma amacıyla görüşmelere devam etti.<sup>63</sup> CHP görüşmelere milletvekili seçimleri için yedi partili "sıfır baraj" ittifakı önerisiyle katıldı. Kılıçdaroğlu ve kurmayları parlamento seçimlerinde "Cumhur İttifakı" dışında kalan partiler ile birlikte büyük ittifakın oluşturulması halinde en az 301 milletvekiliyle çoğunluğu kazanacaklarını anlatarak diğer muhalif partileri ikna etmeye çalıştı.<sup>64</sup> Görüşmelerin sonunda CHP, İYİ Parti, SP ve DP'nin yer aldığı muhalefet partileri "Millet İttifakı" adı altında seçim ittifakı kurdu. Seçimlere üç parti ittifak altında girerken DP Genel Başkanı, İYİ Parti listesinden aday gösterildi.

Ortak aday arayışında başarısız olan Kılıçdaroğlu cumhurbaşkanı adaylarının açıklamak yerine Nisan ayı sonunda adayın özelliklerini kamuoyu ile paylaşarak gündemi doldurmayı tercih etti. Kılıçdaroğlu adaylarının "kavgacı olmayan ve başarı hikayesine sahip" olacağını açıkladı. Cumhurbaşkanı adaylığında İlhan Kesici, Muharrem İnce, Aziz Kocaoğlu ve Yılmaz Büyükerşen gibi isimler öne çıktı. Bazı partililer ise partinin genel başkanı olarak Kemal Kılıçdaroğlu'nun CHP'nin doğal adayı

60. "Kemal Kılıçdaroğlu Abdullah Gül ile Ne Konuştu?", CNN Türk, 26 Ekim 2018.

61. Nagehan Alçı, "Muharrem İnce: Gül mü, Erdoğan mı Deseler Erdoğan'a Oy Veririm", *Habertürk*, 25 Nisan 2018.

62. "Son Dakika! CHP'li İki İsim Adaylığını Açıkladı!", *Milliyet*, 20 Nisan 2018.

63. "Muhalefette İttifak Turları", *Hürriyet*, 26 Nisan 2018.

64. "Çatı Aday Yok", *Hürriyet*, 26 Nisan 2018.

olması gerektiğini dile getirdi. Değerlendirmeler sonunda sürpriz bir şekilde Muharrem İnce partisi tarafından cumhurbaşkanı adayı olarak gösterildi. İnce ilerleyen günlerde yaptığı bir açıklamada Kılıçdaroğlu'nun kendisinin karşısına iki kere aday olmuş bir ismi aday göstermesinin büyük bir centilmenlik olduğunu belirterek 24 Haziran'da seçilmemesi durumunda Kılıçdaroğlu'nun karşısında bir daha asla aday olmayacağını ifade etti.<sup>65</sup> Ancak milletvekilli adaylarının açıklanmasıyla birlikte İnce ve Kılıçdaroğlu arasındaki gerginlik kaldığı yerden devam etti.

CHP'nin YSK'ya sunduğu aday listesinde mevcut 131 vekilin altmışı yer almadı. CHP listesinde SP kontenjanından beş ilde altı aday gösterilirken<sup>66</sup> İYİ Parti'nin seçimlere katılmasını sağlama iddiasıyla gönderilen on beş vekil de yerini korudu. Listede Abdullah Gül'ün adaylığına karşı çıkan, Muharrem İnce'ye yakın ve muhalif eğilimli isimlerin yer bulamaması parti içinde krize neden oldu. İlhan Cihaner, Mustafa Balbay, Barış Yarkadaş ve Eren Erdem gibi isimler listede yer almadı. Muharrem İnce listelere açıktan bir tepki göstermezken ertesi gün gerçekleştireceği Bartın ve Zonguldak mitinglerine “sesi kısıldığı” gerekçesiyle çıkamayacağını duyurdu. CHP'de liste dışı kalarak milletvekili aday listesine giremeyen Eren Erdem ise itiraf-lara başlayarak gizli MİT tırları tutanaklarını CHP Genel Başkan Yardımcısı Bülent Tezcan'dan aldığını, FETÖ'nün yayın organı *Zaman*'a Kılıçdaroğlu'nun talimatıyla gittiğini söyledi.<sup>67</sup>

Kılıçdaroğlu'nun milletvekilleri listelerinde kendisine muhalif isimlerin bir kısmına yer vermemesinin partinin yeniden dizaynı için bir taktik olduğu yorum-ları yapıldı.<sup>68</sup> Özellikle kurultay ve cumhurbaşkanı adayını belirleme süreçlerinde sol fraksiyonlardan eleştiriler alan Kılıçdaroğlu'nun 24 Haziran sonrası oluşabilecek yeni bir meydan okuma ihtimaline karşı daha az sorun yaratacak ve kontrol edilebilir listelerde karar kıldığı görüşü öne çıktı.<sup>69</sup>

## 24 HAZİRAN SEÇİMLERİNDE CHP

Muharrem İnce'nin aday olarak belirlenmesi ve Millet İttifakı'nın kurulmasıyla birlikte partinin gündemi seçimlere yoğunlaştı. Ancak aday listelerinde yaşanan krizle birlikte kampanya süreci daha başından itibaren dağınık bir görüntü verdi. Muharrem İnce'nin seçim kampanyası ile CHP'nin parlamento seçimine yönelik kampanyası eş güdümden uzak kaldı. Kampanya sürecinde Muharrem İnce popülist söylemler ile öne çıkarken parti yönetimi tarafından yeterince destek alamadı. Seçim kampanyası sürecinde Muharrem İnce 107 miting düzenlerken Kemal Kılıçdaroğlu il ziyaretlerine ağırlık verdi. Miting gerçekleştirmeyen ve Muharrem İnce ile hiçbir

65. “İnce: Kılıçdaroğlu'nun Karşısında Asla Aday Olmam”, *Sözcü*, 16 Mayıs 2018.

66. “CHP 5 İlde Saadet Partili İsimleri Aday Gösterdi”, *Yeni Şafak*, 22 Mayıs 2018.

67. “Adaylık Gitti İtiraf Başladı”, *Yeni Şafak*, 24 Mayıs 2018.

68. Nebi Miş, “CHP'de Kavgı Büyüyecek”, *Türkiye*, 22 Mayıs 2018.

69. Burhanettin Duran, “Kılıçdaroğlu Kontrol Edilmesi Kolay Bir Liste Kurmaya Çalışmış”, SETA, 23 Mayıs 2018, [www.setav.org/kilicdaroglu-kontrol-edilmesi-kolay-bir-liste-kurmayacalismis](http://www.setav.org/kilicdaroglu-kontrol-edilmesi-kolay-bir-liste-kurmayacalismis), (Erişim tarihi: 30 Kasım 2018).

programa katılmayan Kılıçdaroğlu katıldığı toplantılarda iş çevreleri, STK temsilcileri ve muhtarlara hitap etti.

İnce kampanyasının ilk günlerinde “rozetini çıkararak” daha kapsayıcı bir görüntü vermeye çalıştı. Ancak başörtüsü meselesi örneğinde olduğu gibi yıllarca tekrar ettiği söylemlerin tam tersi açıklamalar yapması kapsayıcılık görüntüsünün inandırıcılığını kaybettirdi. İnce kampanya ilerledikçe daha popülist bir söyleme kayarken mitinglerde çerçevesi netleştirilmeyen yüzeysel vaatlerle seçmene seslendi. Özellikle kampanya sürecinin sonlarına doğru –“apoletleri sökme” örneğinde olduğu gibi– söylemini negatif bir pozisyona çekti.<sup>70</sup>

CHP Cumhurbaşkanlığı seçiminde Erdoğan’ı seçtirmemek üzerine strateji kurarken Meclis seçiminde iki temel hedefe sahipti. Bunlardan ilki Millet İttifakı’nın Mecliste çoğunluğu elde etmesiydi. İkincisi ise Cumhuriyet İttifakı’nın çoğunluğu sağlayamaması durumunda oluşacak bölünmüş hükümete (*divided government*) yoğunlaşarak kamuoyunu yeni sistemin –öne sürülenin aksine– krizleri sonlandırmadığına ikna etmekti.<sup>71</sup> Bu amaçla çok istemesine rağmen Millet İttifakı’na dahil edemediği HDP’nin de parlamentoya girmesi için kapalı bir destek verdi. Sosyal medyada düzenlenen “Her Evden HDP’ye 1 Oy”, “1 Oy İnce’ye, 1 Oy HDP’ye” gibi kampanyalar CHP seçmeninde karşılık buldu. Açıklanan seçim sonuçlarına göre CHP’nin oy kaybı yaşadığı bazı illerde HDP oyunu artırdı.

CHP her iki seçimde de istediği başarıyı elde edemedi. Cumhuriyet İttifakı parlamentoda çoğunluğu sağlarken Erdoğan ilk turda yeniden cumhurbaşkanı seçildi. CHP hedeflerine ulaşamadığı gibi parlamento seçimlerinde 1 Kasım’a kıyasla yüzde 2,6 oy kaybı yaşadı. Cumhurbaşkanlığı seçiminde CHP’nin adayı Muharrem İnce partisinden daha fazla oy aldı. İnce 15 milyondan fazla oy alarak yüzde 30’un üzerinde bir oy oranına ulaştı. CHP ise 11 milyon oy ile ancak yüzde 22 bandında bir oranı elde etti. CHP oy oranını düşürmesine rağmen vekil sayısının 600’e yükseltilmesinin avantajıyla daha fazla vekil kazandı. Millet İttifakı oylarının sağladığı avantaj ile uzun yıllardır vekil çıkaramadığı illerden ilk defa vekil çıkardı.

Milletvekili sayısında düşüş olmasa da CHP en fazla oy kaybını geleneksel olarak en güçlü olduğu illerde yaşadı. Örneğin İzmir’de CHP’nin oyları Kasım 2015’e kıyasla yaklaşık 4,5 puanlık bir düşüş gösterirken HDP’nin oyları ise yaklaşık üç puan arttı. Bu durum CHP’den HDP’ye oy geçişlerinin olduğunu gösterdi. İnce’nin CHP’nin kalesi olarak görülen yerlerde partisinden fazla oy alması İYİ Parti ve HDP’ye oy veren seçmenlerin Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Muharrem İnce ’den yana tercih kullandığını ortaya koydu. Bu durum seçimlerde stratejik oy verme davranışından en çok etkilenen partinin CHP olduğunu gösterdi. Ayrıca bu durum İYİ Parti-SP ve HDP

70. CHP’nin 24 Haziran seçim kampanyası ile ilgili geniş bir analiz için bkz. M. Erkut Ayvaz, “24 Haziran Seçimlerinde CHP”, *SETA Analiz*, Sayı: 243, (Haziran 2018).

71. Mehmed Zahid Sobacı, “Her Zaman Kaybettiren Strateji: Erdoğan Karşıtlığı”, *Star Açık Görüş*, 13 Mayıs 2018.

seçmenleri arasında parlamento ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerindeki oy geçişkenliğinin bir diğer yansıması oldu.<sup>72</sup>

## 24 HAZİRAN SEÇİMLERİ SONRASINDA CHP'DE PARTİ İÇİ KRİZLER

24 Haziran seçimlerinin ardından CHP'de parti içi krizler tekrar gün yüzüne çıktı. CHP'nin oylarında yaşanan düşüş ve Muharrem İnce'nin partisinin desteği olmadan aldığı yüksek oy kurultay isteklerini tekrar gündeme getirdi. Seçim sonuçlarına yönelik Kılıçdaroğlu ve İnce tarafından ayrı açıklamaların yapılması ve sonuçların farklı şekillerde değerlendirilmesi parti içi ayrışmanın boyutlarını gözler önüne serdi. CHP Genel Merkezi 24 Haziran gecesi başarısızlıklarını manipülatif söylemlerle örtmeye çalışırken İnce'nin sonuçların kabulüne yönelik açıklamaları da ayrışmanın bir diğer göstergesi oldu.

Oylamanın sürdüğü saatlerde Muharrem İnce YSK önünde manipülatif bir açıklama gerçekleştirerek akşam saatlerinde CHP'nin seçim sonuçlarına yönelik nasıl bir yol izleyeceğinin işaretini verdi. İlk sonuçların açıklanmaya başlamasıyla birlikte CHP'li yöneticiler sonuçların açık bir şekilde ikinci turu gösterdiğini iddia etti.<sup>73</sup> Ancak sonuçlar netleştikçe CHP ve muhalefetin krizi derinleşmeye başladı. Cumhurbaşkanlığı seçiminin ikinci tura kalacağına, parlamentoda ise Cumhur İttifakı'nın 300'ün üzerinde vekil alamayacağına kendini inandırmış bazı çevreler sonuçları kabullenemeyerek anlamsız tepkiler verdi. Muharrem İnce'nin kaçırıldığına, zorla "adam kazandı" mesajı atıldığına inananlar sosyal medya üzerinden paylaşımlarda bulundu. Partinin ve İnce'nin seçim sonuçlarına dair açıklama yapmaktan kaçınması CHP Genel Merkezi'nde istifası seslerinin yükselmesine neden oldu.<sup>74</sup> Kılıçdaroğlu'na istifa çağrısı yapan Elazığ vekili Gürsel Erol ise ilerleyen günlerde disipline sevk edildi.

Seçimlerin ertesi günü CHP Genel Merkezi'nde basın mensuplarının karşısına geçen Muharrem İnce seçim sonuçlarını kabul ettiğini ve sosyal medya üzerinden yayılan haberlerin asparagas olduğunu açıkladı. İnce yüzde 35 üzerinde bir oy almayı beklediğini ve ikinci tura kalabileceğini düşündüğünü ancak İYİ Parti, HDP ve SP adaylarının beklediği kadar oy alamadığını ifade etti. İkinci tura kalması durumunda diğer partilerden gelecek oylarla cumhurbaşkanı seçilmeyi beklediğini açıkladı.<sup>75</sup> Kemal Kılıçdaroğlu seçim sonuçlarına yönelik ilk değerlendirmesinde "tek kaybedenin AK Parti olduğunu" iddia etti. İnce'nin CHP'den daha yüksek oy olmasını zaten beklediklerini belirten Kılıçdaroğlu partisinden oy kaybına ise hiç değinmedi.<sup>76</sup>

72. Seçim sonuçlarının daha geniş bir sayısal analizi için bkz. Nebi Miş ve Hazal Duran, "24 Haziran Seçim Sonuçları Analizi", *SETA Analiz*, Sayı: 250, (Temmuz 2018).

73. "CHP'den 'İlk Seçim Sonuçlarına' İlişkin Açıklama", *Milliyet*, 25 Haziran 2018.

74. "CHP'de 'Yönetim İstifa' Sloganları Yükseliyor", *Milliyet*, 25 Haziran 2018.

75. "CHP'nin Adayı Muharrem İnce'den Seçim Sonrasında İlk Açıklama", CNN Türk, 25 Haziran 2018.

76. "Seçimin Tek Kaybedeni AK Parti", *Milliyet*, 27 Haziran 2018.

Muharrem İnce'nin partisinden sekiz puan fazla oy alması CHP'de değişim isteklerini tekrar gündeme getirdi. Bazı partililer yeni bir umut olarak gördükleri İnce'nin genel başkanlığa gelmesi yönünde açıklamalarda bulundu. İnce'nin seçim kampanyasını değerlendirmek üzere görüştüğü Murat Karayalçın'ın "O seçim bitti, yeni bir seçime hazırlanacağız hep birlikte. Bu süreçte Muharrem İnce'ye sahip çıkacağız" açıklamasıyla CHP'de kurultay beklentileri arttı. Aynı görüşme sonunda İnce herhangi bir şekilde kurultay çağrısı yapmayacağını, hiç kimsenin partiden istifa etmemesi gerektiğini belirtti.<sup>77</sup> Kılıçdaroğlu kendisine destek amacıyla gelen CHP İzmir İl Örgütü mensubu bir gruba yönelik yaptığı konuşmada 81 ili gezeceğini açıklayan Muharrem İnce'ye destek olunması talimatı verirken İnce'nin "CHP'nin bir değeri" olduğu açıklamasını yaptı.<sup>78</sup>

Temmuz ayında CHP'nin gündemi Muharrem İnce'nin Kemal Kılıçdaroğlu'na onursal başkanlık önermesiyle bir anda hızlandı. İkili seçimlerden sonra ilk defa bir yemekte buluştu. İnce yemek sonrası "İsterse olağanüstü kurultayı kendisi toplayarak benim genel başkan olabileceğimi, kendisinin onursal genel başkan olacağını ve benim de genel başkan olarak partiyi seçime hazırlayacağımı kapsayan böyle bir teklifte bulundum. 'Evet' ya da 'hayır' demedi, ben bu teklifi yaptım. Ben imza toplamayacağım, ama 'hayır' derse örgüt kendisi çecektir bu işi" açıklamasında bulundu. Buna karşılık Kılıçdaroğlu'ndan ise "Özel yemeğin bağlamından koparılması siyasi nezaketsizlik" açıklaması geldi.<sup>79</sup>

CHP'de değişim beklentileri artarken Kılıçdaroğlu muhalifleri Temmuz ayı ortasında seçimli kurultay için harekete geçti. CHP Parti Meclisi Üyesi Gaye Usluer, "çağrı heyeti sözcüsü" sıfatıyla kurultay delegelerini, "değişim ve umut kurultayı" olarak adlandırdıkları, seçimli olağanüstü kurultay için noter huzurunda imza vermeye çağırdı.<sup>80</sup> Aralarında İstanbul, Ankara ve İzmir'in de bulunduğu 59 il başkanı ve 129 vekil açıklamaları ile olağanüstü kurultaya gerek olmadığını bildirdi.<sup>81</sup> Baskıdan dolayı delegelerin imzalarını geri çektiği iddiaları gündeme gelirken muhalifler topladıkları imzaları parti genel merkezine sundu. CHP Genel Merkezi olağanüstü kurultay için verilen geçerli imza sayısının 569 olduğunu ve gerekli salt çoğunluğun sağlanamadığını açıkladı.<sup>82</sup> CHP Genel Merkezi'nin "kurultay yok" açıklamasının ardından sosyal medya üzerinden açıklamada bulunan İnce ise "Bize güvenen insanları yarı yolda bırakmayacağız. Anlık tepkilerle kimse partiden ve partideki görevinden ayrılmasın. Mücadelemizi hep birlikte sürdüreceğiz" açıklamasında bulundu.<sup>83</sup>

77. "İnce: Bir Kişi Dahi Partiden İstifa Etmesin", *Yeni Şafak*, 27 Haziran 2018.

78. "Son Dakika: Kılıçdaroğlu'ndan Muharrem İnce Açıklaması!", *Milliyet*, 27 Haziran 2018.

79. "Son Dakika: İnce'nin Teklifine Kılıçdaroğlu'ndan Jet Yanıt!", *Milliyet*, 3 Temmuz 2018.

80. "CHP'de Kurultay Krizi! Muhalifler Harekete Geçti", *Milliyet*, 16 Temmuz 2018.

81. "CHP'de 59 il başkanı ve 129 vekilden birlik çağrısı", *Hürriyet*, 26 Temmuz 2018.

82. "İmza Krizi büyüyor! CHP: Kurultay için Yeterli İmza Toplanamadı", *A Haber*, 3 Ağustos 2018.

83. "Muharrem İnce: Kimse Partiden Ve Partideki Görevinden Ayrılmasın", *Milliyet*, 7 Ağustos 2018.

Partiyi tüzük kurultayına götürmek için görüşmeler yapan muhalifler yaklaşan yerel seçimlerden dolayı taleplerini seçim sonrasına erteledi.

## YEREL SEÇİM HAZIRLIKLARI: ADI KONULMAYAN İTTİFAK ARAYIŞLARI

Kurultay krizinin yaşandığı CHP'de yerel seçimler öncesinde Kemal Kılıçdaroğlu MYK'yı yeniledi. MYK'da Akif Hamzaçebi genel sekreter, Faik Öztrak da basın sözcüsü oldu.<sup>84</sup> CHP yeni yönetimiyle yerel seçim hazırlıklarına Eylül ayı itibarıyla başladı. Yeni parti sözcüsü yaptığı açıklamalarda ısrarla yerelde ittifak kurulmayacağını, tabanda mutabakat sağlayacak adaylarla seçime gideceklerini açıkladı.<sup>85</sup> İlerleyen günlerde gerçekleştirilen MYK'da ittifak simülasyonları değerlendirildi.<sup>86</sup> Yerel seçimde ittifak arayışları devam ederken CHP kampanya stratejisini de belirlemeye çalıştı. Abant kampına hazırlanan CHP'nin seçim strateji raporunda geçen "Sağ partilere oy veren büyük kesimin diliyle konuşmalıyız" ifadesi tepkiler üzerine "Kullanılacak dil toplumun bütün kesimlerine hitap edecek" şeklinde değiştirildi.<sup>87</sup> Seçmenin tepkisini çekmemek adına Türkçe ezan açıklamaları ile gündeme gelen Ardahan Milletvekili Öztürk Yılmaz partiden ihraç edildi.

Yerel seçimde ittifak iddiaları ise gündemdeki yerini sürekli korudu. Kılıçdaroğlu kendine gelen soruları "ittifakın vatandaşla yapılacağı" gibi cevaplarla geçiştirmeyi tercih etti. HDP'li Ahmet Türk ile Kılıçdaroğlu'nun görüşmesi ise yerelde ittifak arayışları kapsamında değerlendirildi. Kılıçdaroğlu ittifak arayışları kapsamında Meral Akşener ve Temel Karamollaoğlu ile de görüşmeler gerçekleştirdi. Görüşmelerde her iki genel başkan da yerelde ittifak arayışı içinde olmadıklarını ancak çeşitli iş birliklerine açık olduklarını açıkladı. Genel başkanların görüşmesi sonrasında CHP ve İYİ Parti kurmayları yerel seçimde iş birliğine yönelik teknik çalışmalara başladı.

Kılıçdaroğlu iş birliği için görüşmeler gerçekleştirirken yerel seçimlere yönelik parti içinden de açıklamalar geldi. İzmir Büyükşehir Belediye Başkanı Aziz Kocaoğlu aday olmayacağını açıklarken İnce, İstanbul adaylığına hazır olduğu mesajını verdi. CHP'nin cumhurbaşkanı adayı İnce "Gel bakalım Muharrem'le kaybettik" dediği bir mülakatında İstanbul adaylığı konusunda "259 bin üyenin önüne sandık konulursa varım" diye konuştu.<sup>88</sup> Ortak adaylar üzerinden yerel seçim iş birliğinin konuşulduğu ortamda bazı partililerden gösterilecek adayların mutlaka CHP'li olması gerektiği açıklamaları geldi.

CHP Kasım ayı sonu itibarıyla 250'den fazla belediye başkan adayını açıkladı. Ancak adaylar arasında sadece bir büyükşehir, on il belediye başkan adayı yer aldı.

84. "CHP'de MYK Yenilendi", *Yeni Şafak*, 10 Ağustos 2018.

85. "Yerelde İttifak Gündemimizde Yok", *Milliyet*, 5 Eylül 2018.

86. "CHP'den İttifak Simülasyonu", *Milliyet*, 9 Eylül 2018.

87. "CHP'de Sağ Söylemden Vazgeçildi", *Habertürk*, 26 Ekim 2018.

88. "Gel Bakalım Muharrem'le Kaybettik", *Milliyet*, 25 Ekim 2018.

AK Parti ve MHP önemli illerde daha erken adaylarını açıklamışken ne CHP ne de Millet İttifakı içerisinde yer alan diğer partilerden kayda değer isimler hala açıklanmış değildi. Muhalefet cephesi muğlak ifadeler üzerinden yerel seçimlerde ortak hareket edeceklerini belirtse de onca görüşmeye rağmen seçimlere yönelik aday stratejilerini ve adaylarını hala belirlememişti.

2019 seçimleri CHP için önemli bir seçim olacaktır. Kılıçdaroğlu'nun 24 Haziran sonrasında genel başkanlığı İnce'ye bırakma niyetinde olduğunu ancak seçim sonrasında gelişen olaylar yüzünden vazgeçtiğini açıklaması bu bağlamda önem arz etmektedir. Yerel seçimler sonrasında CHP'de Kılıçdaroğlu karşıtı muhalifler partiyi yıpratmama adına ara verdikleri değişim isteklerine devam edecektir. Bu değişim isteği karşısında Kılıçdaroğlu ve ekibinin ulusalcı ve Kemalist kanat karşısında kendilerine yakın bir genel başkan adayı çıkarması sürpriz olmayacaktır.<sup>89</sup>

| KRONOLOJİ: 2018'DE CHP |                                                                                                                                                                                                                      |
|------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 14 Ocak                | İstanbul II Kongresi'yle birlikte CHP'de kongreler süreci tamamlandı.                                                                                                                                                |
| 22 Ocak                | Başbakan Yıldırım ile CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu arasında Çankaya Köşkü'nde Zeytin Dalı Harekatı gündemiyle bir görüşme gerçekleştirildi.                                                                  |
| 3-4 Şubat              | CHP'nin 36. Olağan Kurultayı'nda geçerli sayılan 1.237 oyun 790'u Kılıçdaroğlu, 447'sini ise İnce aldı. Kurultaya mükerrer imza krizi damgasını vurdu.                                                               |
| 10 Mart                | CHP'nin 19. Olağanüstü Kurultayı'nda hazırlanan yeni tüzük kabul edildi. Ön seçimi konu alan maddenin oylaması esnasında salonda kavgaya çıktı.                                                                      |
| 22 Nisan               | CHP'den on beş milletvekili İYİ Parti'ye geçti.                                                                                                                                                                      |
| 25 Nisan               | CHP'den yapılan açıklamada Abdullah Gül'ün adaylığının hiçbir zaman gündeme gelmediği iddia edildi.                                                                                                                  |
| 4 Mayıs                | CHP cumhurbaşkanı adayı olarak Muharrem İnce'yi açıkladı.                                                                                                                                                            |
| 5 Mayıs                | CHP, İYİ Parti, SP ve DP temsilcileri YSK'ya ittifak protokolünü teslim etti. İttifakın adı ise "Millet" oldu.                                                                                                       |
| 21 Mayıs               | CHP'nin milletvekili listeleri partide sert eleştirilerin hedefi oldu.                                                                                                                                               |
| 24 Haziran             | Netleşen seçim sonuçlarına göre CHP'nin cumhurbaşkanı adayı Muharrem İnce partisinden sekiz puan daha fazla oy aldı. Parti genel merkezinde istifa sesleri yükselirken sonuçlarla alakalı hiçbir açıklama yapılmadı. |
| 24 Haziran             | Muharrem İnce bir televizyon programcısına attığı mesajda "adam kazandı" diyerek Erdoğan'ın zaferini kabul etti.                                                                                                     |
| 3 Temmuz               | Muharrem İnce, Kemal Kılıçdaroğlu'na onursal başkanlık teklifinde bulundu.                                                                                                                                           |
| 6 Ağustos              | CHP Genel Merkezi olağanüstü kurultay için muhaliflerin topladığı imzalardan 569'unun geçerli olduğunu, gerekli olan salt çoğunluğun sağlanmadığını açıkladı.                                                        |
| 20 Kasım               | CHP'li Öztürk Yılmaz Türkçe ezan ve sonrasındaki açıklamalarından dolayı partisinden ihraç edildi.                                                                                                                   |

89. Nebi Miş, "CHP'de İnce'ye Karşı Genel Başkan Arayışı", *Türkiye*, 1 Eylül 2018.

# 2018'DE MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ (MHP)

MHP'nin 2018'de önemli gündem maddelerini Cumhur İttifakı, erkene alınan milletvekili genel seçimleri ile Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve yerel seçim öncesi AK Parti ile ittifak arayışı oluşturdu. AK Parti ile MHP'nin 16 Nisan Anayasa değişikliği referandumu için kurdukları iş birliği yılın ilk döneminde İttifak Yasası'nın Meclisten geçirilmesi ile resmiyete kavuştu. MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin erken seçim çağrısının AK Parti ve Cumhurbaşkanı Erdoğan cephesinde olumlu karşılanmasıyla beraber MHP'nin gündemi de 24 Haziran'daki seçimler oldu. Seçimlere Cumhur İttifakı çatısı altında giren MHP 2015 genel seçimlerine kıyasla oy oranını artırarak Meclisteki konumunu sağlamlaştırdı.

2018'in ikinci yarısında ise partinin gündeminde af yasası ile yerel seçimlere yönelik ittifak arayışları yer aldı. Seçimlerin ardından vaatleri arasındaki af yasasına yönelik çalışmalara başlayan parti yasa teklifini Ekim ayında Meclise sundu. Bunun akabinde ise partinin gündemini AK Parti ile yerel seçimlerde ittifak yapılıp yapılmayacağı meselesi oluşturdu. Yerelde yapılacak ittifak konusunda ilk etapta uzlaşamayan iki parti Kasım ayında iş birliği yapmaya karar verdiklerini açıklayarak meseleye son noktayı koydu. Özetle MHP için ittifak ve seçim odaklı geçen 2018 aynı zamanda partinin siyasetteki pozisyonunu da güçlendirdiği bir yıl oldu.

## İŞ BİRLİĞİNDEN İTTİFAKA: CUMHUR İTTİFAKI

Henüz erken seçimin gündeme gelmediği Ocak ayında MHP lideri Devlet Bahçeli AK Parti ile gerçekleştirilen zımni ittifakın yasal hale getirilmesi talebindeydi. Bu ittifakın 3 Kasım 2019'da gerçekleştirilmesi planlanan seçimlerden sonraki beş yıl boyunca yeni sistemin oturması ve kökleşmesi amacıyla sürdürülmesi yönünde partisinin kararlı olduğunu belirtti.<sup>90</sup> Öyle ki Bahçeli 2019'daki Cumhurbaşkanlığı

90. "Yeni Sisteme Desteğimiz 2019'dan Sonra da Sürecek", *Sabah*, 10 Ocak 2018.

seçimlerinde parti olarak aday çıkarmayacaklarını ve Recep Tayyip Erdoğan'ı destekleyeceklerini açıklayarak ittifakın sürdürülmesi yönündeki kararlılığını ortaya koydu.

MHP'nin ittifak odaklı gelecek perspektifinin temelinde önemle vurguladığı üç unsur bulunmaktaydı: 15 Temmuz darbe girişimi, Yenikapı ruhu ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi. MHP için 15 Temmuz devletin ve milletin bekası için siyaset üstü bir duruş sergilemeyi gerektiren bir milattı. Aynı zamanda milli duruşun simgesi olan 15 Temmuz sonrasında oluşan birlik ve beraberliği temsil eden Yenikapı ruhu sürdürülmeliydi. 16 Nisan referandumu ile kabul edilen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin sağlıklı işlemesi için gereken değişiklikler bir an önce gerçekleştirilmeliydi. Millet iradesini önceleyen yeni hükümet sisteminin işlerlik kazanması ve kökleşmesi MHP için devletin ve milletin bekasının korunması ile aynı anlama geliyordu. Aynı zamanda MHP'nin 2023'te Türkiye'nin lider ülke olması vizyonu da yeni hükümet sisteminin verimli ve sorunsuz işlemesini zorunlu kılıyordu. Bu itibarla MHP, AK Parti ile gerçekleştirilen ittifakın sürdürülmesi gerektiğine inanıyordu.

MHP liderinin 10 Ocak'ta yaptığı resmi ittifak çağrısına AK Parti'den olumlu cevap geldi. İki parti Milli Mutabakat Komisyonu için Mecliste toplandı. Komisyon toplantısının ardından gerçekleştirilen ittifakın ismi "Cumhur İttifakı" olarak ilan edildi.<sup>91</sup> Cumhurbaşkanı Erdoğan aynı zamanda "yerli ve milli" herkesin elini taşın altına sokması gerektiğini belirterek diğer partilere de ittifak kapısının açık olduğu mesajını verdi. 2018'in Şubat ayında Meclisten geçen 26 maddelik ittifak yasası ile Türk siyasi tarihinde partilerin ittifak kurması ilk kez yasal bir dayanağa sahip oldu. MHP'nin AK Parti ile ittifakına yönelik bazı eleştirilerde partinin barajı geçme endişesi taşıdığı ve seçim sonrasında hükümette yer alma amacı güttüğü iddia edildi.<sup>92</sup> Ancak her iki parti de seçim öncesi gerçekleştirdikleri bu ittifakın seçim sonrasında bir pazarlık unsuru olmayacağını altını çizdi.<sup>93</sup>

## MHP VE 24 HAZİRAN SEÇİMLERİ

Erken seçim MHP ile AK Parti'nin ittifak yasasını hazırlama ve ittifak kurma sürecinde sık sık gündeme gelse de her iki parti lideri de açıklamalarıyla bu ihtimalin önünü kapattı. Öyle ki Devlet Bahçeli Nisan ayının ilk haftasında partisine 2019'da gerçekleştirilecek üç seçim için hazırlıklara başlama talimatı verdi.<sup>94</sup> Devlet Bahçeli'nin bu talimatın üzerinden on gün geçmeden erken seçim çağrısında bulunması ise kamuoyu tarafından şaşkınlıkla karşılandı. Buna karşın kamuoyunun erken seçim fikrine alışması uzun sürmedi. Nitekim Bahçeli'nin çağrısından önce de erken seçimye yönelik bir tartışma mevcuttu.

91. "Erdoğan: 'Cumhur ittifakı' Diyebiliriz", *Yeni Şafak*, 20 Şubat 2018.

92. Güneri Cıvaoglu, "Cumhur İttifakı", *Milliyet*, 21 Şubat 2018.

93. Nebi Miş ve Hazal Duran, "Seçim İttifakları", *SETA Analiz*, Sayı: 232, (Şubat 2018).

94. "Erken Seçim Yok Üç Seçime Odaklanın", *Milliyet*, 7 Nisan 2018.

MHP lideri Bahçeli erken seçim çağrısını Türkiye'nin içerisinde bulunduğu şartlar altında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin ivedilikle uygulamaya geçirilmesi ihtiyacı ile gerekçelendirdi. Erken seçimi "milli bir mecburiyet" olarak kodlayan Bahçeli "Kaosa gel gel yapan mihrakların faaliyetleri hızlanmıştır. Bölgesel tehlikeler kaotik bir yapıya bürünmüştür. Milli güvenliğe yönelik saldırı planları devrededir. Türkiye'ye yönelik siyasi ve ekonomik operasyonlar günbegün ivme kazanmaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında Türkiye'nin 3 Kasım 2019 seçimlerine kadar istikrar ve denge halinde ulaşması zor görünmektedir" açıklamasını yaptı.<sup>95</sup>

Bahçeli'nin erken seçim çağrısı kimi cephelerde olumlu karşılanmadı. Hatta bazı çevreler erken seçimin iki parti arasında danışıklı dövüş olduğunu iddia etti. Bahçeli'nin çağrısının 2002 seçimleri için yaptığı erken seçim çıkışını çağrıştırdığını söyleyenler oldu. Benzer şekilde MHP'nin AK Parti ile ittifak kurmasının hemen ardından erken seçim çağrısında bulunması seçim barajı endişesi taşıdığı şeklinde de yorumlandı. Buna İYİ Parti'nin ilk etapta arkasına aldığı iddia edilen hızlı rüzgarın Bahçeli ve MHP'yi oyların bölünmesi ve baraj altı kalma konusunda endişelendirmesi sebep gösterildi. Nitekim aynı dönemde İYİ Parti'nin seçimlere girememe ihtimalinin söz konusu olduğu gibi asılsız bir iddia dolaşıma sokuldu. Öyle ki CHP'li on beş vekil istifasını verip İYİ Parti'ye geçerek İYİ Parti'nin seçimlere girmesinin önünü açma girişiminde bulundu. Bu iddia YSK'nın illerin en az yarısında teşkilatını kurmuş partilerden biri olan İYİ Parti'nin seçimlere girebileceğini ilan etmesiyle asılsız çıktı. İstifa eden milletvekilleri ise CHP'ye geri döndüler.

Devlet Bahçeli ile Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan 18 Nisan'da erken seçimi görüşmek üzere bir araya geldi. Bahçeli ilk açıklamasında erken seçimlerin 26 Ağustos 2018'de yapılmasını önerdiyse de görüşmeden 24 Haziran 2018 tarihi çıktı. Böylece seçimlerin Bahçeli'nin çağrısından sadece iki ay altı gün sonra yapılması netleştirilerek ülke hızlı bir şekilde seçim atmosferine girdi. MHP lideri aynı gün Twitter hesabından "Türkiye'nin önu açılmış, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilebilmesi için demokratik yol haritası belli olmuştur" ve "Cumhurbaşkanı adayımız Sayın Recep Tayyip Erdoğan'dır. Gayret bizden, takdir Türk milletinden, himaye ise Cenab-ı Allah'tandır" açıklamalarını yaptı.

## CUMHUR İTTİFAKI ÖZELİNDE MHP SEÇİM STRATEJİLERİ

Erken seçim kararının alınmasının akabinde iki parti tarafından ittifaka ilişkin ortak bir protokol hazırlandı. Protokol 4 Mayıs'ta Devlet Bahçeli ve Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından imzalandı. AK Parti çatısı altında ittifaka dahil olan BBP ise protokolde "Cumhur İttifakı'na destek veren Büyük Birlik Partisi de bu ittifakın bir parçası konumundadır" ifadesi ile yer aldı. Protokol Cumhur İttifakı'nı 15 Temmuz

95. Nebi Miş, "Erken Seçimler", Türkiye, 19 Nisan 2018.

darbe girişimi ile oluşan milli duruşun doğal bir sonucu şeklinde konumlandırdı. Genel olarak ise Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin yerleşmesi, uluslararası operasyonlara karşı ortak duruş ve terör örgütleri ile ortak mücadele olmak üzere üç önemli husus üzerinde duruldu.

24 Haziran seçimleri öncesinde partilerin seçim hazırlığı yapmak için yalnızca iki ay gibi kısa bir süreleri vardı. Bu süreçte MHP Cumhur İttifakı'nın ilke ve önceliklerine göre hareket etme ve AK Parti ile ortak söylem geliştirme konusunda azami hassasiyet gösterdi. Bununla birlikte ittifakın ruhuna zarar vermeyecek şekilde muhalefet görevini ifa etmeyi sürdürdü. İki aylık seçime hazırlık ve kampanya sürecinde ilk aşamada aday listesi belirlendi. MHP'nin aday listesinde ilk dikkati çeken Oktay Vural, Mehmet Parsak ve Ekmeleddin İhsanoğlu isimlerinin yer almaması oldu. Bununla birlikte Seyfettin Yılmaz, Şefkat Çetin, Mustafa Mit, Mehmet Günal, Mehmet Necmettin Ahrazoğlu, Atilla Kaya, Kenan Tanrıku, Fahrettin Oğuz Tor, Oktay Öztürk, Zihni Açıba da listelerde yer bulamayan isimlerdi. MHP'nin listesindeki adaylardan 19'u ilkokul, 33'ü ortaokul, 138'i lise ve 290'ı üniversite mezunuydu. Listesinde 70 kadın milletvekili adayı yer aldı.

MHP seçim kampanyasında “Cumhur İttifakı, Millet Aklı” sloganını kullandı ve ittifak için “geleceğin teminatı” vurgusunu yaptı. Seçim beyannamesinde öncelikli olarak yeni hükümet sisteminin yerleşmesine yönelik yapılacak çalışmalara yer verildi. Türkiye'nin içinden geçtiği sürece dikkat çekilerek ittifakın önemi vurgulandı. Seçim için hazırlanan tanıtım videosunda “Milletimiz İçin Her Şeye Değer” başlığı kullanılarak bir anlamda bu ittifakın millet için gerçekleştirildiği mesajı verildi. Ekonomi, adil yargı, terörün bitmesi ve uluslararası saygınlık başlıkları altında çeşitli vaatler yer aldı. Beyannamede en çok af vaadi dikkat çekti. Nitekim seçim sonrasında MHP'nin ana gündem maddelerinden birini kamuoyunda af yasası olarak bilinen ceza indirimi teklifi oluşturacaktı.

Özetle MHP'nin seçim kampanyasına hakim olan başlıca iki unsur millet ve devletin bekasına vurgu oldu. Devlet Bahçeli bu kavramları “Yenikapı ruhu”nun altını çizerek seçim konuşmalarında sık sık kullandı. Seçim öncesinde Samsun, Adana ve Ankara olmak üzere üç büyük ilde bölge mitingi gerçekleştirildi. Bunun dışında Devlet Bahçeli Sivas, Kayseri, Konya, Bursa ve İzmir olmak üzere beş ilde “24 Haziran Yeni Bir Doğuş, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, Neden, Nasıl” temalı istişare toplantıları düzenledi. Bu toplantılara farklı illerden 30 il teşkilatı katıldı. MHP teşkilatlarının yeni sistemi seçmene anlatması amacıyla *Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine Geçiş Süreci* isimli üç ciltten oluşan bir kitap hazırlandı ve dağıtıldı.

Bahçeli, seçim dilini Millet İttifakı'nın üzerinden de kurguladı. “Zillet ve İllet İttifakı” olarak adlandırdığı Millet İttifakı'nın kendi çıkarları için bir araya gelen ayırık partiler olmasına sık sık dikkat çekti. Cumhur İttifakı'nın söz konusu ittifakın aksine devlet ve millet için bir araya geldiğini vurguladı. CHP, İYİ Parti, DP ve SP'nin PKK ve FETÖ terör örgütlerinin çizgisine yakın siyaset yaptıklarını ifade

ederek bahse konu partileri sık sık eleştirdi. Milliyetçilik üzerinden siyaset yapan İYİ Parti'ye tutuklu bulunan Selahattin Demirtaş'ın serbest bırakılmasını istemesi üzerinden yüklendi. Bahçeli seçimlere bir gün kala Ankara'da gerçekleştirdiği mitingde Millet İttifakı'nı oluşturan partiler için "Ha PKK ha CHP, ha HDP ha CHP, ha İP ha CHP, aralarında bir fark yoktur" açıklamasını yaptı.<sup>96</sup>

## MHP AÇISINDAN 24 HAZİRAN SEÇİM SONUÇLARI

MHP 24 Haziran milletvekili genel seçimlerinden beklenenin oldukça üzerinde oy aldı. Seçim öncesi yapılan anketler MHP'nin oy oranını yüzde 10'un altında gösteriyordu. Özellikle İYİ Parti'nin MHP tabanında büyük bir kırılma yaratacağı iddiaları dolaşıma sokuluyordu. Aynı zamanda MHP'nin cumhurbaşkanı adayı olarak AK Parti ile birlikte Recep Tayyip Erdoğan'ı göstermesinin de MHP'li seçmeni olumsuz etkileyeceği söyleniyordu. Ancak MHP tüm tahminleri ve beklentileri boşa çıkararak seçimlerden yüzde 11 oranında oy aldı.

MHP'nin 24 Haziran milletvekili genel seçimlerinde aldığı oy 7 Haziran ve 1 Kasım 2015 genel seçimlerinde elde ettiği oranın üzerindeydi. Meclisteki milletvekili sayısı 40'tan 49'a yükseldi, bu sayı daha sonra İYİ Parti İstanbul Milletvekili Hayati Arkaz'ın temmuz ayında istifa ederek MHP'ye geçmesi ile 50'ye çıkacaktı. 45 ilde oy oranı artan parti 12 yeni ilde milletvekili çıkardı.

MHP'nin beklenmedik bir seçim sonucu elde etmesinin yanında Doğu ve Güneydoğu illerinde oyunu artırması bu seçimin bir diğer sürprizi oldu. MHP Kürt seçmenin yoğun olduğu Batman, Bitlis, Hakkari, Iğdır, Mardin, Muş, Siirt, Şırnak, Tunceli, Van, Ağrı ve Şanlıurfa olmak üzere 12 ilde oylarını artırdı. Buna karşılık Ege ve Akdeniz bölgelerinde oy kaybına uğradı. Doğu ve Güneydoğu bölgelerindeki oy artışının nedenleri olarak güvenlik gerekçeleri sebebiyle bölgedeki çevik kuvvet nüfusunun artması, bazı AK Parti seçmenlerinin ittifaktan ötürü MHP'ye oy vermesi, seçimlere yaklaşırken İYİ Parti'nin milliyetçi çizgiden uzaklaşarak ideolojik bir savrulma yaşaması gibi yorumlar yapıldı. Ege ve Akdeniz'deki oyların düşüşünde ise İYİ Parti'nin etkisinin olduğu açıkta. Zira bu bölgelerdeki seçmenin seküler-milliyetçi eğilimi MHP tabanından İYİ Parti'ye doğru bir kayışa yol açtı.<sup>97</sup>

Cumhurbaşkanlığı seçimini Cumhur İttifakı'nın ortak adayı Recep Tayyip Erdoğan ilk turda kazandı. Seçim öncesinde MHP tabanının Erdoğan'a oy vermeyeceğine dair algının temelsiz olduğu seçim sonuçları ile kanıtlandı. MHP seçmeni AK Parti ile kurulan ittifaktan rahatsız olmadığını gösterdi ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın adaylığını desteklemekte tereddüt etmedi.<sup>98</sup>

96. "MHP Genel Başkanı Bahçeli: "Ha PKK Ha CHP, Ha HDP Ha CHP, Ha İP Ha CHP, Aralarındaki Bir Fark Yoktur", *Habertürk*, 23 Haziran 2018.

97. Nebi Miş ve Hazal Duran, "24 Haziran Seçim Sonuçları Analizi", *SETA Analiz*, Sayı: 252, (Temmuz 2018).

98. Serencan Erciyas, "MHP Kazananlar Arasında", *Kriter*, Sayı: 26, (2018).

| TABLO 2. MHP'NİN YENİ MİLLETVEKİLİ KAZANDIĞI VE MİLLETVEKİLİ SAYISINI ARTIRDIĞI İLLERDEKİ OY ORANI |              |                 |                                                       |              |                 |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------|-----------------|-------------------------------------------------------|--------------|-----------------|
| MHP'nin Yeni Milletvekili Kazandığı İller (Yüzde)                                                  |              |                 | MHP'nin Milletvekili Sayısını Artırdığı İller (Yüzde) |              |                 |
|                                                                                                    | 1 Kasım 2015 | 24 Haziran 2018 |                                                       | 1 Kasım 2015 | 24 Haziran 2018 |
| Düzce                                                                                              | 8,4          | 18,7            | Ankara                                                | 14,2         | 13,1            |
| Eskişehir                                                                                          | 12,7         | 9,9             | Gaziantep                                             | 9,6          | 12,7            |
| İğdır                                                                                              | 12,7         | 23,9            | Hatay                                                 | 12,3         | 14,4            |
| Kırıkkale                                                                                          | 20,9         | 24,2            | Kayseri                                               | 18,4         | 21,5            |
| Kütahya                                                                                            | 15,8         | 18,5            | Konya                                                 | 11,4         | 15,5            |
| Malatya                                                                                            | 9,3          | 16,1            |                                                       |              |                 |
| Şanlıurfa                                                                                          | 2,8          | 9,3             |                                                       |              |                 |
| Sivas                                                                                              | 11,8         | 19              |                                                       |              |                 |
| Tokat                                                                                              | 14,9         | 16,4            |                                                       |              |                 |
| Yozgat                                                                                             | 12,5         | 24,7            |                                                       |              |                 |
| Aksaray                                                                                            | 18,1         | 20,5            |                                                       |              |                 |
| Ordu                                                                                               | 9,4          | 16,9            |                                                       |              |                 |

Devlet Bahçeli'nin seçimlere yönelik ilk açıklaması MHP'nin Mecliste denge denetleme görevini üstlendiği şeklindeydi: “Türk milleti, milliyetçi hareketi TBMM'nin hem kilit partisi yapmış hem de denge görevi vererek önemli bir sorumluluk yüklemiştir.”<sup>99</sup> Bahçeli seçim sonrası konuşmasında partisinin Mecliste önemli bir role sahip olacağını vurgularken aynı zamanda Cumhur İttifakı'nın sürdürülmesi için çalışacaklarının teminatını da verdi. Nitekim seçimlerin hemen sonrasında MHP Meclis Başkanlığı seçimlerinde AK Parti'nin adayını destekleme kararı alarak ittifakın seçim sonrasında da devam edeceğini ortaya koydu. MHP'nin beklenmedik başarısı seçim anketlerinin güvenilirliğine yönelik kamuoyunda birtakım sorgulamalara yol açtı.

Seçim öncesinde gerçekleştirilen anketlerde MHP'nin oy oranına yönelik tahminler genellikle yüzde 5 ile 9 arasında gösteriliyordu. Anket sonuçları MHP'nin tek başına barajı geçemeyeceği beklentisi oluşturmuştu. Seçimlerde beklenenin üzerinde oy alan MHP anket şirketlerinin seçmeni manipüle etmek amacıyla oy oranlarını düşük gösterdiğini öne sürdü. Bu gerekçe ile MHP tarafından hazırlanan Kamuoyu Araştırmaları ve Sonuçlarının Yayınlanmasına İlişkin Kanun Teklifi'nde yalan, yanlış, yanıltıcı veya eksik bilgi sunan araştırma şirketlerinin iki yıldan beş yıla kadar hapis cezası alması öngörüldü.<sup>100</sup> Araştırmanın öncesi ve sonrasında gerçekleştirilen tüm süreçlerin şeffaf ilerlemesi gerektiğini içeren kanun teklifi bir anlamda araştırma sektöründeki denetim eksikliğini de ortaya koydu.

99. “Devlet Bahçeli: Şaşkına Döndüler”, *Hürriyet*, 25 Haziran 2018.

100. “MHP'den Anket Şirketlerine Yönelik Kanun Teklifi”, *Milliyet*, 9 Ağustos 2018.

## MHP'NİN SEÇİM SONRASI GÜNDEMİ

24 Haziran seçimleri sonrasında MHP ile AK Parti arasında yerel seçim ittifakına ilişkin görüşmeler gerçekleştirildi. MHP yaklaşan yerel seçimler için hazırlıklara ve aday belirleme çalışmalarına başladı. Eylül ayında ceza indirimine ilişkin yasa teklifini Meclise sunan parti bu konuda kararlı olduğunu gösterdi.

### MHP'nin Ceza İndirimi Teklifi

Devlet Bahçeli'nin seçim öncesinde dile getirdiği ve partinin seçim beyannamesinde de yer alan ceza indirimi ile ilgili kararlılığı 24 Haziran sonrasında devam etti. Parti yaz döneminde ceza indirimini öngören yasa taslağı üzerine detaylı bir çalışma gerçekleştirdi ve hazırladığı yedi maddelik kanun teklifini 24 Eylül'de TBMM Başkanlığına sundu. Meclis Adalet Komisyonunda bulunan teklif genel çerçevesi ile 19 Mayıs 2018'den önce işlenen suçlar sebebiyle hükümlü veya tutuklu bulunanlara beş yıl ceza indirimini öngörüyordu. Teklif kasten öldürme, cinsel dokunulmazlığa karşı suçlar, anayasal düzene karşı suçlar ve terör suçları gibi suçları kapsam dışında tutuyordu. Buna karşın uyuşturucu veya uyarıcı madde imal ve ticareti, mağdurun organlarından birini kaybetmesine yol açan kasten yaralama, çocuğun fuhuşa teşvik edilmesi de dahil olmak üzere fuhuş suçu, tehdit, şantaj, yağma gibi birçok adi suç teklifin kapsamındaydı.<sup>101</sup>

MHP'nin ceza indiriminin yapılmasına yönelik gerekçeleri arasında yargıya sızan FETÖ üyelerinin 2006-2016 yılları arasında usulsüz ve hukuka aykırı aldığı kararlar yer alırken sosyoekonomik şartlara da dikkat çekildi. Kanun teklifinde "Kanunun amacı, FETÖ/PDY mensubu hakim ve savcılarının geçmişte adalet mekanizması ve adalet duygusunda açtığı yaraların onarılmasıdır" ifadesine yer verildi.<sup>102</sup> MHP'nin bir diğer gerekçesi ise tutuklu ve hükümlü sayısının cezaevlerinin kapasitesini aşmasıydı. Kamuoyunda ise Devlet Bahçeli'nin Mayıs ayında Alaattin Çakıcı'yı kaldığı hastanede ziyaret etmesi ceza indirimi yasasının Çakıcı'nın serbest bırakılmasına yönelik gündeme geldiği tartışmalarını alevlendirdi. Nitekim tartışmaları alevlendiren Devlet Bahçeli'nin bu yönde yaptığı açıklamalar oldu. Bahçeli bir röportajında HDP'yi ve Demirtaş'ın serbest bırakılmasını isteyenleri eleştirerek "Eğer bir af yasası gündeme getirilirse, ben ondan evvel bir şey anlatıyorum. 40 bin kişinin katilleri demokrasi ve özgürlük adına savunulacak konuma taşınmışsa, bir mücadele ortamında bulunan, bu arada da başka unsurlardan dolayı, birtakım suçlularla muhatap olmuşsa onu niye hiç dikkate almıyorsunuz" dedi.<sup>103</sup>

2018'in sonlarında da gündemdeki yerini koruyan yasa teklifi ile ilgili MHP ile AK Parti arasında henüz bir uzlaşma sağlanamadı. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip

101. Akgün, "Af" Teklifi Meclis Gündeminde: Kime ve Neden 'Af'?"

102. "Bazı Suçlarla İlgili Ceza Sürelerinden Şartlı İndirim İle Tutuklu ve Hükümlülerin Salıverilmesine Dair Kanun Teklifi"

103. "Bahçeli, Alaattin Çakıcı'ya Neden Af İstediğini Anlattı: Çakıcı Benim Ülküdaşımdır", haberler.com, www.haberler.com/bahceli-alaattin-cakici-ya-neden-af-istedigini-10977438-haberi, (Erişim tarihi: 28 Kasım 2018).

Erdoğan Eylül ayında yaptığı açıklamada ceza indiriminin hükümetin gündeminde olmadığını dile getirdi. Hükümet kanadından af teklifini kabul eden olumlu açıklamalar gelmese de konunun görüşülmesi noktasında açık kapı bırakıldı.<sup>104</sup> Hükümetten yapılan son açıklama ise Kasım ayında AK Parti Genel Başkan Vekili Numan Kurtulmuş'tan geldi. "Af konusunda örneğin Adalet Bakanlığımız önemli çalışmalar yaptı. Bu arada seçime kadar Meclisin takvimini ve gündemindeki yoğunluğu hesap ederek, af tasarısına seçimlerden sonra bakılır diye düşünüyorum" diyerek yerel seçimlere kadar konunun gündeme alınmayacağını belirtti.<sup>105</sup>

### Yerel Seçimlerde İttifak Arayışı

MHP ve AK Parti Mart 2019'da gerçekleştirilecek yerel seçimlerde iş birliği yapmak için anlaşmaya vardı. Sene başında Meclisten geçen ittifak düzenlemesi yerel seçimleri kapsamıyor olsa da partiler yerelde çeşitli iş birlikleri aracılığıyla gayriresmi ittifaklar kurabiliyorlardı. MHP ile AK Parti arasındaki ittifak arayışı ise ilk karşılığını Eylül ayında Bahçeli'nin İstanbul'da aday çıkarmayacaklarını açıklaması ile buldu.<sup>106</sup> Buna karşılık AK Parti'den ilk açıklama Ömer Çelik'ten geldi. AK Parti Sözcüsü Ömer Çelik partisinin herhangi bir yerde seçime girmemesinin mümkün olmadığını dile getirdi.<sup>107</sup> Bu açıklamaların ardından 25 Eylül'de iki parti arasında ittifak görüşmesi gerçekleştirildi. Bu görüşmede Cumhur İttifakı'nın yerel seçimlerde iş birliğine devam etmesi kararlaştırıldı. Kararın ardından her iki parti de ittifak için formül arayışına girdi.

Devlet Bahçeli bu noktada siyasi kombin yapma önerisinde bulundu. Bu model partilerin her iki partinin de tabanına hitap edebilecek adaylar çıkarmasını, ilçe belediye başkanlıklarında o ilçede oyu yüksek olan partinin önünün açılmasını ve her partinin meclis adaylarında kendi amblemini kullanmasını öngörüyordu.<sup>108</sup> Ancak iki parti arasındaki ittifak odaklı müzakereler bir ay sürmeden sona erdi. Bahçeli yerel seçimlerde ittifak arayışının bittiğini açıklarken AK Parti içerisinde ittifak yapmayı istemeyenleri işaret etti.<sup>109</sup> Cumhur İttifakı'nın ise süreceğini vurguladı. İki partinin Danıştayın "andımız" kararı ile MHP'nin ceza indirimi teklifi üzerinde uzlaşmaya varılamadığı için ittifak kurmaktan vazgeçildiği iddia edildi.

İki partinin yerel seçimlerde ittifak yapmayacağı düşünülürken konu Kasım ayında parti liderlerince yeniden ele alındı. Devlet Bahçeli ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan bir görüşme gerçekleştirerek gerekli çalışmaların yapılması için AK Parti'den Mehmet Özhasseki'yi ve MHP'den Sadir Durmaz'ı görevlendirdiler. İttifakın yeniden gündeme gelmesinin gerekçesi olarak 24 Haziran seçimlerinde yapı-

104. "Başkan Erdoğan'dan 'Af' Açıklaması", *Sabah*, 5 Eylül 2018.

105. "Numan Kurtulmuş'tan Af Mesajı: Seçim Sonrasına Kalabilir", *Hürriyet*, 25 Kasım 2018.

106. "Bahçeli: İstanbul'da Aday Çıkarmayacağız", *Habertürk*, 20 Eylül 2018.

107. "AK Parti Sözcüsü Ömer Çelik'ten Yerel Seçim Açıklaması", *Sabah*, 21 Eylül 2018.

108. "İttifakta Üç Model", *Yeni Şafak*, 11 Ekim 2018.

109. "Bahçeli Noktayı Koydu: Yerelde İttifak Niyeti ve Arayışımız Artık Kalmadı", *Milliyet*, 24 Ekim 2018.

lan ittifakın başarıya ulaşması ve CHP-İYİ Parti-HDP'nin yerelde ittifak kuracaklarının kesinleşmesi gösterildi.<sup>110</sup> İki parti tabanının ittifak istediği de öne sürülen gerekçeler arasındaydı.

Sonuç itibarıyla MHP ile AK Parti 31 Mart'taki yerel seçimlerde iş birliği yapma kararı aldı. Bu kararın ardından Devlet Bahçeli 25 Kasım'da "Üç büyük şehirde Adalet ve Kalkınma Partisi kimi aday gösterirse göstereceğimize tam olacaktır" diyerek MHP'nin İstanbul, Ankara ve İzmir'de aday çıkarmayacağını ilan etti.<sup>111</sup> İki parti arasındaki diğer senaryo ve formüller üzerine ise görüşülmeye devam ediliyor.

### Yerel Seçimlere Yönelik Diğer Hazırlıklar

MHP yerel seçim hazırlıklarını Eylül ayında hızlandırdı. 29 Eylül'de Kızılcahamam'da seçim hazırlık kampı yapan parti Üretken Belediyecilik Vizyon Belgesi'ni güncelledi ve adaylara yönelik el kitapçığı hazırladı. Vizyon belgesi üretken belediyecilikte milliyetçilik, çalışkanlık, adalet, şeffaflık, çağdaşlık, kalkınmacılık, katılımcılık, rekabetçilik ve sürdürülebilirlik olmak üzere dokuz temel ilke üzerine oturtuluyor. MHP'nin belediyecilik alanındaki vizyonu kısaca kente karşı bütüncül bir yaklaşım sergileyerek birlikte yönetmek ve üretimi desteklemek şeklinde özetlenebilir.<sup>112</sup> MHP'nin milletvekilleri ve teşkilatlara dağıttığı kitapçık ise parti mensuplarının halk ile iletişimlerinde tutum, davranış ve yaklaşımları konusunda öneriler içeriyor. Bir çeşit uyarı niteliği taşıyan kitapçıkta partililerden seçmene karşı resmi bir tutum sergilememeleri, herkesle tokalaşmaları, hediyeler dağıtmaları, Genel Başkan Devlet Bahçeli'den alıntı yapmaları, iktidar partisine yönelik hakaretamiz ifadeler kullanmamaları gibi davranışlar sergilemeleri bekleniyor.<sup>113</sup>

AK Parti ile yerel seçimlerde ittifak kuracağı belli olduktan sonra MHP bazı il ve ilçelerde adaylarını da belirlemeye başladı. AK Parti ile yapılan ittifak anlaşması kapsamında Ankara, İstanbul ve İzmir'de aday çıkarmayacak olan MHP ilk aşamada güçlü olduğu illerdeki adaylarını açıkladı. Adana'da Hüseyin Sözlü ve Manisa'da Cengiz Argun yeniden aday gösterilerek mevcut belediye başkanları ile devam etme kararı alındı. Mersin'de Hamit Tuna, Aydın'da Ümmet Akın ve Erzurum'da Serdar Sevimli aday gösterildi. İkinci aşamada adaylar Denizli'de Ebru Leman Kalkan, Niğde'de Hakan Er, Elazığ'da Bilal Çoban, Sivas'ta Mehmet Er, Kırıkkale'de Serdar Yazar ve Karaman'da Savaş Kalaycı oldu. MHP Yerel Yönetimlerden Sorumlu Başkan Yardımcısı Sadir Durmaz aday belirleme çalışmalarının devam ettiğini ve üretken belediyecilik anlayışına sahip adaylar üzerinde yoğunlaştıklarını açıkladı.<sup>114</sup>

110. Nebi Miş, "Sahada Hangi İttifak Çalışır?", *Türkiye*, 24 Kasım 2018.

111. "MHP, 3 Büyük Şehirde Aday Çıkarmayacak", *Milliyet*, 25 Kasım 2018.

112. Üretken Belediyecilik Vizyon Belgesi, MHP, [www.mhp.org.tr/usr\\_img/mhpweb/kitaplar/uretken\\_belediyecilik\\_web.pdf](http://www.mhp.org.tr/usr_img/mhpweb/kitaplar/uretken_belediyecilik_web.pdf), (Erişim tarihi: 29 Kasım 2018).

113. "MHP'den Adaylara Uyarı", *Habertürk*, 29 Eylül 2018.

114. "MHP'de 5 Büyükşehir Belediye Başkan Adayı Belli Oldu", *Hürriyet*, 15 Kasım 2018.

2019'da 50. yılını kutlayacak olan MHP 24 Haziran seçimleri ile Türkiye siyasetinde kolay kolay sarsılamayacak sağlam bir yere sahip olduğunu bir kere daha kanıtladı.

| KRONOLOJİ: 2018'DE MHP |                                                                                                                                                                               |
|------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 20 Şubat               | AK Parti-MHP ittifakının isminin "Cumhur İttifakı" olarak belirlendiği açıklandı.                                                                                             |
| 21 Şubat               | İttifaka ilişkin kanun teklifi Meclise sunuldu.                                                                                                                               |
| 18 Mart                | MHP'nin 12. Olağan Büyük Kurultayı gerçekleştirildi ve Devlet Bahçeli yeniden genel başkan seçildi.                                                                           |
| 17 Nisan               | Devlet Bahçeli erken seçim çağrısında bulundu.                                                                                                                                |
| 18 Nisan               | Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan seçimlerin erkene alındığını ve 24 Haziran'da gerçekleştirileceğini ilan etti.                                                             |
| 4 Mayıs                | Cumhur İttifakı protokolü YSK'ya teslim edildi.                                                                                                                               |
| 24 Haziran             | MHP 24 Haziran genel seçimlerinde yüzde 11 oy alarak barajı aştı. MHP ile AK Parti'nin ortak adayı Recep Tayyip Erdoğan cumhurbaşkanı seçildi.                                |
| 24 Eylül               | MHP hazırladığı af yasası teklifini Meclise sundu.                                                                                                                            |
| 25 Kasım               | MHP Ankara, İstanbul ve İzmir'de aday çıkarmayacaklarını ve AK Parti'nin adayını destekleyeceklerini açıklayarak yerel seçimde AK Parti ile iş birliği yapacaklarını duyurdu. |

# 2018'DE HALKLARIN DEMOKRATİK PARTİSİ (HDP)

2018'de HDP geçmiş senelerdeki siyasi çizgisini sürdürdü. Önceki yıllarda olduğu gibi “terör örgütü propagandası yapmak”, “her şart ve durumda devlet karşıtı pozisyon almak” ve “terör örgütleri güdümünde siyaset yapmak” HDP’nin 2018 siyasetinin de köşe taşlarıydı. Öyle ki geçmiş yıllarda ve 2018’de işlenen çeşitli suçlar nedeniyle birçok HDP’li milletvekili ve parti yöneticisi gözaltına alındı, yargılandı ve tutuklandı. Terör örgütleriyle iltisakı nedeniyle suçlu bulunan ve hüküm giyen birçok HDP’linin milletvekilliği düşürüldü. Bu gelişmeler ışığında HDP 24 Haziran Cumhurbaşkanlığı ve 27. Dönem Milletvekili Genel Seçimlerine yönelik etkin bir siyaset yürütemedi. Seçim kampanyasını eski Eş Genel Başkan Selahattin Demirtaş ve diğer tutuklu milletvekilleri üzerinden “mağduriyet algısı” oluşturmaya endeksleyen parti 2015 genel seçimlerinde yakaladığı motivasyonun çok gerisinde kaldı. Nitekim İmralı, Kandil ve HDP arasına sıkışan milliyetçi Kürt siyasi hareketi barajı aşsa da beklentilerin altında kaldı ve hendek terörü ile başlayan kan kaybını durduramadı. Parti geçmiş seçimlerde birinci parti olarak çıktığı bölgelerde önemli oranda oy kaybetti. Öyle ki Millet İttifakı ve özellikle de CHP’nin desteği olmasa parti baraj altı kalacaktı. Bu şekilde gayriresmi yollarla sürdürülen birtakım ittifaklar tabanda rahatsızlık oluşturdu. Bu gidişat parti içerisinde de birtakım sorun ve sorgulamaları beraberinde getirdi. Seçimlerin ardından partinin “tatil havasında olduğu”, “yeterince mücadele etmediği”, “sahadan uzaklaştığı” ve “ideolojik müphemliğe mahkum olduğu” tartışmaları dillendirildi.<sup>115</sup> Parti içerisinde bu tartışmalar devam ederken yaklaşan yerel seçimlere ilişkin ittifak ve aday arayışları da devam etti. HDP bir yandan Doğu ve Güneydoğu’da kaybettiği oyları

115. “Tatil Havasından Çıkın, Sahaya İnin”, *Milliyet*, 11 Ağustos 2018.

telafi etmek adına “muhafazakar Kürt” adaylar ararken diğer yandan “AK Parti karşıtlığı” üzerinden muhalif bloğa yerleşmenin ve bu konumdaki partilerle çeşitli ittifaklar kurmanın peşine düştü.

## TERÖR ÖRGÜTLERİ GÖLGESİNDE SİYASET

2018'in HDP için önemli gündem maddelerinden biri partinin milletvekillerinin çeşitli suçlar nedeniyle tutuklanması ve milletvekilliklerinin düşürülmesiydi. Bu mesele geçmiş yıllardan itibaren devam eden “terör örgütü güdümlü siyaset”in neticesiydi. Öyle ki yargılanan milletvekilleri ve parti yöneticileri hakkındaki suçlamaların birçoğunun “terör örgütleri ile irtibat” kaynaklı olduğu dikkat çekti.<sup>116</sup> Bu durum hem parti içerisinde hem de kamuoyunda sorgulamalara neden oldu. Siyaset yapmak ve vatandaş temsil etmek öncelikleriyle seçilen milletvekillerinin terör örgütleriyle iş birliği yapması HDP'ye yönelik şiddetli eleştirileri de beraberinde getirdi.

Öte yandan HDP'nin geçmişten kalma alışkanlıklarla sürdürmeye çalıştığı tutarsız ve salt muhalif siyaset anlayışı da 2018 boyunca devam etti. Parti terörle mücadele kapsamında Afrin'de gerçekleştirilen Zeytin Dalı Harekatı'nda devlet ve milletin yanında yer almak yerine operasyonları “işgal girişimi” olarak nitelendirdi ve halkı sokağa çıkmaya davet etti.<sup>117</sup> Ancak HDP'nin bu tutumuna tepkiler gecikmedi. Başta Cumhurbaşkanı Erdoğan olmak üzere birçok siyasetçi ve STK, HDP'nin harekate ilişkin tutumunu ağır bir dille eleştirdi. Konuya ilişkin Cumhurbaşkanı Erdoğan: “Bu milli bir mücadeledir, karşımıza kim çıkarsa ezer geçeriz” dedi.<sup>118</sup>

HDP ve terör örgütleri arasındaki organik ilişkinin bir diğer yansıması ise 11 Şubat 2018'de gerçekleştirilen HDP 3. Olağan Kongresi'nde ortaya çıktı. Kongrenin açılış konuşmasını gerçekleştiren Eş Genel Başkan Serpil Kemalbay “Afrin'de direniş var, halklara karşı savaş açarsanız kaybedersiniz” diyerek Türkiye Cumhuriyeti devletini açıkça tehdit etmeye kalkıştı. Eş Genel Başkanlığa Pervin Buldan ve Sezai Temelli'nin seçildiği kongrede kürsüye gelen Sırrı Süreyya Önder ise bölücü terör örgütü elebaşı, tutuklu milletvekilleri ve belediye başkanlarını “saygı ve sevgi ile” selamladıklarını ifade etti.<sup>119</sup> Kongrede yaşanan bu skandala da tepkiler gecikmedi. Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı Zeytin Dalı Harekatı'na ilişkin açıklamaları nedeniyle Pervin Buldan ve Sırrı Süreyya Önder hakkında soruşturma başlattı.<sup>120</sup> Yine şehit yakınları ve gazi dernekleri de söz konusu açıklama ve eylemlere ilişkin suç duyurusunda bulundu.<sup>121</sup> Bu gelişmeler HDP'nin Türkiye'nin siyasi ve anayasal sistemi içindeki yerinin sorgulanması gerektiği yorumlarına neden oldu.<sup>122</sup>

116. “HDP'li Vekiller Hakkındaki Suçlamalar Neler?”, CNN Türk, 6 Haziran 2018.

117. “HDP Şaşırtmadı! Afrin Harekatına ‘İşgal’ Dediler”, *Sabah*, 20 Ocak 2018.

118. “Erdoğan'dan HDP'ye Çok Sert Mesaj! ‘Bedelini Ağır Öderler’”, *Takvim*, 21 Ocak 2018.

119. “HDP Kongresinde Skandal Sözler”, *Akşam*, 11 Şubat 2018.

120. “HDP'li Buldan ve Önder Hakkında Soruşturma Başlatıldı”, Anadolu Ajansı, 12 Şubat 2018.

121. “Şehit ve Gazi Derneklerinden HDP'ye Suç Duyurusu”, *Habertürk*, 13 Şubat 2018.

122. Serdar Gülenler, “Anomi(k) Bir Siyasi Oluşum Olarak HDP”, *Kriter*, Sayı: 22, (Mart 2018).

24 Haziran seçimlerine doğru ilerleyen süreçte açıklamalarda bulunan HDP'nin cumhurbaşkanı adayı Selahattin Demirtaş hendeklerin kazıldığı dönemde yetersiz kaldıklarını itiraf etti ve PKK ile aralarında organik bir bağın bulunmadığını öne sürdü.<sup>123</sup> Ancak 2018 yılı içerisinde yaşanan pek çok gelişmeyle Demirtaş'ın bu iddiasının asılsız olduğu görüldü. Öyle ki terör örgütü PKK'nın dağ kadrosunda yer alan birçok isim yayınladıkları mesajlarla HDP'ye oy isterken<sup>124</sup> HDP'nin eş genel başkanları da birçok mitingde Kandil ve İmralı'ya selam göndermekten geri durmadı.<sup>125</sup>

Terör örgütü PKK'nın silahlı eylemleri geçmişten bugüne milliyetçi Kürt siyasi hareketinin değişmezlerinden biri oldu. Her seçim öncesi ve sonrası farklı stratejiler izleyen PKK bu eylemleriyle siyasi uzantısı konumunda bulunan partilerin elini güçlendirmeye çalıştı. Özellikle Doğu ve Güneydoğu'daki birçok şehirde HDP dışındaki hiçbir partiye siyaset yaptırmak istemeyen bu zihniyet çeşitli eylemlerde bulunarak diğer partilerin temsilcilerini tehdit ve şantajlarla baskı altına almaya çalıştı. Bu tehditler maalesef 24 Haziran seçimleri öncesinde Suruç saldırısı ile fiiliyata geçti. PKK-HDP seçimlere bir hafta kala ve bayramdan bir gün önce "kandan beslendiğini" bir kez daha gösterdi. Şanlıurfa'nın Suruç ilçesinde AK Parti Şanlıurfa Milletvekili İbrahim Halil Yıldız ve beraberindekiler seçim çalışması kapsamında esnaf ziyareti yaparken PKK ve siyasi uzantılarının temsilcileri tarafından saldırıya uğradı. Milletvekilinin yakınlarının da aralarında olduğu dört kişi hayatını kaybetti.<sup>126</sup>

HDP'nin terör örgütleriyle iltisaklı siyasetinin bir diğer örneği ise terörist cenazelerinde görüldü. Birçok HDP'li milletvekili ve yönetici defaatle aleni bir şekilde terörist cenazelerine katıldı. Güvenlik güçleri tarafından öldürülen teröristleri sahiplenilen ve cenazelerinde boy gösteren milletvekilleri ve yöneticilerle ilgili adli işlemler süratle başlatılırken HDP'nin eş genel başkanları ve parti yönetimi yaptıkları açıklamalarla açık bir şekilde suç işleyen mensuplarına destek verdi.<sup>127</sup>

## 24 HAZİRAN SEÇİMLERİ VE HDP'NİN GAYRİRESMİ SEÇİM İTTİFAKI

### Gayriresmi "Dört Benzemezler İttifakı"

16 Nisan 2017'deki referandumun ardından her geçen gün yerleşmeye ve somutlaşmaya başlayan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde partiler arası iletişim ve iş birliği son derece önem arz ediyordu. Bu doğrultuda sürdürülen çalışmalar neticesinde yeni sistemde siyasi partiler arasındaki iş birliğini hukuki olarak çerçevelendiren düzenlemeler yapıldı ve partilerin seçimlerde ittifak kurmalarının önü açıldı.<sup>128</sup> Bu

123. "Hendeklere Karşı Daha Cesur Olmalıydık", *Milliyet*, 1 Haziran 2018.

124. "Teröristbaşı Karayılan, HDP'ye Oy İstedi", *Türkiye*, 2 Haziran 2018.

125. "Buldan'dan PKK Elebaşı Öcalan'a Selam", *Milliyet*, 20 Haziran 2018.

126. Nebi Miş, "Terör Saldırıları ve Seçimler", *Türkiye*, 16 Haziran 2018.

127. "HDP'den, Terörist Cenazesine Katılan Vekillere Destek", *İHA*, 18 Temmuz 2018.

128. "Seçim İttifakı Mecliste Kabul Edildi", *Yeni Şafak*, 13 Mart 2018.

doğrultuda birçok siyasi parti arasında ittifak görüşmeleri başladı. Seçim ittifakları düzenlemesinin öncüler AK Parti ve MHP Cumhur İttifakı'nı kurarken CHP, İYİ Parti ve SP ise Millet İttifakı çatısında bir araya geldi. Ancak ittifak tartışmaları boyunca HDP de hiç gündemden düşmedi. Bütün stratejisini doğrudan "AK Parti ve Erdoğan karşıtlığı" üzerine bina eden HDP bir yandan Cumhur İttifakı'nın karşısında konumlanırken diğer yandan kendisine Millet İttifakı içerisinde yer bulmanın yollarını aradı.<sup>129</sup> Üstelik bu çaba yalnızca HDP'ye ait değildi. Millet İttifakı'nı oluşturan üç parti de seçimin iki ayaklı olması hasebiyle HDP'den ve HDP seçmeninin oylarından vazgeçmek istemiyordu. Nihayetinde bu durum birtakım görüşmeler ve üstü örtülü anlaşmalar neticesinde bir karara bağlandı ve HDP gayriresmi olarak Millet İttifakı'nın dördüncüsü oldu. Bu gelişmenin ardından Millet İttifakı "terörle iş tutan partiyle kapalı kapılar ardında ittifak yapması" nedeniyle eleştirilerin hedefi haline geldi. Söz konusu ittifakta yer alan partiler arasındaki ideolojik uyumsuzluk<sup>130</sup> nedeniyle bu ittifaka "dört benzemezler ittifakı" da dendi.<sup>131</sup>

HDP'nin gayriresmi yollarla Millet İttifakı'na dahil olmasının bu ittifakta yer alan tüm partiler için elbette çeşitli sebepleri vardı. Öncelikle "kazan-kazan" esasına dayanan bu birlikteliğin ilgili ittifakta meşru ya da gayriresmi şekilde yer alan her partinin menfaatine olduğu düşünülüyordu. Seçim sürecinde CHP'nin cumhurbaşkanı adayı Muharrem İnce'nin Selahattin Demirtaş'ı ziyareti, SP ve İYİ Parti genel başkanlarının Demirtaş'a yönelik açıklamaları da sıklıkla bu bağlamda ele alındı.<sup>132</sup> Öyle ki Millet İttifakı'nda yer alan partiler Demirtaş'ın tutukluluğu üzerinden mağduriyet algısı oluşturarak HDP'ye motivasyon kazandırmak ve partinin barajı geçmesini sağlamak için çalıştılar. Bu sayede AK Parti'nin Mecliste çoğunluğu sağlamasını engelleyebileceklerini düşünen Millet İttifakı partileri aynı zamanda olası bir ikinci turda HDP seçmeninden oy almayı hedeflediler.<sup>133</sup> Hukuki olarak ittifak kurma fırsatı tanınmasına rağmen resmîyette HDP'yi ittifaka dahil etmeyen CHP-SP-İYİ Parti üçlüsünün bu ikircikli tutumu partilerin tabanlarında rahatsızlığa neden oldu. Ancak yine de Millet İttifakı partilerinin seçim öncesi HDP üzerinden kurguladığı taktik nispeten tuttu.

## 24 Haziran Seçimleri

Türkiye 24 Haziran 2018 Pazar günü siyasi tarihinin belki de bugüne kadarki en önemli seçimini geride bıraktı. Birçok değişkenin farklı düzeylerde etkili olduğu seçimler her parti için ayrı mesajlar içeren sonuçlar ortaya çıkardı. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Cumhur İttifakı'nın zaferiyle sonuçlanan seçimlerde HDP'nin elde ettiği sonuç dikkat çekiciydi. Seçim öncesinde baraj tartışmalarıyla gündemde olan HDP 7 Haziran ve 1 Kasım 2015 genel seçimlerinde olduğu gibi bir

129. Nebi Miş ve Hazal Duran, "24 Haziran Seçim Sonuçları Analizi", *SETA Analiz*, Sayı: 250, (Temmuz 2018).

130. Mehmet Zahid Sobacı, "İlkeler Platformu: Gizli İttifak Arayışının Örtüsü", *Star Açık Görüş*, 10 Mart 2018.

131. İsmail Çağlar, "Dört Benzemezler İttifakı", *Takvim*, 3 Mayıs 2018.

132. Burhanettin Duran, "Kim Ön Alıyor Kim Savunmada?", *Sabah*, 12 Mayıs 2018.

133. Serdar Gülenler ve Ahmet Baykal, "24 Haziran Seçimlerine Doğru HDP", *SETA Analiz*, Sayı: 245, (Haziran 2018).

kez daha seçim barajını aşarak parlamento'ya girdi. 24 Haziran seçimlerinde HDP yüzde 11,7 oranında oy alarak 67 sandalye kazanırken partinin cumhurbaşkanı adayı Selahattin Demirtaş yalnızca yüzde 8,4 oranında oy toplayabildi.<sup>134</sup>

HDP özellikle Çözüm Süreci sonrasında sürdürdüğü siyasi anlayış nedeniyle her geçen gün güç kaybetti. Partinin terör örgütleriyle irtibatını kesmemesi, devlet ve milletin beka meselesi olan konularda yerli ve milli bir duruş sergilememesi 24 Haziran seçimlerine geline süreçte HDP'nin "Türkiyelileşme" iddiasının geçerliliğini yitirmesine ve 2014'ten itibaren yakaladığı motivasyonu kaybetmesine neden oldu. HDP'nin bu motivasyon ve güç kaybı 24 Haziran seçimlerinde açık bir şekilde görüldü. Öyle ki HDP Kasım 2015 genel seçimlerinde birinci parti olarak çıktığı 12 şehrin 11'inde yine birinci parti olmayı başarsa da söz konusu bölgelerde ciddi oranda oy kaybetti.

**TABLO 3. 24 HAZİRAN GENEL SEÇİMLERİNDE HDP'NİN OY KAYBETTİĞİ ON ALTI ŞEHİR (YÜZDE)**

| İller      | 7 Haziran 2015 | 1 Kasım 2015 | 24 Haziran 2018 |
|------------|----------------|--------------|-----------------|
| Ağrı       | 78,22          | 68,14        | 62,24           |
| Batman     | 72,57          | 68,15        | 62,08           |
| Bingöl     | 40,98          | 29,45        | 26,81           |
| Bitlis     | 60,35          | 49,44        | 42,55           |
| Diyarbakır | 79,06          | 72,82        | 65,55           |
| Elazığ     | 15,25          | 10,97        | 10,05           |
| Erzurum    | 17,78          | 12,15        | 11,96           |
| Hakkari    | 86,37          | 83,71        | 70,00           |
| Iğdır      | 56,73          | 52,64        | 44,23           |
| Kars       | 44,00          | 34,47        | 31,91           |
| Mardin     | 73,25          | 68,36        | 59,28           |
| Muş        | 71,32          | 61,80        | 54,48           |
| Siirt      | 65,76          | 58,28        | 51,08           |
| Şırnak     | 85,32          | 85,53        | 70,25           |
| Tunceli    | 60,94          | 55,85        | 51,03           |
| Van        | 74,81          | 65,53        | 59,32           |

Seçimlerin ardından Doğu ve Güneydoğu'daki seçmenlerin HDP'yi baraj altında bıraktığı söylemi kamuoyunda sıklıkla dile getirildi.<sup>135</sup> HDP'yi Meclise taşıyan oyların ilgili şehirler dışındaki diğer seçim çevrelerinden geldiği analizi emanet oy/taktiksel oy meselesi üzerinden çeşitli tartışmalara kapı araladı. Bu doğrultuda HDP'nin barajı aşması muhalefetin stratejik oy verme davranışı üzerinden AK Parti'nin Meclisteki gücünü sınırlandırmaya dönük stratejisinin bir sonucu olarak yorumlandı.<sup>136</sup>

134. Ahmet Baykal, "HDP'ye CHP Desteği", *Kriter*, Sayı: 26, (Temmuz-Ağustos 2018).

135. Cengiz Kapmaz, "Aslında Kürtler HDP'yi Barajın Altında Bıraktı", *Serbestiyet*, 26 Haziran 2018.

136. Nebi Miş, "Seçim Sonuçlarının Genel Siyasi Anlamı", *Türkiye*, 26 Haziran 2018.

Seçim sonrası analizlerde Doğu ve Güneydoğu'da ciddi kayıplar yaşayan HDP'nin İstanbul, Ankara ve İzmir gibi şehirler dahil olmak üzere CHP'nin güçlü olduğu yerlerde (Çankaya, Kadıköy, Adalar, Bakırköy, Şişli, Beşiktaş vb.) oylarını önemli oranda artırdığına dikkat çekildi. Söz konusu şehir ve ilçelerdeki seçmen sayıları da dikkate alınarak HDP'nin Doğu ve Güneydoğu şehirlerindeki oy kaybını buralardan tolere ettiği birçok kez dillendirildi.

| TABLO 4. CHP'NİN GÜÇLÜ OLDUĞU BAZI SEÇİM ÇEVRELERİNDE VE ÜÇ BÜYÜKŞEHİRDE HDP OYLARININ DEĞİŞİMİ |                |           |              |           |                 |           |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------|-----------|--------------|-----------|-----------------|-----------|
| İlçeler                                                                                         | 7 Haziran 2015 |           | 1 Kasım 2015 |           | 24 Haziran 2018 |           |
|                                                                                                 | Oy Oranı       | Oy Sayısı | Oy Oranı     | Oy Sayısı | Oy Oranı        | Oy Sayısı |
| Çankaya                                                                                         | 8,5            | 50.414    | 6,9          | 42.124    | 10,7            | 64.257    |
| Kadıköy                                                                                         | 10,31          | 34.146    | 8,8          | 29.184    | 13,5            | 43.175    |
| Şişli                                                                                           | 16,08          | 26.373    | 13,31        | 23.416    | 18,2            | 31.404    |
| Karşıyaka                                                                                       | 7,9            | 18.048    | 6,5          | 15.276    | 10,3            | 25.386    |
| Bakırköy                                                                                        | 12,34          | 17.380    | 9,6          | 14.426    | 13,9            | 20.283    |
| Beşiktaş                                                                                        | 13,2           | 15.985    | 10,9         | 13.868    | 16,5            | 20.132    |
| İstanbul                                                                                        | 12,6           | 1.069.574 | 10,3         | 948.720   | 12,7            | 1.195.602 |
| İzmir                                                                                           | 10,5           | 285.609   | 8,9          | 247.105   | 11,5            | 334.935   |
| Ankara                                                                                          | 5,6            | 182.664   | 4,4          | 151.128   | 6,4             | 227.129   |

HDP'nin barajı aşarak AK Parti'nin Mecliste çoğunluğu sağlamasının önüne geçmek adına sergilenen bu taktiksel oy verme davranışı Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde de ortaya kondu. Öyle ki Demirtaş bir önceki Cumhurbaşkanlığı seçiminde aldığı oy oranının bir puan gerisinde kalırken partisiyle arasında da 3 puanlık bir fark oluştu. Bu farkın da CHP'nin cumhurbaşkanı adayı Muharrem İnce'ye aktarıldığı değerlendirildi.

## 31 MART 2019 YEREL SEÇİMLERİNE DOĞRU HDP

Yerel seçimler 90'lı yıllardan beri milliyetçi Kürt siyasi hareketi için önemliydi. Öyle ki genel seçimlerde baraj sorunu yaşansa da yerel seçimlerde kendi asli seçim çevresi olan bölgedeki belediyeleri kazanmak bu çizgideki tüm partiler için bir varoluş meselesine dönüştürüldü. 31 Mart 2019'da gerçekleştirilecek olan yerel seçimlerin de HDP öncülüğündeki milliyetçi Kürt siyasi hareketi için benzer bir nitelik taşıdığı görülmektedir.

24 Haziran seçimleri öncesi ve sonrasında etkin bir şekilde sürdürülen terörle mücadele bölgede PKK ile iş birliği yaparak yükselmeye çalışan HDP'yi zayıflattı. Terörle mücadele kapsamında silahlı terör örgütlerine vurulan ağır darbeler seçim süreçlerinde PKK eliyle araçsallaştırılan şiddet ve tehdit eylemlerinin de bir hayli azalmasını sağladı. Yine terör örgütleriyle irtibatı nedeniyle kayyum atanan beledi-

yelerde ortaya konulan hizmet de bölge vatandaşlarının takdirini topladı.<sup>137</sup> Ancak kayyumların atanmasıyla birlikte belediye kaynaklarının terör örgütlerine peşkeş çekilmesinin ve terör örgütlerinin bölgede otorite kurmasının önüne geçilmesi HDP-PKK'yı rahatsız etti.<sup>138</sup> Bu nedenle HDP kayyum atanan belediyelerle ilgili birtakım asılsız iddialarda bulundu ve bunun üzerinden bölgede yeni bir motivasyon sağlamayı amaçladı.

Buna karşın bölge halkı HDP'nin hendek teröründeki rolünü yakından izledi. Mecliste olması gereken HDP milletvekillerinin PKK'ya alan açmak için çukur bari katlarında çalıştığına tanıklık etti. DBP/HDP'li belediyelerin şehir teröründe üstlendiği fonksiyonları bizzat yaşayarak deneyimledi. Dolayısıyla devlet bölgenin güvenliğini sağlamaya başlayınca HDP'nin de oyları giderek düştü. Seçmenin önemli bir kısmı kendini güvende hissetmekle doğru orantılı olarak HDP'ye mesafeli durmaya başladı.<sup>139</sup>

Bu ve benzeri gelişmeler karşısında HDP yaklaşan seçimlerde belediyeleri kazansa bile oylarının düşeceğini fark etmiş olacak ki yeni bir taktiksel hamle arayışına girdi. Terörle mücadele sonrasında bölgedeki etkinliği iyice azalan PKK'dan umduğunu bulamayan HDP 24 Haziran seçimlerindeki gayriresmi ortaklarına çeşitli yollarla ittifak mesajı verdi.<sup>140</sup> Yeni bir "kazan-kazan" ilişkisi kurarak hem kayyum atanan belediyeleri geri kazanmayı hem de AK Parti'nin daha önce kazandığı yerlerde kaybetmesini amaçlayan HDP'nin yerel seçimlere yönelik bu ittifak arayışı 2018'in son günlerinde de devam etmesine rağmen netlik kazanmadı. Bu dönemde kamuoyunda yürütülen tartışmalarda HDP'nin yine Millet İttifakı partileriyle örtülü bir iş birliğine dahil olacağı yorumları yapıldı.<sup>141</sup>

HDP'nin 31 Mart yerel seçimlerine ilişkin bir diğer çalışması ise aday profili ile ilgili oldu. Parti son dönemde yaşadığı kayıpların önüne geçmek adına bölgedeki muhafazakar Kürtlerin de oylarını alabilecek isimlere yöneldi.

2018'in sonlarına doğru HDP'nin bir diğer gündem konusu ise parti içi liderlik ve ideoloji tartışmalarıydı. Bu dönemde HDP'ye yakın birçok gazeteci köşelerinde kaleme aldıkları yazılarda özellikle "belediyecilik anlayışı" üzerinden bir "iç muhasebe yapılıyor algısı" oluşturmaya çalıştı ve birtakım sorgulamalarda bulundu. Bunun yanında tutuklu eski Eş Genel Başkan Demirtaş üzerinden de liderlik tartışmaları yürütüldü.

Tüm bu değerlendirmelerden hareketle 2018'in HDP için pek de parlak geçmediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Parti her ne kadar 24 Haziran seçimlerinde barajı aşsa da toplum nezdinde her geçen gün meşruiyetini yitirdi. Özellikle mil-

137. "Doğu ve Güneydoğu'da 'Kayyum'la Gelen Değişim", *Türkiye*, 8 Ekim 2018.

138. Hüseyin Alptekin ve Bekir İlhan, *Kayyum Atanan Belediyelerin PKK Terörü ile Mücadeledeki Rolü*, (SETA Rapor, İstanbul: 2018).

139. Nebi Miş, "HDP'nin Yeni Seçim Taktiği", *Türkiye*, 20 Ekim 2018.

140. "HDP'den İttifak Açıklaması", *Milliyet*, 22 Kasım 2018.

141. Burhanettin Duran, "İttifaklarda Son Durum", *Sabah*, 23 Kasım 2018.

letvekillerinin terör örgütleriyle ilişkileri nedeniyle hapis cezasına çarptırılması ve vekilliklerinin düşürülmesi HDP'nin siyasal alandaki varlığına ilişkin sorgulamalara neden oldu. Terör örgütleri gölgesinde sürdürülen siyasetin yanında Millet İttifakı ile örtülü bir şekilde yürütülen ilkeleri belirsiz iş birliği partiye yönelik eleştirileri daha da artırdı. Yılın önemli bir bölümünü bu meselelerle geçiren HDP 2018'in son döneminde ise yerel seçim hazırlıklarına girişti ve parti içi konulara odaklandı. Yerel seçimleri kendi varoluşu için olmazsa olmaz gören HDP'nin 2019'daki seçimlerde nasıl bir sonuç elde edeceği ise şu an için merak konusu.

| KRONOLOJİ: 2018'DE HDP |                                                                                                                                                                                               |
|------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 4 Ocak                 | HDP Diyarbakır Milletvekili İdris Baluken on altı yıl sekiz ay hapis cezasına çarptırıldı.                                                                                                    |
| 11 Ocak                | HDP Ağrı Milletvekili Leyla Zana'nın milletvekilliği düştü.                                                                                                                                   |
| 18 Ocak                | HDP Adıyaman Milletvekili Behçet Yıldırım beş yıl hapis cezasına çarptırıldı.                                                                                                                 |
| 6 Şubat                | HDP Şırnak Milletvekili Ferhat Encü'nün milletvekilliği düşürüldü.                                                                                                                            |
| 11 Şubat               | HDP'nin 3. Olağan Kongresi'nde Pervin Buldan ve Sezai Temelli tek listeyle gidilen seçimde partinin yeni eş başkanları seçildi.                                                               |
| 27 Şubat               | HDP Muş Milletvekili Ahmet Yıldırım ve Şanlıurfa Milletvekili İbrahim Ayhan'ın milletvekilliği düşürüldü.                                                                                     |
| 16 Mart                | Eski HDP Eş Genel Başkan Yardımcısı Aysel Tuğluk'a "terör örgütü yöneticisi olmak" suçundan on yıl hapis cezası verildi.                                                                      |
| 23 Mart                | HDP Van Milletvekili Lezgin Botan'a on sekiz yıl hapis cezası verildi.                                                                                                                        |
| 9 Nisan                | HDP Muş Milletvekili Burcu Çelik Özkan'a yedi yıl üç ay on gün hapis cezası verildi.                                                                                                          |
| 13 Nisan               | Eski HDP Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş'ın "terör örgütü yöneticiliği" suçundan yargılandığı davada tutukluluk halinin devamı kararlaştırıldı.                                          |
| 19 Nisan               | HDP Şanlıurfa Milletvekili Osman Baydemir ve Hakkari Milletvekili Selma Irmak'ın milletvekilliği düşürüldü.                                                                                   |
| 4 Mayıs                | HDP düzenlediği toplantı ile Selahattin Demirtaş'ı cumhurbaşkanı adayı olarak gösterdi.                                                                                                       |
| 8 Mayıs                | HDP Milletvekili Dilan Dirayet Taşdemir'e "örgüt propagandası yapmak" suçundan bir yıl sekiz ay hapis cezası verildi.                                                                         |
| 9 Mayıs                | CHP'nin cumhurbaşkanı adayı Muharrem İnce, Edirne F Tipi Cezaevi'nde terör suçundan tutuklu bulunan HDP'nin cumhurbaşkanı adayı Selahattin Demirtaş'ı ziyaret etti.                           |
| 21 Mayıs               | HDP Diyarbakır Milletvekili Altan Tan SP'den aday olmak için partisinden istifa etti.                                                                                                         |
| 24 Haziran             | 24 Haziran seçimlerinde HDP yüzde 11,7 oranında oy alarak 67 sandalye kazanırken Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde HDP'nin adayı Selahattin Demirtaş yalnızca yüzde 8,4 oranında oy toplayabildi. |
| 7 Eylül                | Eski HDP Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş "silahlı terör örgütü propagandası yapmak" suçundan dört yıl sekiz ay, Sırrı Süreyya Önder ise üç yıl altı ay hapisle cezalandırıldı.           |

# 2018'DE CUMHURBAŞKANLIĞI GÜNDEMİ

2018 gerek Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan gerekse Cumhurbaşkanlığı makamı için oldukça yoğun geçti. İç siyasette 24 Haziran milletvekili ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri, ekonomide yaşanan sıkıntılar ve döviz kurundaki dalgalanma gündemi meşgul eden temel meseleler oldu. Buna ek olarak 24 Haziran sonrası resmi olarak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçildi ve Cumhurbaşkanlığı makamı hem iç organizasyon hem de görev, yetki ve sorumluluklar anlamında bir dönüşüm yaşadı. Uluslararası alanda ise Cumhurbaşkanı Erdoğan aktif ve girişimci dış politika anlayışını sürdürerek ABD, Güney Amerika, Rusya, Avrupa, Afrika ve Asya ziyaretlerinde bulundu. Buna ek olarak Suriye sorununun çözümünde somut adımların atılmasını sağladı. Türkiye'nin terörle mücadelesinde etkin bir rol oynayan Erdoğan hem söylem hem de pozisyon bağlamında Türkiye'nin politikalarına liderlik etti. Özetle Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye siyasetinin ana aktörü olma konumunu 2018'de de sürdürdü.

## 24 HAZİRAN SEÇİMLERİ

2018 yılında iç siyaset bağlamında en önemli gündem maddesi 24 Haziran'da gerçekleştirilen milletvekili ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri oldu. 3 Kasım 2019'da yapılması planlanan seçimler MHP lideri Devlet Bahçeli'nin erken seçim çağrısı üzerine Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Bahçeli arasında gerçekleşen görüşmelerin ardından 24 Haziran tarihine alındı. Bu noktada en önemli gelişme AK Parti ve MHP'nin "Cumhur İttifakı" adıyla bir iş birliğine gitmesi ve Erdoğan'ın 24 Haziran seçimlerinde ittifakın cumhurbaşkanı adayı gösterilmesi idi.<sup>142</sup>

Adaylık ilanı sonrası Erdoğan seçim çalışmaları kapsamında bir manifesto açıkladı. 6 Mayıs'ta AK Parti İstanbul İl Kongresi'nde açıklanan manifesto yalnızca 24 Haziran

142. "Cumhur İttifakı'nın Ortak Adayı Cumhurbaşkanı Erdoğan", TRT Haber, 4 Mayıs 2018.

için değil Türkiye adına uzun vadeli bir gelecek vizyonu ortaya koyması sebebiyle de dikkat çekti. Manifestoda öncelikle “biz” teması etrafında coşku ve sembol yüklü bir tarihsel kimlik tarifi ve 1071 Malazgirt Zaferi’nden başlayarak Osmanlı İmparatorluğu, Çanakkale, Milli Mücadele, Cumhuriyet’in kuruluşu ve son olarak 15 Temmuz’a uzanan bir mücadelenin Türkiye temelli okuması yapılmıştı. Bu okumadaki temalar ise süreklilik, kapsayıcılık, kahramanlık ruhunun varlığı ve bu ruhun devamlılığı oldu.<sup>143</sup>

Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından açıklanan AK Parti seçim beyannamesi de manifestoyu tamamlayan bir metindi. 24 Mayıs’ta Ankara’da açıklanan 360 sayfalık beyanname, geniş ve kapsamlı perspektifiyle dikkat çekti. Toplam on bir ana başlığa sahip beyannamede “Yeni Yönetim Modeli”, “Güçlü Demokrasi”, “İnsan ve Toplum”, “İstikrarlı ve Güçlü Ekonomi”, “Stratejik Sektörler ve Yenilikçi Üretim”, “Çevre, Şehircilik ve Yerel Yönetimler”, “Dış Politika ve Milli Güvenlik” başlıkları metnin ana gövdesini oluşturuyordu. Beyannamenin başında sunulan “Gelecek Vizyonu” ve sonundaki “Önemli Kalkınma Projeleri” de tamamlayıcı nitelikteydi.<sup>144</sup> Bu noktada beyanname gelecek vizyonu ve somut projeler şeklinde iki temel odağı ile bir siyaset belgesi hüviyetindeydi. Gelecek vizyonu açısından toplumun değişen sosyolojisine uygun, bölgesel ve küresel gelişmelere uyum sağlayacak adımların atılacağı belirtilirken 2023 hedeflerinin ötesinde 2053 ve 2071 Türkiye’sine yönelik bir vizyon çiziliyordu. Somut projeler bağlamında ise AK Parti söz konusu beyannamede on altı yıllık iktidarı sürecinde vadedip yaptığı, devam eden ve yapacağı projeleri kapsamlı bir şekilde sunuyordu.<sup>145</sup>

Erdoğan seçim sürecinde oldukça yoğun bir programa sahipti. İlk il mitingini 26 Mayıs’ta Erzurum’da gerçekleştiren Erdoğan seçim süreci boyunca toplam 34 ilde miting yaptı. Ayrıca Erdoğan seçim programları kapsamında mitingler haricinde çeşitli iftarlar ve açılış programları dahil yirminin üzerinde etkinliğe katıldı. Buna ek olarak 20 Mayıs’ta Avrupalı Türk Demokratlar Birliği’nin (UETD) 6. Olağan Genel Kurul Toplantısı’na katılarak Bosna Hersek’te Avrupa’nın birçok ülkesinden gelen Türk vatandaşlara seslendi.

24 Haziran gecesinde ise Erdoğan ilk turda yaklaşık 26 milyon oy ve yüzde 52,59 oranla Cumhurbaşkanlığı sisteminin ilk başkanı seçildi. En yakın rakibi Muharrem İnce’ye yaklaşık 22 puan fark atan Erdoğan 63 ilde sandıktan birinci çıktı. Erdoğan her seçim zaferi sonrası gelenekselleşen balkon konuşmasında seçim sonuçlarını “Türkiye tercihini, büyümeden, gelişmeden, kalkınmadan, yatırımdan, zenginleşmeden, her alanda dünyanın itibarlı, onurlu, sözü geçen bir ülkesi olmaktan yana kullanmıştır. Türkiye tercihini, 2023 hedeflerinden, 2053 ve 2071 vizyonlarından yana kullanmıştır” şeklinde değerlendirdi.<sup>146</sup>

143. Nebi Miş ve Baki Laleoğlu, “24 Haziran Seçimlerinde AK Parti”, *SETA Analiz*, Sayı: 242, (Haziran 2018).

144. Miş ve Laleoğlu, “24 Haziran Seçimlerinde AK Parti”.

145. Baki Laleoğlu, “AK Parti’nin Seçim Beyannamesi: Hedefler ve Yol Haritası”, *Sabah Perspektif*, 26 Mayıs 2018.

146. “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Seçim Zaferi Sonrası Balkon Konuşması Yaptı!”, *Sabah*, 25 Haziran 2018.

## İÇ POLİTİKADA DİĞER GÜNDEM MADDELERİ

2018'de iç politikanın 24 Haziran seçimleri haricindeki en önemli gündem maddesi ekonomide yaşanan sıkıntılar ve döviz kurundaki dalgalanmalar oldu. Enflasyonun yüzde 25'i aşması ve Amerikan dolarının 7 TL üzerini görmesi gibi ekonomik göstergelerde yaşanan olumsuz gelişmeler sıkıntıların temelini oluşturdu. Bu noktada Cumhurbaşkanı Erdoğan yaşanan gelişmeleri "Türkiye'nin gerçek durumunu yansıtmayan göstergeler"<sup>147</sup> ve "Türkiye'ye yönelik ekonomik saldırılar ve manipülasyonlar"<sup>148</sup> şeklinde yorumladı. Bu doğrultuda Erdoğan Türkiye'nin söz konusu sıkıntıları 2008'deki gibi kendi imkanlarıyla aşacağını ve ciddi anlamda ekonomik rahatlama sürecine gireceğini savundu.<sup>149</sup> Yine bu bağlamda uluslararası ticarette ülkelerin milli para birimlerini kullanması hususunda ikili ilişkiler vasıtasıyla harekete geçilmesi çağrısı yaptı. Buna ek olarak vatandaşlara birçok kez dolar bozdurma çağrısında bulundu.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın iç siyasetle ilgili bir diğer gündemi çeşitli illere gerçekleştirdiği yurt içi ziyaretler oldu. Erdoğan Kasım sonu itibarıyla seçim sürecinde 34 ilde gerçekleştirdiği mitingler haricinde toplam 46 farklı ile 51 kez ziyarette bulundu. Bu ziyaretlerin gündemini ise yoğunlukla AK Parti kongreleri ve açılışlar oluşturdu.<sup>150</sup>

Erdoğan ayrıca yurt içinde gerçekleşen çeşitli ulusal ve uluslararası etkinliğe, büyük projelerin açılışına ve temel atma törenlerine katıldı. En dikkat çeken etkinlikler Adalet Şurası, Müslüman Azınlıklar Zirvesi, SETA tarafından düzenlenen Kuruluşundan Bugüne AK Parti Sempozyumu, Anadolu'nun Fethi-Malazgirt 1071 ve İstanbul Havalimanı'nda düzenlenen TEKNOFEST oldu. 1915 Çanakkale Köprüsü Kule Atma ve Akkuyu Nükleer Güç Santrali Temel Atma Töreni, TANAP, SOCAR Star Rafinerisi, İstanbul Havalimanı, Millet Bahçeleri açılış törenleri ve Türk Akımı Projesi Deniz Bölümünün Tamamlanması Töreni de Erdoğan'ın bizzat katıldığı büyük açılışlar ve temel atma törenleriydi. Bunlara ek olarak Erdoğan cumhurbaşkanı seçildiği 2014'ten itibaren başlattığı Muhtarlar Toplantısı'nı düzenlemeye devam etti. Son olarak 48.'si düzenlenen toplantılarda Erdoğan 2018 yılı içerisinde toplam altı kez Türkiye'nin çeşitli illerinden gelen muhtarları Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde ağırladı.

2018'de Bakanlar Kurulu Cumhurbaşkanı Erdoğan başkanlığında 24 Haziran öncesi sekiz kez toplandı. Bakanlar Kurulunun Cumhurbaşkanlığı sistemi ile birlikte yerini Cumhurbaşkanlığı Kabinesi'ne bırakması sonrasında ise 30 Kasım itibarıyla, yeni kabine toplam dokuz kez bir araya geldi.<sup>151</sup> Erdoğan 24 Haziran'da Cumhur-

147. "Başkan Erdoğan'dan TBMM'de Kritik Operasyon ve Ekonomi Mesajı", A Haber, 1 Ekim 2018.

148. "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Ekonomi ile İlgili Çarpıcı Mesajlar", CNN Türk, 13 Ağustos 2018.

149. "Erdoğan: Ekonomik Sıkıntı Abartılmasın", *Milliyet*, 27 Eylül 2018.

150. "Yurt İçi Ziyaretler", T.C. Cumhurbaşkanlığı, [www.tccb.gov.tr/receptayyip Erdogan/yurticiziyaretler](http://www.tccb.gov.tr/receptayyip Erdogan/yurticiziyaretler), (Erişim tarihi: 30 Kasım 2018).

151. "Günlük Program", T.C. Cumhurbaşkanlığı, [www.tccb.gov.tr/program](http://www.tccb.gov.tr/program), (Erişim tarihi: 30 Kasım 2018).

başkanlığı makamının kazandığı yeni yetkileri geçiş sürecini başlatmak ve atamaları tamamlamak için vakit geçmeden kullanmaya başladı. Kasım sonu itibarıyla toplam 22 Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, 400'e yakın Cumhurbaşkanlığı kararı ve 200'den fazla atama gerçekleştirdi.<sup>152</sup> Ayrıca Cumhurbaşkanlığı tarafından ilk kez "Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı" yayınlandı. Ekonomi temelli olan bu kapsamlı programda 2019 için ortaya konan hedeflere ulaşmak adına izlenecek politikalar ayrıntılarıyla yer aldı.<sup>153</sup>

Tüm bunlara ek olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan 3 Ağustos tarihinde tüm bakanlıkların dahil olduğu "100 Günlük Eylem Planı"nı açıkladı. Binin üzerinde projenin yer aldığı planda öne çıkan 400 proje duyurulurken Erdoğan söz konusu projeleri "yeni dönemin ateşleyicisi" olarak nitelendirdi.<sup>154</sup> Ayrıca hazırlık aşamasında olan ikinci 100 Günlük Eylem Planı'nda da yerel projelerin ağırlıkta olması beklenmektedir.<sup>155</sup>

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın iç siyaset ajandasının bir diğer gündemini 31 Mart 2019'da gerçekleşecek yerel seçimler oluşturmaktadır. Af konusunda yaşanan anlaşmazlık ve öğrenci andı tartışmaları sonucunda ilk etapta MHP ile iş birliğine gidilmeyeceği ilan edildi. Bir müddet sonra ise Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın MHP lideri Bahçeli ile yaptığı görüşme sonrası iki lider yerel seçimlerde de iş birliğinin sürmesi üzerinde uzlaştı. Bu kararın ardından Erdoğan 24 Kasım tarihinde AK Parti Belediye Başkan Adayları Tanıtım Toplantısı'nda AK Parti'nin kırk ildeki adaylarını açıkladı. Erdoğan 27 Kasım'daki AK Parti Meclis Grup Toplantısı'nda yirmi adayı daha kamuoyuna duyurdu. Açıklanan isimler arasında Ankara'da Mehmet Özhasseki ve İzmir için Nihat Zeybekci'nin aday gösterilmesi dikkat çekti.

## DIŞ POLİTİKA

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan başkanlığından itibaren izlediği aktif ve girişimci dış politikayı 2018'de de sürdürdü. Erdoğan gerek gerçekleştirdiği yurt dışı ziyaretler ve katıldığı uluslararası toplantılarla gerekse küresel ve bölgesel krizlerin çözümünde sorumluluk alarak attığı adımlarla uluslararası alanda öncü rol oynamaya devam etti. Yurt dışı ziyaretler bağlamında ise 27 farklı ülkeye toplam 29 ziyaret gerçekleştirdi.<sup>156</sup>

Bu ziyaretler arasında en dikkat çekenlerden biri Papa Francis'in daveti üzerine gerçekleşen Vatikan ziyareti oldu. Ziyaretin ana gündem maddesi ABD'nin büyükelçiliğini Kudüs'e taşıma kararı olurken ayrıca yabancı düşmanlığı ve İslamofobi

152. T.C. Resmi Gazete, [www.resmigazete.gov.tr](http://www.resmigazete.gov.tr), (Erişim tarihi: 30 Kasım 2018)

153. 2019 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı Resmi Gazete'de Yayımlandı", T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, [www.sbb.gov.tr/2019-yili-cumhurbaskanligi-yillik-programi-resmi-gazetede-yayimlanmistir](http://www.sbb.gov.tr/2019-yili-cumhurbaskanligi-yillik-programi-resmi-gazetede-yayimlanmistir), (Erişim tarihi: 30 Kasım 2018).

154. "Erdoğan '100 Günlük Eylem Planı'nı Açıkladı", NTV, 3 Ağustos 2018.

155. "İkinci 100 Günde Yerel Projeler Öne Çıkacak", *Milliyet*, 14 Ekim 2018.

156. "Yurt Dışı Ziyaretler", T.C. Cumhurbaşkanlığı, [www.tccb.gov.tr/receptayyip Erdogan/yurtdisiziyaretler](http://www.tccb.gov.tr/receptayyip Erdogan/yurtdisiziyaretler), (Erişim tarihi: 30 Kasım 2018).

ile ortak mücadele hususları da gündeme geldi. Erdoğan böylece elli dokuz yıl sonra Cumhurbaşkanlığı düzeyinde Vatikan'a yapılan ilk ziyareti gerçekleştirdi.<sup>157</sup>

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bir diğer önemli ziyareti ise Afrika gezisi oldu. Başbakanlığı döneminde 2003'te başlatılan Afrika açılımı kapsamında gelenekselleşen gezide Erdoğan bu sene Cezayir, Moritanya, Senegal ve Mali'yi ziyaret etti. Erdoğan, Afrika açılımı ile paralel başlayan Güney Amerika gezilerini de sürdürdü. Gezinin 30 Kasım'da Arjantin'de gerçekleştirilecek G20 toplantısının ardından 2-3 Aralık tarihlerinde Paraguay ve Venezuela ziyaretleriyle devam etmesi planlanmaktadır.<sup>158</sup>

Erdoğan 2018'de resmi ziyaretler dışında birçok uluslararası toplantı ve etkinliğe de katılarak Türkiye'yi devlet başkanı sıfatıyla temsil etti. Bu toplantılar arasında en dikkat çekenlerden biri her sene düzenlenen NATO Devlet ve Hükümet Başkanları Toplantısı oldu. 11-12 Temmuz tarihlerinde Belçika'da düzenlenen zirvede Erdoğan Almanya, Fransa, İtalya, İspanya, Irak, Azerbaycan, Yunanistan ve Bulgaristan liderleriyle ikili görüşmeler gerçekleştirdi.<sup>159</sup> Erdoğan ayrıca özel davetli olarak 25-27 Temmuz tarihlerinde Güney Afrika'da düzenlenen 10. BRICS Zirvesi'ne katıldı. Zirvede çeşitli toplantılara iştirak eden ve Çin, Rusya ve Senegal liderleriyle ikili görüşmeler gerçekleştiren Erdoğan ayrıca Güney Afrika'daki Müslüman toplumunun önde gelen kanaat önderleri ve din adamlarıyla buluştu.<sup>160</sup> Erdoğan 1-3 Eylül tarihlerinde de Kırgızistan'a bir ziyaret gerçekleştirdi. Ziyaret kapsamında Türk Konseyi 6. Devlet Başkanları Zirvesi'ne katılan Erdoğan burada bir konuşma yaptı ve üye ülke liderleriyle ikili görüşmeler gerçekleştirdi. Bu toplantıya ek olarak Birinci Dünya Savaşı'nı sonlandıran ateşkes anlaşmasının 100. yıl dönümü vesilesiyle 10-11 Kasım tarihlerinde Fransa'da düzenlenen etkinliklere katıldı.

2018'de Erdoğan'ın katıldığı bir diğer önemli toplantı 24-26 Eylül tarihinde ABD'de düzenlenen 73. Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu oldu. Erdoğan her sene yaptığı konuşmalarla sözcüsü olduğu küresel muhalefet görüşünü bu sene de Genel Kurula yaptığı konuşmada tekrarladı. Mevcut dünya düzenindeki adaletsizliklere dikkat çeken Erdoğan ABD'ye de sert eleştirilerde bulundu. Buna ek olarak "Dünya beşten büyüktür" ifadesini tekrarlayarak BM Güvenlik Konseyinde reform ihtiyacını yeniden gündeme getirdi. BM'ye üye 194 ülkenin her birinin katılabileceği "dönüşümlü üyelik" teklifinde bulunan Erdoğan ayrıca terörle mücadeleden mülteciler ve insani yardıma kadar Türkiye'nin yürüttüğü insani diplomasi çalışmalarını anlattı.<sup>161</sup>

157. "59 Yıl Sonra Bir İlk! Cumhurbaşkanı Erdoğan, Papa ile Görüştü", *Hürriyet*, 5 Şubat 2018.

158. "Sayın Cumhurbaşkanımızın Arjantin, Paraguay ve Venezuela Ziyaretlerine İlişkin Basın Açıklaması", T.C. Cumhurbaşkanlığı, [www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari/365/99812/sayin-cumhurbaskanimizin-arjantin-paraguay-ve-venezuela-ziyaretlerine-iliskin-basin-aciklamasi](http://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari/365/99812/sayin-cumhurbaskanimizin-arjantin-paraguay-ve-venezuela-ziyaretlerine-iliskin-basin-aciklamasi), (Erişim tarihi: 30 Kasım 2018).

159. "NATO Zirvesi'nde Yoğun Temaslar", *Milliyet*, 13 Temmuz 2018.

160. "Güney Afrika Cumhuriyeti", T.C. Cumhurbaşkanlığı, [www.tccb.gov.tr/yurt-disi-ziyaretler/355/96019/guney-afrika-cumhuriyeti](http://www.tccb.gov.tr/yurt-disi-ziyaretler/355/96019/guney-afrika-cumhuriyeti), (Erişim tarihi: 30 Kasım 2018).

161. Burhanettin Duran, "Küresel Belirsizliği Karşılamada Model Ülke", *Kriter*, Sayı: 28 (Ekim 2018).

Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye-AB ilişkilerinde de aktif bir diplomasi yürüttü. Sene içerisinde Fransa, İngiltere ve Almanya'ya ziyaretler gerçekleştiren Erdoğan Türkiye'nin AB üyeliği sürecindeki tavrını net bir şekilde ortaya koydu. Buna ek olarak 26 Mart tarihinde Bulgaristan'da düzenlenen Türkiye-AB Zirvesi'ne katılan Erdoğan AB Konseyi Başkanı Donald Tusk, AB Komisyonu Başkanı Jean-Claude Juncker ve Bulgaristan Başbakanı Boyko Borisov ile bir araya geldi. Erdoğan görüşmelerin ardından yaptığı açıklamada Türkiye-AB ilişkilerinde zorlu bir dönemi geride bırakmış olmayı umduğunu belirterek AB'ye gerek mülteci anlaşması gerekse vize serbestisi konularında verdiği sözleri tutması çağrısında bulundu. Ayrıca Türkiye ve AB'nin uzun süreli stratejik ortak olduklarını ve terör konusunda destek beklediklerini belirtti.<sup>162</sup>

Erdoğan, Suriye krizinin çözümü konusunda ise girişimci ve çözüm odaklı bir dış politika izledi. İran'da gerçekleşen Türkiye-Rusya-İran üçlü zirvesinde insan odaklı politikalar öneren ve güçlü bir duruş gösteren Erdoğan 17 Eylül tarihinde Soçi'de Rusya lideri Putin ile gerçekleştirdiği görüşmeyle İdlib krizinin çatışma olmadan çözümü konusunda somut bir adım atılmasını sağladı. Soçi Mutabakatı olarak adlandırılan bu anlaşma sayesinde Türkiye, İdlib'de bulunan terörist grupların çatışma yaşanmadan bölgenin dışına çıkması için inisiyatif aldı ve muhalif gruplar ile rejim arasında silahsız bir bölgenin kurulmasını sağladı.<sup>163</sup> Erdoğan ayrıca Rusya, Almanya ve Fransa liderlerinin Dörtlü Suriye Zirvesi kapsamında İstanbul'da bir araya gelmesini sağladı. Zirvede Suriye krizinin çözümü konusunda Avrupa, Türkiye ve Rusya arasında iş birliği görüşmeleri yapıldı.<sup>164</sup>

Erdoğan'ın uluslararası alanda inisiyatif aldığı bir diğer gelişme ise İsrail'in Filistinlilere ve Kudüs'ün uluslararası statüsüne yaptığı saldırılar oldu. Erdoğan dönem başkanı olduğu İslam İşbirliği Teşkilatı'nı olağanüstü olarak toplayarak tarihi kararlar alınmasını sağladı. Toplantısı sonrası açıklanan otuz maddelik sonuç bildirgesine göre Filistin'e uluslararası barış gücü gönderme yolu da dahil olmak üzere Filistin halkına uluslararası koruma sağlanması çağrısında bulunuldu. Ayrıca ABD ve Başkan Trump kınandı. Kudüs Filistin'in başkenti olarak tanımlandı ve tüm ülkelere başkenti Kudüs olan bağımsız Filistin devletini tanıma çağrısı yapıldı.<sup>165</sup> Bunlara ek olarak Cumhurbaşkanlığı himayesinde 18 Mayıs tarihinde Yenikapı ve Türkiye genelinde Kudüs'e destek mitingleri düzenlendi.

Türk dış politikasının 2018'deki en önemli gündem maddelerinden biri de ABD ile ilişkiler oldu. FETÖ elebaşının iade edilmemesi, Halkbank davası, Rusya'dan S-400 alımı ile PKK ve PYD'ye verilen destek sebebiyle halihazırda gerilmiş olan ilişkiler Rahip Brunson'ın tutukluluğu üzerinden kopma noktasına geldi.

162. "Türkiye-AB Zirvesi Sonrası Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan AB'ye tarihi çağrı", *Milliyet*, 26 Mart 2018.

163. "Türkiye ile Rusya Arasında İdlib Mutabakatı", *Sputnik*, 17 Eylül 2018.

164. "Son Dakika... İstanbul'da Tarihi Dörtlü Suriye Zirvesi Başladı", *Sabah*, 27 Ekim 2018.

165. "Olağanüstü İslam Zirvesi'nde Tarihi Kararlar", *Hürriyet*, 18 Mayıs 2018.

Trump yönetimi tutuklu Brunson'ın serbest bırakılmaması sonrası bazı ambargo ve yaptırım kararları aldı. Bu noktada Erdoğan Türk yargısının bağımsız olduğunu vurgulayarak ABD'nin Türkiye'ye karşı attığı tek taraflı adımları sonlandırması çağrısında bulundu.

Gazeteci Cemal Kaşıkçı'nın İstanbul'daki Suudi Arabistan Başkonsolosluğu'nda öldürülmesi Erdoğan'ın dış politikadaki ana gündem maddelerinden bir diğeri oldu. Erdoğan olayla şahsen ilgilenerek gelişmeleri uluslararası alanda paylaştı. 23 Ekim tarihinde AK Parti Meclis grup toplantısında yaptığı konuşma tüm dünya tarafından canlı olarak takip edildi. Erdoğan konuşmasında tüm ayrıntıları paylaşarak cinayetin önceden planlandığına dikkat çekti. Suudi Arabistan'a suçluların Türkiye'de yargılanması çağrısında bulunan Erdoğan uluslararası hukukun yerine getirilmesi ve cinayetin üstünün örtülmemesi için Türkiye'nin olayın takipçisi olacağını belirtti.<sup>166</sup>

Diğer yıllardan farklı olarak Erdoğan adına dış politikada yaşanan yeni bir gelişme de uluslararası gazetelerde yazdığı makalelerin artışı oldu. 24 Haziran ile birlikte yeni sisteme geçilmesinin ardından kurulan Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı'nın etkisiyle Rusya'dan *Kommersant*, ABD'den *Wall Street Journal*, *Foreign Policy* ve *Washington Post*, Almanya'dan *Frankfurter Allgemeine Zeitung* ve Fransa'dan *Le Figaro* gazete ve dergilerinde Erdoğan imzalı makaleler yayınlandı.<sup>167</sup>

## TERÖRLE MÜCADELE

Türkiye'nin başta PKK/PYD ve FETÖ olmak üzere tüm terör örgütlerine karşı mücadelesi 2018'de de devam etti. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan devletin başı olarak yürütülen mücadelelerde gerek yurt içi gerekse uluslararası arenada kararlılık mesajları verdi. Türkiye'nin terörle mücadelesinin meşru müdafaa olduğunu ve terör saldırıları sıfırlanıncaya kadar devam edeceğini belirten Erdoğan yabancı devlet ve kuruluşlardan gelen eleştirilere (!) de net cevaplar verdi. Buna ek olarak Milli Güvenlik Kurulu sene içerisinde 30 Kasım itibarıyla toplam yedi kez Cumhurbaşkanı Erdoğan başkanlığında toplandı.

Geçtiğimiz sene içerisinde Türkiye'nin terörle mücadele alanında en önemli gündem maddelerinden biri 20 Ocak'ta başlayan Zeytin Dalı Harekatı oldu. Türk Silahlı Kuvvetleri ve ÖSO tarafından Afrin'e yerleşmiş PKK/PYD unsurlarına yönelik gerçekleştirilen operasyonun kararlılık mesajları Erdoğan tarafından verildi. Zeytin Dalı Harekatı'nı, Fırat Kalkanı'nın devamı olarak nitelendiren Erdoğan birçok kez Afrin'in teröristlerden temizlenmeden operasyonun bitmeyeceğini ve sonraki hedefin Münbiç olduğunu belirtti.<sup>168</sup>

166. "Son Dakika: Erdoğan, Cemil Kaşıkçı Cinayetindeki Detayları Açıkladı", CNN Türk, 23 Ekim 2018.

167. "Makaleler", T.C. Cumhurbaşkanlığı, [www.tccb.gov.tr/receptayyiperdogan/makaleler](http://www.tccb.gov.tr/receptayyiperdogan/makaleler), (Erişim tarihi: 30 Kasım 2018).

168. Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Zeytin Dalı Açıklaması", NTV, 23 Mart 2018.

Zeytin Dalı Harekatı'nın ardından Erdoğan Fırat'ın doğusunun da PKK/PYD'den temizleneceğini vurguladı. Bu noktada ABD'nin bölgede aktif olmasını ve terör örgütüne yaptığı yardımları eleştiren Erdoğan ABD'de katıldığı toplantılar sırasında yaptığı konuşmalarda Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı hareketlerine benzer adımların gelecek dönemde Fırat'ın doğusu için de atılacağını söyledi. Erdoğan ayrıca ABD ile varılan Münbiç mutabakatının da oyalama sürecine dönüştüğünü, Türkiye'nin dikkatini Fırat'ın doğusuna çevirmekte kararlı olduğunu belirtti.<sup>169</sup>

15 Temmuz sonrası katlanarak artan FETÖ ile mücadele 2018'de de devam etti. Öte yandan Cumhurbaşkanı Erdoğan seçim sürecinde başta FETÖ olmak üzere tüm terör örgütleriyle mücadele için ilan edilen olağanüstü halin (OHAL) 24 Haziran sonrası kaldırılacağını söyledi. Erdoğan'ın tekrar cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından OHAL 18 Temmuz günü yürürlükten kaldırıldı.

FETÖ ile mücadelede kararlılık mesajları vermeyi sürdüren Erdoğan 35. İl Müftüleri Toplantısı'ndaki konuşmasında açık yüreklilikle özeleştiri yapılması gerektiğini ve FETÖ'nün bir sebep değil "arızı bir sistem sonucu" olduğunu belirtti. Öte yandan bu terör örgütü ile gerçek mücadelenin yalnızca kendi iktidarlara zamanında yapıldığını belirten Erdoğan bu mücadelede geç kalındığını ve bunun bedelinin de ödendiğini söyledi. Buna ek olarak FETÖ'nün can damarlarının kesildiğini fakat gösterilen tüm çabalara rağmen tehlikenin tamamen atlatıldığının söylenemeyeceğini vurguladı.<sup>170</sup>

FETÖ ile mücadelede en güçlü mesaj 15 Temmuz Demokrasi ve Milli Birlik Günü'nde verildi. Başta İstanbul ve Ankara olmak üzere tüm Türkiye'de anma törenleri gerçekleşti. Erdoğan'ın 15 Temmuz programı ise Millet Camii'ndeki Hatm-i Şerif Merasimi ile başladı. Burada şehitler için Kur'an-ı Kerim okuyan Erdoğan sonrasında Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde şehit yakınları ve gaziler onuruna verilen yemekteki konuşmasında şu ifadeleri kullandı:

Ülke ve millet olarak bu mücadeleyi hep inancımızla, davamızla yürüttük. 15 Temmuz gecesi milletimizin sergilediği kahramanlığın sırrını keşfetmek isteyen, asırlardır süregelen bu büyük mücadeleye bakmalıdır. FETÖ'nün arkasından gelenler bitmez. Onların girdiği bütün hücreleri keşfederek söküp atacağız. Durmak yok. 15 Temmuz'u unutturmayacağız, unutmayacağız. Milletimiz asırlardır sahadada kanıyla, canıyla ve bileğinin hakkıyla kazandıklarını masada söz oyunları, diplomasi tuzaklarıyla, gaffetle ve hatta ihanetle kaybetmekten bıkip usanmıştır. Biz kaybetmeyeceğiz. Şehitlerimizin kanları, gazilerimizin fedakarlığı ve bu yola baş koymuş milyonların mücadelesi uğruna kazandıklarımızı masada tehlikeye atmamakta kararlıyız.<sup>171</sup>

169. "Başkan Erdoğan, Fırat'ın Doğusu için Operasyon Sinyalini Bu Sözlerle Vermişti", A Haber, 28 Ekim 2018.

170. "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Geç Kaldık, Bedelini Ödedik", CNN Türk, 15 Ekim 2018.

171. "Cumhurbaşkanı Erdoğan 15 Temmuz'da Yaşanan O Olayı Anlattı", *Takvim*, 15 Temmuz 2018.

Cumhurbaşkanı son olarak 15 Temmuz Şehitler Köprüsü'ndeki Şehitler Makamı'na gelerek bir konuşma gerçekleştirdi. Erdoğan konuşmasında Türkiye'nin darbe defterini kapattığını, millete ihanet edenlerden hesap sorulacağını söyledi.<sup>172</sup> Erdoğan ayrıca 15 Temmuz günü *Sabah* ve *Hürriyet* için birer makale yazdı. *Sabah*'taki makalesinde Türkiye'nin 15 Temmuz öncesine kıyasla daha güçlü ve demokratik olduğunu vurgulayan Erdoğan FETÖ'nün büyük oranda tasfiye edildiğini ve örgüt ile mücadelenin kararlı ve tavizsiz şekilde sürdürüleceğini belirtti.<sup>173</sup> Erdoğan *Hürriyet*'teki makalesinde ise Türkiye'nin 15 Temmuz'da sadece darbeyi püskürtmediğini, aynı zamanda tüm dünyada demokrasinin namusunu kurtardığını aktardı. Buna ek olarak 15 Temmuz'un sadece FETÖ'ye değil, tüm darbe heveslilerine verilmiş en net cevap olduğunu vurguladı.<sup>174</sup>

## YENİ YÖNETİM MODELİ VE CUMHURBAŞKANLIĞI TEŞKİLATI<sup>175</sup>

24 Haziran seçimleriyle birlikte Türkiye parlamenter sistemden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçti. Yeni sistemde yürütmeden sorumlu tek aktör cumhurbaşkanı oldu. Bu bağlamda yeni yönetim modeli yeni bir Cumhurbaşkanlığı teşkilatını da beraberinde getirdi. Söz konusu teşkilat modeli ise 10 Temmuz tarihinde yayınlanan Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkındaki Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile duyuruldu.

Cumhurbaşkanlığının yenilenen teşkilatı bağlamında bakanlar kurulunun yerini Cumhurbaşkanlığı Kabinesi aldı. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 9 Temmuz'da açıkladığı yeni kabine bir cumhurbaşkanı yardımcısı ve on altı bakandan oluştu.

Yeni teşkilat modelinin bir diğer bileşenini Cumhurbaşkanlığı Ofisleri oluşturdu. Bu bağlamda "Finans Ofisi", "İnsan Kaynakları Ofisi", "Dijital Dönüşüm Ofisi" ve "Yatırım Ofisi" kuruldu. Finans Ofisi Başkanlığına Prof. Dr. Göksel Aşan, İnsan Kaynakları Ofisi Başkanlığına Doç. Dr. Salim Atay, Dijital Dönüşüm Ofisi Başkanlığına Dr. Ali Taha Koç ve Yatırım Ofisi Başkanlığına Arda Ermut atandı.

Cumhurbaşkanlığı teşkilatının bir diğer ayağını ise politika kurulları oluşturdu. Bilim, teknoloji ve yenilik, eğitim ve öğretim, ekonomi, güvenlik ve dış politikalar, hukuk, kültür ve sanat, sağlık ve gıda sosyal politikalar ve yerel yönetim olmak üzere toplam dokuz politika kurulu dizayn edildi. Erdoğan dokuz ayrı kurula toplam 76 isim atadı.

Yeni yönetim modelinde ayrıca başkanlıklar yeni bir bileşen olarak dizayn edildi ve İletişim Başkanlığı ile Strateji ve Bütçe Başkanlığı olmak üzere iki yeni kurum oluşturuldu. Erdoğan İletişim Başkanlığına Prof. Dr. Fahrettin Altun'u atarken

172. "Başkomutan Erdoğan: Darbe Defterini Tamamen Kapattık", *Yeni Şafak*, 15 Temmuz 2018.

173. "Başkan Erdoğan Sabah için Kaleme Aldı: 15 Temmuz Ruhü Hiç Sönmeyecek", *Sabah*, 15 Temmuz 2018.

174. "15 Temmuz: Milli Direniş Milli Diriliş", *Hürriyet*, 15 Temmuz 2018.

175. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Zahid Sobacı, Nebi Miş, Özer Köseoğlu, "Türkiye'nin Yeni Yönetim Modeli ve Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı", SETA Perspektif, Sayı: 206, (Haziran 2018).

Strateji ve Bütçe Başkanlığına da Naci Ağbal'ı atadı. Ayrıca bazı mevcut kurumlar, başkanlık çatısı altında tekrar konumlandı. Statüsü değişen kurumlar Milli İstihbarat Teşkilatı, Genelkurmay Başkanlığı, Savunma Sanayii Başkanlığı, Milli Güvenlik Kurulu, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Devlet Denetleme Kurulu oldu.

Sonuç olarak 2018 Türkiye açısından oldukça yoğun bir gündemle geride kalırken Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan sene içerisinde 24 Haziran seçimleri, iç ve dış siyaset, terörle mücadele ve güvenlik, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçiş ve devletin yapısal dizaynı gibi oldukça kapsamlı ve zorlu başlıklarla dolu bir ajandaya sahipti. Erdoğan 24 Haziran seçimleri ile birlikte yeni sistemin ilk başkanı olurken fiili anlamda siyasetin merkezindeki konumu yeni sistemle birlikte resmiyete kavuştu. Erdoğan iç siyasette ekonomik sıkıntılarla mücadeleyi ve mega projelerin devamını sağlamayı aynı anda sürdürdü. Dış politikada aktif ve girişimci siyaset yine Erdoğan liderliğinde devam etti. Terörle mücadelede ise Erdoğan devlet ve milletin kararlılığının sözcülüğünü yaptı. Tüm bunlara ek olarak başta Cumhurbaşkanlığı teşkilatı olmak üzere devletin yeniden dizayn süreci de yine Erdoğan tarafından başlatıldı.

| KRONOLOJİ: 2018'DE CUMHURBAŞKANLIĞI GÜNDEMİ |                                                                                                                                                                                                                         |
|---------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 5 Ocak                                      | Cumhurbaşkanı Erdoğan 2018'deki ilk yurt dışı gezisini Fransa'ya düzenledi.                                                                                                                                             |
| 20 Ocak                                     | Zeytin Dalı Harekatı başladı.                                                                                                                                                                                           |
| 5 Şubat                                     | Cumhurbaşkanı Erdoğan Papa Francis'in daveti üzerine Vatikan'ı ziyaret etti. Bu görüşme elli dokuz yıl sonra Cumhurbaşkanlığı seviyesinde yapılan ilk ziyaret oldu.                                                     |
| 18 Nisan                                    | Cumhurbaşkanı Erdoğan genel ve cumhurbaşkanı seçimlerinin erkene alınarak 24 Haziran'da yapılacağını açıkladı.                                                                                                          |
| 18 Mayıs                                    | Yenikapı'da Kudüs'e destek mitingi düzenlendi.                                                                                                                                                                          |
| 18 Mayıs                                    | Cumhurbaşkanı Erdoğan İslam İşbirliği Teşkilatı'nı olağanüstü olarak topladı.                                                                                                                                           |
| 26 Mayıs                                    | Cumhurbaşkanı Erdoğan 24 Haziran seçim mitinglerinin ilkinin Erzurum'da düzenledi.                                                                                                                                      |
| 24 Haziran                                  | Erdoğan ilk turda toplam 26 milyon 330 bin 823 oy ve yüzde 52,59 oy oranıyla Cumhurbaşkanlığı sisteminin ilk başkanı seçildi                                                                                            |
| 10 Temmuz                                   | Cumhurbaşkanı Erdoğan ilk Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'ni yayınladı. Kararnameyle Cumhurbaşkanlığı teşkilatı yeni sisteme göre tekrar dizayn edildi.                                                                    |
| 15 Temmuz                                   | Cumhurbaşkanı Erdoğan İstanbul ve Ankara'da 15 Temmuz şehitlerini anma programlarına katıldı.                                                                                                                           |
| 18 Temmuz                                   | OHAL kaldırıldı.                                                                                                                                                                                                        |
| 25-27 Temmuz                                | Cumhurbaşkanı Erdoğan 10. BRICS Liderler Zirvesi'ne katıldı.                                                                                                                                                            |
| 3 Ağustos                                   | Cumhurbaşkanı Erdoğan 100 Günlük Eylem Planı'nı açıkladı.                                                                                                                                                               |
| 14 Ağustos                                  | Cumhurbaşkanı Erdoğan AK Parti'nin 17. kuruluş yıl dönümünde SETA tarafından düzenlenen "Kuruluşundan Bugüne AK Parti Sempozyumu"na katıldı. Erdoğan burada yaptığı konuşmada ABD ürünlerine boykot çağrısında bulundu. |
| 7 Eylül                                     | Cumhurbaşkanı Erdoğan Tahran'da Suriye konulu Türkiye-Rusya-İran Üçlü Zirvesi'ne katıldı.                                                                                                                               |
| 17 Eylül                                    | Cumhurbaşkanı Erdoğan Rusya lideri Putin ile görüştü. Liderler İdlid'deki sorunun çatışma yaşanmadan çözümünü öngören Soçi Mutabakatı üzerine anlaştı.                                                                  |
| 29 Ekim                                     | Cumhurbaşkanı Erdoğan İstanbul Havalimanı'nın açılışını gerçekleştirdi.                                                                                                                                                 |

